

ISSN (Print) 2079-620X
ISSN (Online) 2617-5193

**ECONOMIC SERIES
OF THE BULLETIN OF
L.N. GUMILYOV ENU**

**ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СЕРИЯ
ВЕСТНИКА ЕНУ ИМЕНИ
Л.Н. ГУМИЛЕВА**

**Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕҰУ
ХАБАРШЫСЫНЫҢ
ЭКОНОМИКА СЕРИЯСЫ**

№ 2•2020

2010 жылдан бастап шығады
Издается с 2010 года
Founded in 2010

Жылына 4 рет шығады
Выходит 4 раза в год
Published 4 times a year

Нұр-Сұлтан, 2020
Нур-Султан, 2020
Nur-Sultan, 2020

Бас редакторы

С.Б. Мақыш

э.ғ.д., профессор Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Бас редактордың орынбасары А.М. Бакирбекова, э.ғ.к., қауымдаст. проф. Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Редакция алқасы

Акимова Б. Ж.	э.ғ.к., доцент, Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Алибекова Б.А.	э.ғ.к., доцент, Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Аманова Г. Д.	э.ғ.к., қауымдаст. проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Арын Е. М.	э.ғ.д., проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Байжолова Р.А.	э.ғ.д., проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Бейсенова Л.З.	э.ғ.к., қауымдаст. проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Дуйсембаев А. А.	э.ғ.к., қауымдаст. проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Егембердиева С.М.	э.ғ.д., проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Есенова Г. Ж.	э.ғ.к., қауымдаст. проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Кирдасинова К.А.	э.ғ.к., қауымдаст. проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Кучукова Н.К.	э.ғ.д., проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Лавровский Б.Л.	э.ғ.д., проф., Новосібір мемлекеттік техникалық университеті, Новосібір, Ресей
Мадиярова Д.М.	э.ғ.д., проф., Ресей халықтар достығы университеті, Мәскеу, Ресей
Майдырова А.Б.	э.ғ.д., проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Муталиева Л.М.	э.ғ.к., қауымдаст. проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Никифорова Е.В.	э.ғ.д., проф., РФҮкіметінің жанындағы Қаржы университеті, Мәскеу, Ресей
Палешкевич Д.	PhD, проф., Варшава жаратылыстану ғылымдары университеті, Варшава, Польша
Петрова М.	PhD, доцент, Әулие Кирилл және Мефодий ат. Университет, Керемет Тырново, Болгария
Санг Кю Ли	PhD, проф., Андонг ұлттық университеті, Андонг, Оңтүстік Корея
Сембиева Л.М.	э.ғ.д., проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Сидорович А.В.	э.ғ.д., проф., М.В.Ломоносов атындағы ММУ-нің Қазақстан филиалы, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Сыздықбаева Б.У.	э.ғ.д., проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Толысбаев Б.С.	э.ғ.д., проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Урузбаева Н.А.	э.ғ.д., проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Шалболова У.Ж.	э.ғ.д., проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Шаш Н.Н.	э.ғ.д., проф., Г.В. Плеханова атындағы РЭУ, Мәскеу, Ресей

Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., Сәтпаев к-сі, 2, Л.Н. Гумилев атындағы

Еуразия ұлттық университеті, 402 б.

Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-457)

E-mail: vest_econom@enu.kz

Жауапты хатшы, компьютерде беттеген:

Қ.Ж. Жұмабекова

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ хабаршысының экономика сериясы

Меншіктенуші: ҚР БЖҒМ «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» ШЖҚ РМК

Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрлігімен тіркелген. 18.02.14ж.

№ 14171-Ж -тіркеу куәлігі

Мерзімділігі: жылына 4 рет. Тиражы: 25 дана

Басуға 28.06.2020 ж. қол қойылды

Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., Қажымұқан к-сі, 13/1, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

тел.: +7(7172)709-500 (ішкі 31-457)

© Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Editor-in-Chief

S.B. Makysb

Doctor of Economic Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan

Deputy Editor-in-Chief

A.M. Bakirbekova, Can. of Economic Sciences, Assoc.prof., L.N. Gumilyov ENU,
Nur-Sultan, Kazakhstan

Editorial board

Akimova B.	Doctor of Economic Sciences, Assoc.Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Alibekova B.A.	Doctor of Economic Sciences, Assoc.Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Amanova G.D.	Doctor of Economic Sciences, Assoc. Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Aryn Y. M.	Doctor of Economic Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Baizholova R.A.	Doctor of Economic Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Beisenova L.Z.	Can. of Economic Sciences, Assoc.Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Duissembayev A.A.	Doctor of Economic Sciences, Assoc. Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Yegemberdiyeva S. M.	Doctor of Economic Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Yessenova G. Zh.	Doctor of Economic Sciences, Assoc. Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Kirdasinova K.A.	Can. of Economic Sciences, Assoc.Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Kuchukova N.K.	Doctor of Economic Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Lavrovskii B.L.	Doctor of Economic Sciences, Prof., Novosibirsk State Technical University (Russia)
Madiyarova D.M.	Doctor of Economic Sciences, Prof., RUDN university, Moscow, Russia
Maidyrov A.B.	Doctor of Economic Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Mutaliyeva L.M.	Can. of Economic Sciences, Assoc.Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Nikiforova E.V.	Doctor of Economic Sciences, Prof.Financial University under the Government of the Russian Federation, Moscow, Russia
Paliszkiewicz J.	PhD, Prof., Warsaw Natural Sciences University, Warszawa, Poland
Sembieva L.M.	Doctor of Economic Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Petrova M.	PhD, Assoc. Prof., Saints Cyril and Methodius Velikotyrnovsky University, Veliko Tynovo, Bulgaria
Shalbolova U. Zh.	Doctor of Economic Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Sidorovich A.V.	Doctor of Economic Sciences, Prof. M.V. Lomonosov Kazakhstan branch of Moscow State University, Nur-Sultan, Kazakhstan
Sung-Kyu Lee	PhD, Prof., Andong National University, Andong, South Korea
Syzdykbayeva B.U.	Doctor of Economic Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Tolysbayev B.S.	Doctor of Economic Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Urusbayeva N.A	Doctor of Economic Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Shash N.N.	Doctor of Economic Sciences, Prof. Plekhanov Russian University of Economics, Moscow, Russia

Editorial address: L.N.Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str. 2, of.402, Nur-Sultan,
Kazakhstan, 010008

Tel.: +7(7172) 709-500 (ext. 31-457)

E-mail: vest_econom@enu.kz

Responsible secretary, computer layout:

K.Zh. Zhumabekova

Economic Series of the bulletin of the L.N. Gumilyov ENU

Owner: Republican State Enterprise in the capacity of economic conduct «L.N.Gumilyov Eurasian National University» Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan

Registered by Ministry culture and information of Republic of Kazakhstan. Registration certificate No. 14171-Ж from 18.02.14

Periodicity: 4 times a year. Circulation: 25 copies

Signed for print on 28.06.2020

Address of printing house: L.N.Gumilyov Eurasian National University, Kazhimukan str. 13/1, Nur-Sultan, Kazakhstan 010008;

tel.: +7(7172) 709-500 (ext.31-457)

© L.N.Gumilyov Eurasian National University

Главный редактор

С.Б. Макыш

д.э.н., профессор, ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Зам. главного редактора

А.М. Бакирбекова, к.э.н., ассоц.проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева,
Нур-Султан, Казахстан

Редакционная коллегия

Акимова Б. Ж.	к.э.н., доцент, ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Алибекова Б.А.	к.э.н. доцент, ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Аманова Г. Д.	к.э.н., ассоц.проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Арын Е.М.	д.э.н., проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Байжолова Р.А.	д.э.н., проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Бейсенова Л.З.	к.э.н., ассоц.проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Дуйсембаев А. А.	к.э.н., ассоц.проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Егембердиева С.М.	д.э.н. проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Есенова Г.Ж.	к.э.н., ассоц.проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Кирдасинова К.А.	к.э.н., ассоц.проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Кучукова Н.К.	д.э.н., проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Лавровский Б.Л.	д.э.н., проф., НГТУ, Новосибирск, Россия
Мадиярова Д.М.	д.э.н. проф., РУДН, Москва, Россия
Майдырова А.Б.	д.э.н., проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Муталиева Л.М.	к.э.н., ассоц.проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Никифорова Е.В.	д.э.н., проф., Финансовый университет при Правительстве РФ, Москва, Россия
Палешкевич Д.	PhD, проф., Варшавский Университет Естественных Наук, Варшава, Польша
Петрова М.	PhD, доцент, Великотырновский университет «Святых Кирилла и Мефодия», Велико Тырново, Болгария
Санг Кю Ли	PhD, проф., Андонгский национальный университет, Андонг, Юж. Корея
Сембиева Л.М.	д.э.н., проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Сидорович А.В.	д.э.н., проф., Казахстанский филиал МГУ имени М.В.Ломоносова, Нур-Султан, Казахстан
Сыздыкбаева Б.У.	д.э.н., проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Толысбаев Б.С.	д.э.н., проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Урузбаева Н.А.	д.э.н., проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Шалболова У.Ж.	д.э.н., проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Шаш Н. Н.	д.э.н., проф., РЭУ им. Г.В. Плеханова, Москва, Россия

Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Нур-Султан, ул. К. Сатпаева, 2, каб. 402

Тел.: +7(7172) 709-500 (вн. 31-457)

E-mail: vest_econom@enu.kz

Ответственный секретарь, компьютерная верстка:

К.Ж.Жумабекова

Экономическая серия вестника ЕНУ имени Л.Н. Гумилева

Собственник: РГП на ПХВ «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева» МОН РК

Зарегистрирован Министерством культуры и информации Республики Казахстан. Регистрационное свидетельство № 14171-Ж от 18.02.14 г.

Периодичность: 4 раза в год. Тираж: 25 экземпляров

Подписано в печать 28.06.2020

Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Нур-Султан, ул. Кажымукана, 13/1, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

тел.: +7(7172)709-500 (вн.31-457)

© Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

МАЗМҰНЫ

Экономикалық теория

<i>Айдарғалиева Н.Ғ.</i> Білім беру нарығының құрылымдық субъектілері	8
<i>Дозалов А.Н., Қайранбеков Б.О., Мусиров Ғ.</i> Мұстафа Шоқайдың Түркістан өлкесінде және Қазақстанда үргізілген кооперациялау мәселелері туралы	16
<i>Ибраимова С.Ж., Эрназаров Т.Я., Каримбергенова М.К.</i> Әлеуметтік сала қызметкерлеріне еңбекақы төлеу жүйесін жетілдірудің экономикалық басымдықтары (Павлодар облысының материалдары негізінде)	23
<i>Мисник О.В., Есенова Г.Ж., Жоламанова М.Т.</i> Қазақстанның ауыл шаруашылығы шағын және орта бизнесіне арналған сандық технологиялар трендтері	36
<i>Токсеитова А.С., Есенова Г.Ж., Жоламанова М.Т.</i> Экономиканы цифрландыру жағдайында халықты әлеуметтік қорғау	43
<i>Джанг Д., Боговиева Э.</i> Тұтынушылардың қаптаманы физикалық ашуда өнімге үйреншікті қарым-қатынасын қабылдау әсері	51

Менеджмент

<i>Абайділда Ә.Е.</i> ЭЫДҰ елдері мен Қазақстандағы зерттеулер мен әзірлемелер көрсеткіштерін салыстырмалы талдау	61
<i>Қадырбергенова А.Ж., Кошкина Н.В., Шилибекова Б.С.</i> Менеджердің сенімділік іс-әрекетінің персонал басқару құралы ретінде қарастырылуы	71
<i>Каркинбаева Ш.И.</i> Қазақстандағы тамақ өнеркәсібінің қазіргі жағдайы және дамыту бағыттары	78
<i>Пестунова Г.Б., Мадиярова Е. С., Зейнуллина А.Ж.</i> Шығыс Қазақстанның рентгенодиагностикалық жабдықтарын жеткізушілер нарығын дамытудың стратегиялық бағыттары	86
<i>Сабиров Д.З., Смыкова М.Р.</i> Қонақ үй қызметінің инновациялық сапа басқару әдістері	99
<i>Улыбышев Д.Н., Жайлауов Е.Б., Кенжебеков Н.Д.</i> Өңірлік инновациялық жүйелердің инновацияны қабылдау қабілеттік деңгейі бойынша Қазақстан өңірлерін саралау әдістемесі	108

Қаржы

<i>Құрманов Н.А., Муталиева Л.М., Алиева Ж.Ж.</i> Кәсіпкердің сандық құзыреттілік профилін қалыптастыру	123
<i>Рахимжанова К.К., Мақыш С.Б.</i> Проблемалық несиелерді басқару жүйесі	135
<i>Сембеков А.К.</i> Қазақстанның сақтандыру нарығы және заманауи сын-тегеуріндер	147
<i>Усипбеков А.А., Нурумов А.А.</i> Қаржы нарығының интеграциялық қалыптасуы	160

Есеп және аудит

<i>Абжалова Б.А., Нурмухаметов Н.Н., Шахарова А.Е.</i> Тәуекелге бағдарланған тәсіл контекстіндегі сыртқы мемлекеттік аудит	165
---	-----

Туризм

<i>Дүйсембаев А.А., Усенова Д.М., Хасенханов Н.Б.</i> Қонақ үй қызметтерін тұрақты дамыту саласындағы экономикалық-экологиялық аспектілерінің мәселелері	170
<i>Дүйсембаев А.А., Мукатова Р.А.</i> Шетелдік тәжірибедегі этнотуризм дамуының теориялық негіздері	180

CONTENTS

Economic theory

<i>Aidargaliyeva N.G.</i> Structural subjects of the educational market	8
<i>Dogalov A.N., Kairanbekov B.O., Mussirov G.</i> Mustafa Shokay about cooperation in Turkestan region and Kazakhstan	16
<i>Ibraimova S.Zh., Ernazarov Ya., Karimbergenova M.K.</i> Economic priorities for improvement payment systems for social workers (Based on the materials of the Pavlodar region)	23
<i>Misnik O.V., Yesenova G.Zh., Zholamanova M.T.</i> Digital Trends for small and medium-sized enterprises in agriculture of Kazakhstan	36
<i>Toxeitova A.S., Yessenova G.Zh., Zholamanova M.T.</i> Social protection under conditions of economy digitalization	43
<i>Jang J.M., Bogoviyeva E.</i> The Effects of Physically Opening Packaging on Consumers' Perceived Familiarity toward Product	51

Management

<i>Abaidilda A.Ye.</i> Comparative analysis of the main R&D indicators in OECD countries and Kazakhstan	61
<i>Kadirbergenova A.Zh., Koshkina N.B., Shilibekova B.S.</i> Assertive behavior of the manager as a tool of human resource management	71
<i>Karkinbayeva Sh.I.</i> Current state and approaches to the development of the food industry in Kazakhstan	78
<i>Pestunova G.B., Madiyarova E.S., Zeynullina A.Zh.</i> Strategic Guidelines for The Development of The Market of Suppliers of X-ray Diagnostic Equipment of East Kazakhstan	86
<i>Sabirov D.M., Smykova M.R.</i> Innovative quality management methods of hotel services	99
<i>Ulybyshev D.N., Zhaylauov E.B., Kenzhebekov N.D.</i> Methodology of ranking regions of Kazakhstan by level of innovation sensitivity of regional innovation systems	108

Finance

<i>Kurmanov N.A., Mutaliyeva L.M., Aliyeva Zh.Zh.</i> Developing an entrepreneur's digital competency profile	123
<i>Rakhimzhanova K. K., Makysh S.B.</i> The system of managing problem credits	135
<i>Sembekov A.K.</i> Kazakhstan insurance market and modern challenges	147
<i>Usipbekov A.A., Nurumov A.A.</i> Integration formation of the financial market	160

Accounting and Auditing

<i>Abzhalova B.A., Nurmukhametov N.N., Shakharova A.Y.</i> A state audit in the context of a risk-based approach	165
--	-----

Tourism

<i>Duissembayev A.A., Ussenova D.M., Khasenkhanov N.B.</i> Problems of economic and environmental aspects in the field of sustainable development of hotel services	170
<i>Duissembayev A.A., Mukatova R.A.</i> Theoretical foundations of ethno-tourism development in foreign practice	180

СОДЕРЖАНИЕ

Экономическая теория

<i>Айдаргалиева Н.Г.</i> Структурообразующие субъекты образовательного рынка	8
<i>Догалов А.Н., Кайранбеков Б.О., Мусиров Г.</i> Мустафа Шокай о кооперировании в Туркестанском крае и Казахстане	16
<i>Ибраимова С.Ж., Эрназаров Т.Я., Каримбергенова М.К.</i> Экономические приоритеты совершенствования системы оплаты труда работников социальной сферы (на материалах Павлодарской области)	23
<i>Мисник О.В., Есенова Г.Ж., Жоламанова М.Т.</i> Тренды цифровых технологий для малого и среднего бизнеса в сельском хозяйстве Казахстана	36
<i>Токсеитова А.С., Есенова Г.Ж., Жоламанова М.Т.</i> Социальная защита населения в условиях цифровизации экономики	43
<i>Джанг Д., Боговиева Э.</i> Влияние физического открытия упаковки потребителем на воспринимаемую ознакомленность с товаром	51

Менеджмент

<i>Абайділда Ә.Е.</i> Сравнительный анализ основных показателей исследований и разработок в странах ОЭСР и Казахстане	61
<i>Кадирбергенова А.Ж., Кошкина Н.В., Шилибекова Б.С.</i> Ассертивное поведение менеджера, как инструмент управления персоналом	71
<i>Каркинбаева Ш.И.</i> Современное состояние и подходы в развитии пищевой промышленности Казахстана	78
<i>Пестунова Г.Б., Мадиярова Е.С., Зейнуллина А.Ж.</i> Стратегические направления развития рынка поставщиков рентгенодиагностического оборудования Восточного Казахстана	86
<i>Сабиров Д.М., Смыкова М.Р.</i> Инновационные методы управления качеством гостиничных услуг	99
<i>Улыбышев Д.Н., Жайлауов Е.Б., Кенжебеков Н.Д.</i> Методика ранжирования регионов Казахстана по уровню инновационной восприимчивости региональных инновационных систем	108

Финансы

<i>Құрманов Н.А., Муталиева Л.М., Алиева Ж.Ж.</i> Формирование профиля цифровых компетенций предпринимателя	123
<i>Рахимжанова К.К., Мақыш С.Б.</i> Система управления проблемными кредитами	135
<i>Сембеков А.К.</i> Страховой рынок Казахстана и современные вызовы	147
<i>Усипбеков А.А., Нурумов А.А.</i> Интеграционное образование финансового рынка	160

Учет и аудит

<i>Абжалова Б.А., Нурмухаметов Н.Н., Шахарова А.Е.</i> Государственный аудит в контексте риск-ориентированного подхода	165
--	-----

Туризм

<i>Дүйсембаев А.А., Усенова Д.М., Хасенханов Н.Б.</i> Проблемы экономико-экологических аспектов в области устойчивого развития гостиничных услуг	170
<i>Дүйсембаев А.А., Мукатова Р.А.</i> Теоретические основы развития этнотуризма в зарубежной практике	180

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТЕОРИЯ ECONOMIC THEORY ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ

МРНТИ 06.71.45

Н.Г. Айдарғалиева

Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет,

Семей, Казахстан

(E-mail: naz_aidar@mail.ru)

Структурообразующие субъекты образовательного рынка

Аннотация. Объектом исследования данной статьи является образовательный рынок Казахстана. Предметом исследования является рынок производителей образовательных услуг на образовательном рынке Казахстана. В статье рассмотрены основные субъекты образовательного рынка, расширенное обобщеннопонимание поставщиков, потребителей, заказчиков образовательных услуг, приведены сегменты образовательного рынка по уровням обучения, а также представлена авторская позиция по детализированному рынку производителей образовательных услуг на образовательном рынке на примере Казахстана.

Ключевые слова: образовательный рынок, образовательные услуги, субъекты, объекты, рынок производителей образовательных услуг.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-2-8-15>

Введение. Экономический рост любого государства зависит от системы образования динамично адаптируемой к быстроизменяющимся условиям в социально-экономической сфере. Образовательный рынок, в условиях рыночной экономики, является интеграцией государственного и негосударственного секторов страны.

В последние годы в нашей стране наблюдается динамичное развитие негосударственного сектора образовательных услуг, что привело к параллельному развитию систем «бесплатного» (на бюджетной основе) и «платного» (с возмещением расходов) обучения. Некоторые авторы считают платные услуги рыночными, а бесплатные – нерыночными [1]. Тем не менее, как бесплатные, так и платные образовательные услуги являются частями целого, так как купля и продажи происходят в обоих случаях. Следовательно, бесплатные – интерпретируются как разновидность рыночных, а платные – как рыночные. На практике такая классификация на образовательном рынке привела к неоправданному противостоянию негосударственных предприятий государственным, что привело к недобросовестной конкуренции между ними. На наш взгляд, данные секторы образования не должны быть конкурирующими, а должны взаимно дополнять друг друга.

Образовательный рынок характеризуется социально-экономическими отношениями и связями, которые возникают между субъектами рынка в процессе оказания и получения образовательных услуг. На образовательном рынке взаимодействуют пять сторон.

Цели. Идея представлена описанием основных субъектов образовательного рынка и авторской позицией по детализированному рынку производителей образовательных услуг на образовательном рынке (на примере Казахстана).

Структурообразующими субъектами, формирующими рынок, являются производители, выходящие на рынок с дифференцированным предложением образовательных услуг, и покупатели – конечные потребители этих услуг (отдельные личности), а также домохозяйства, которые оплачивают эти услуги; предприятия и учреждения различных форм собственности; органы государственного, регионального и местного управления и общество в целом, посредники. Основные участники (субъекты) образовательного рынка схематично показаны на рисунке 1.

Рисунок 1- Основные субъекты рынка образовательных услуг (на примере Казахстана) Примечание: составлено автором

Производителями образовательных услуг являются лицензированные на данный вид деятельности юридические или физические лица: гимназии, школы, лицеи, колледжи, ТиПО, вузы, различные учебные центры, бизнес-школы и т.д. Однако, отсутствие лицензии не означает, что производителей этого типа нет на образовательном рынке [2]. Организации образования различаются по уровням обучения, то есть каждый сегмент образовательного рынка объединяет агентов-производителей определенного типа (рисунок 2).

Рисунок 2 – Сегменты образовательного рынка по уровням обучения

В соответствии с разделением образовательных услуг на 9 групп, образовательный рынок включает соответственно 9 сегментов.

Нами уточнены рынки производителей образовательных услуг в соответствии с их направленностью в общей структуре образовательного рынка (на примере Казахстана) (рисунок 3). Как видно из рисунка 4, структура поставщиков – производителей образовательных услуг в каждом сегменте рынка представлена образовательными учреждениями различного организационного и экономического статуса, они могут быть как государственными, частными, а также светскими и др.

Соотношение организации образования разных типов варьируется в зависимости от уровня обучения и традиционных систем учебных заведений. Как основополагающей структуры образовательного рынка можно выделить высшие учебные заведения, которые представляют большой спектр образовательных и научно-исследовательских услуг, являясь центральным звеном в системе воспроизводства кадрового потенциала для всех субъектов-производителей, обучения на протяжении всей жизни.

Необходимым шагом в исследовании образовательного рынка является его сегментация, которая дифференцируется в зависимости от типов потребителей и соответствующих этим типам различий в потребностях потребителей, характеристиках, поведении и мышлении [3]. В любом секторе этого рынка прямым потребителем образовательных услуг всегда является физическое лицо (обучающийся). Основное различие обучающегося от других потребителей образовательных услуг заключается в том, что он одновременно является и субъектом, и наиболее важным объектом образовательного рынка, поскольку в процессе обучения именно он претерпевает изменения и от его усилий, причастности и способностей зависит конечный результат. Помимо этого, данный потребитель пользуется образовательным потенциалом не только для обеспечения материальных выгод, но и для удовлетворения своих нематериальных потребностей (познавательных, культурных, духовных и т. д.), то есть для установления дальнейшей самореализации, саморазвития и самоутверждения. Своеобразие этого рынка заключается в множественности и неформальности источников информации, а также людей, участвующих в выборе решения – родителей, которые обычно платят за обучение, друзей, знакомых и т.п., которые могут быть менее информированы (обладая неполной информацией). Интересы и предпочтения потребителей создают спрос на образовательные услуги как в количественном, так и в качественном отношении, поскольку они зависят от многих социально обусловленных факторов: социального статуса семьи, уровня образования родителей, системы жизненных ценностей и устремлений.

Рынок, на котором личности выступают в качестве потребителей, сегментируется в соответствии с социальными, экономическими, демографическими и культурными критериями. Наиболее важной особенностью является необходимость иметь дело с обширным кругом потребителей, которые различаются по своим предпочтениям, требованиям, приоритетам и проблемам. Рынок, на котором люди выступают в качестве потребителей, подразделяется в соответствии с социальными, демографическими, экономическими и культурными критериями. Наиболее важной особенностью является необходимость иметь дело с большим количеством потребителей, которые различаются по своим потребностям, предпочтениям, приоритетам и проблемам. Удовлетворение запросов потребителей является основной задачей функционирования образовательного рынка. На профессиональном образовательном рынке студент делает осознанный выбор учебного заведения, будущей специальности, формы обучения и источников финансирования. Именно вокруг этого центрального субъекта, объединяемые его выбором, все остальные субъекты образовательного рынка, встречаются и устанавливают свои отношения.

На образовательном рынке, фирмы (предприятия и организации из различных секторов экономики) выступают субъектами предъявления спроса, поскольку они как потребите-

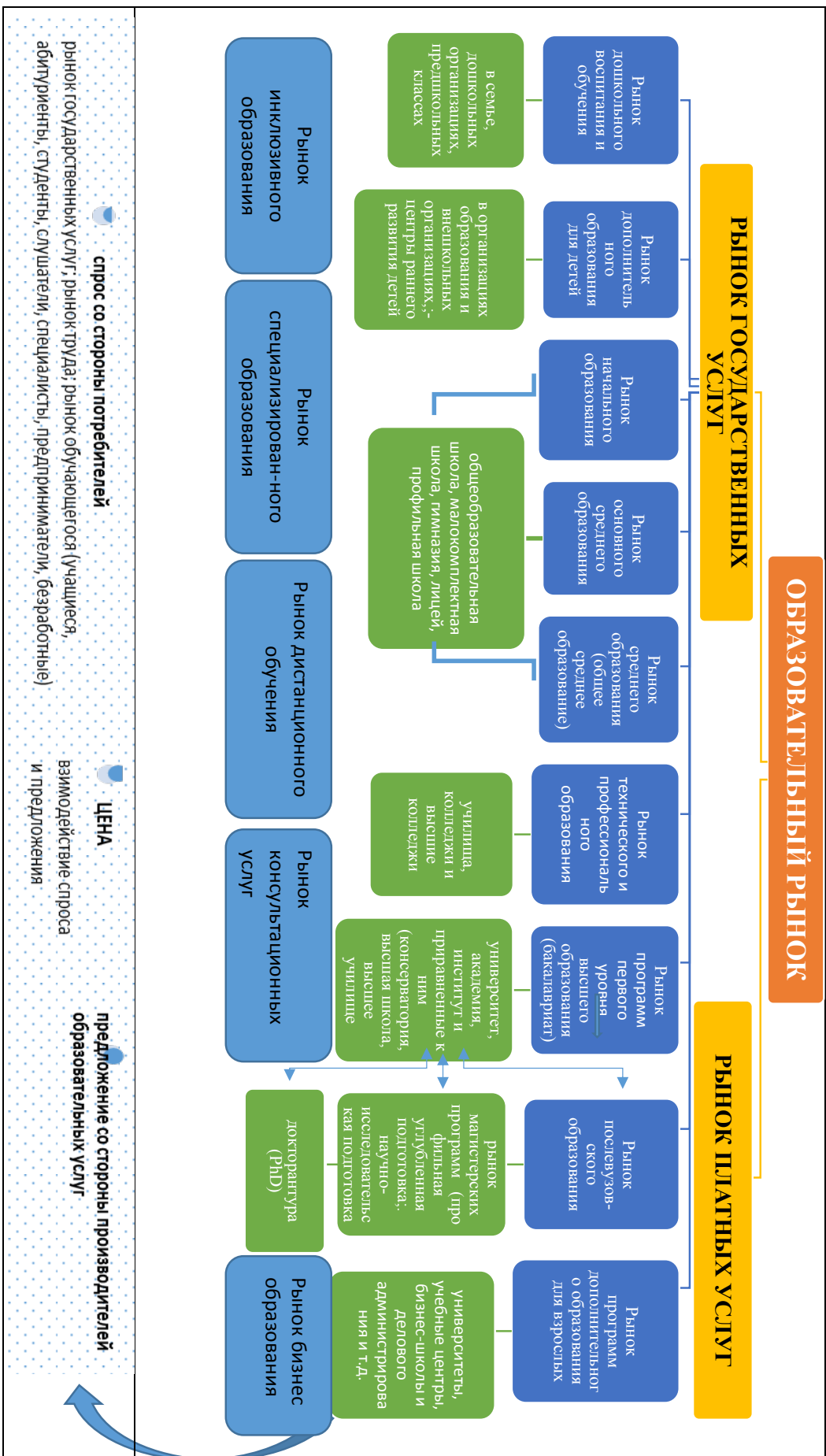
ли здесь становятся в теории основными заказчиками образовательных услуг – профессиональной подготовки кадров и в повышении квалификации их сотрудников. Предпочтение в настоящее время отдается ими «приобретению» специалиста (получившего образование за свой счет или средств госбюджета) и его последующему внутрифирменному обучению. Работодатели стали предъявлять более строгие условия к кадрам: знание международных стандартов, умение применять специальные компьютерные программы, владение иностранными языками.

Любые происходящие изменения в экономике, информационных технологиях вызывают неустойчивость на рынке труда и, соответственно, на образовательном рынке. Работодатели, принимающие на работу выпускника колледжа, ТиПО, вуза) выступают в качестве опосредованных потребителей образовательных услуг. Априори должны участвовать две равноправные стороны: работодатели (как представители бизнеса) и профессиональные образовательные учреждения, которые должны знать соответствующие потребности и интересы, действовать согласованно.

Однако, в настоящее время казахстанские компании и организации, с одной стороны, заинтересованы в приобретении высококлассных специалистов с определенным набором компетенций, а с другой стороны, они практически полностью освобождены от их оплаты, поскольку основные денежные средства за реализацию образовательных программ ВУЗы получают от студентов или государства. Лишь некоторые из предприятий являются базой для прохождения производственной практики студентами на договорной основе и то, зачастую формально. Данная проблема разрешима путем вовлечения конечных потребителей (представителей бизнеса, работодателей) в процесс разработки и реализации образовательных программ, их содержания в рамках целевого обучения, корпоративных заказов и других форм тесного сотрудничества (развитие дуального обучения). Подобное взаимодействие не только позволяет образовательным учреждениям более гибко реагировать на текущую ситуацию рынка труда и оценивать качество предоставляемых услуг, но и прогнозировать подготовку специалистов на перспективу.

Рынок предприятий проще структурировать, сегментировать по секторам и другим характеристикам. Здесь меньшее число клиентов (хотя их количество увеличивается в связи с интенсивным развитием малого бизнеса), и их задачи более обширны. Географическая концентрация этого рынка, по крайней мере, в отношении различных профилей обучения и специальностей, также зависит от территориально-производственных комплексов.

В процесс функционирования образовательного рынка, помимо потребителей (покупателей) и поставщиков (продавцов) образовательных услуг, вступающих в тесные отношения, контролирует государство как субъект, который ответственный за проблемы социального и общественного характера и может регулировать отношения между участниками рынка. Степень и формы ответственности государственного присутствия на образовательном рынке колеблются в зависимости от того, о каком сегменте рынка идет речь (дошкольного, общеобразовательного или профессионального). Государство проявляет формирующее воздействие (на спрос образовательных услуг) и управляющее воздействие (на предложение образовательных услуг) на образовательный рынок. Государство регулирует правовые нормы, то есть устанавливает «правила игры», в пределах которых остальные участники образовательного рынка устанавливают свои отношения, требует от продавцов образовательных услуг соответствия образовательных программ государственным стандартам, проводит аттестацию и лицензирование учебных заведений, сертификацию документов, подтверждающих получение образования. По состоянию образования судят о будущем страны, поэтому государство решает перспективу своего развития государственным финансированием системы образования, которое можно рассматривать как инвестиции в человеческий капитал [4].

Государство – одновременно как заказчик и как потребитель, заинтересованно в формировании квалифицированной рабочей силы, и оплачивает обучение определенного количества учащихся, студентов. В ряде работ различают потребителя и заказчика образовательных служб, скажем так, «Образование как товар носит двойственный характер: до определенного уровня это государственный товар — бесплатная услуга, на другом уровне — государственно-частный товар и платная услуга...» [5].

По результатам исследований, собственно эти три субъекта рынка (учащийся, работодатель, государство) и делают спрос на образовательные услуги в определённом количестве, по определенной цене, в определенный период времени. При этом они выступают в роли заказчиков, поскольку заинтересованы в наиболее эффективном удовлетворении своих потребностей в образовательных услугах, и поощряют такое потребление, полностью или частично оплачивая эти услуги.

Помимо производителей и потребителей образовательных услуг в структуру субъектов образовательного рынка входят стейтхолдеры-посреднические структуры. Они содействуют процессу организации купли-продажи образовательных услуг, способствуют их рациональному и эффективному продвижению на рынке, используют различные каналы, PR-службы, могут выполнять функции по информированию, консультированию, участию в лицензировании и аккредитации учебных заведений, ресурсной поддержки рынков общего и профессионального образования и т.п. Аттестационные агентства, службы тестирования, органы управления и контроля представляют инфраструктуру образовательного рынка и служат для обеспечения максимально благоприятным условиям для взаимодействия между потребителями и производителями образовательных услуг.

Заключение. Исходя из вышеизложенного нами расширено и обобщено понимание, что субъектами образовательного рынка являются:

- образовательные учреждения, которые производят (поставляют, оказывают), продают (предоставляют) образовательные услуги и формируют их предложение;
- непосредственный и конечный потребитель образовательных услуг - отдельный человек (персонифицированный носитель, учащийся, студент, слушатель, обладатель, пользователь и т.д.), обучающийся как по госзаказу (условно бесплатно), за счет средств предприятия, так и за свой собственный счет, формирующий спрос на образовательные услуги;
- опосредованные потребители, заказчики образовательных услуг - фирмы (предприятия и организации) различных форм собственности в разных отраслях экономики, являющиеся субъектами предъявления спроса на образовательные услуги;
- органы государственного и регионального управления, которые априори являются заказчиками, приобретают и потребляют образовательные услуги и сопутствующие им услуги и продукты и оказывают на образовательный рынок формирующее воздействие (на спрос) и управляющее воздействие (на предложение образовательных услуг);
- стейтхолдеры - посреднические структуры, способствующие продвижению образовательных услуг для эффективного взаимодействия потребителей и производителей на образовательном рынке.

Объектами образовательного рынка являются: образовательные услуги и продукты деятельности образовательных учреждений, а также образовательные программы в соответствии с уровнем, направленностью (профилем) и специализацией. На рисунке 4 схематично представлены объекты образовательного рынка Казахстана.

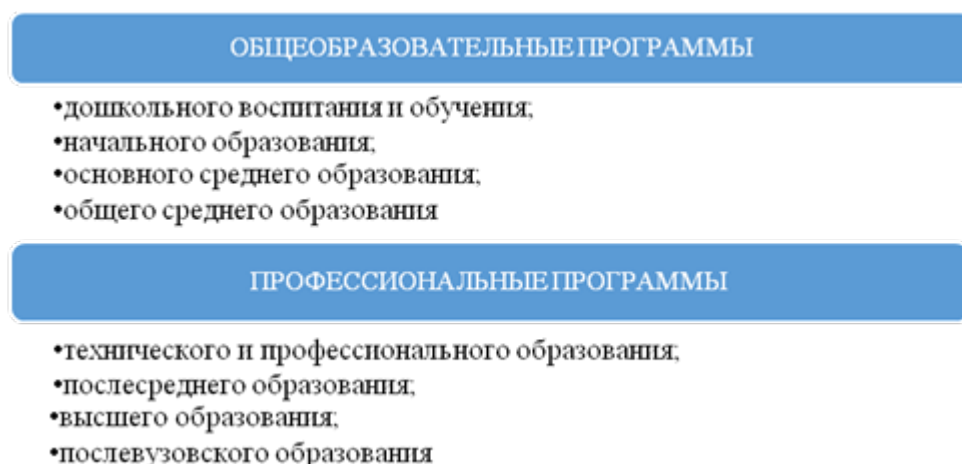

Рисунок 4 – Объекты образовательного рынка (на примере Казахстана)

Примечание: составлено автором

Помимо перечисленных программ, существуют еще специализированные, экспериментальные, специальные учебные программы для лиц с ограниченными возможностями, а также интегрированные: междисциплинарные; межуровневые; межвузовские и международные.

Как видим, спектр образовательных услуг обширен, процессы и технологии их оказания являются гибкими и адаптируемыми с учетом общественных потребностей и научно-технического прогресса.

Список литературы

- 1 Ильинский И. Об экономической природе современного отечественного образования// Ильинский// Высшее образование в России. -2004. - № 9. - С.39-52.
- 2 Баталова О. Субъекты рынка образовательных услуг и их специфика // Молодой ученый. – 2010. - №7. - С. 83-85- URL <https://moluch.ru/archive/18/1845>.
- 3 Салимбаева Р. Образовательная услуга как товар на рынке Республики Казахстан // Вестник КазНПУ. - Алматы, - 2011.
- 4 Мамонтов С. Сфера образования как многоуровневая маркетинговая система // Журнал «Маркетинг в России и зарубежом» - 2001. - №5. - С.3-12.
- 5 Стрижов А. Понятие качества образовательной услуги в условиях рыночных отношений// Стандарты и мониторинг в образовании. -1999. - №3. - С. 47-50.

Н.Г. Айдарғалиева

Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей, Қазақстан

Білім беру нарығының құрылымдық субъектілері

Аңдатпа. Мақалада білім беру нарығының негізгі субъектілері, білім беру қызметтерін жеткізушілер, тұтынушылар және тапсырыс берушілер туралы кеңейтілген жалпылама түсінік қарастырылған, оқыту деңгейлері бойынша білім беру нарығының сегменттері көрсетілген және Қазақстан мысалында білім беру нарығында білім беру қызметтерін өндірушілердің егжей-тегжейлі нарығында авторлық ұстаным ұсынылған.

Түйін сөздер: білім беру нарығы, білім беру қызметтері, субъектілері, объектілері, білім беру қызметтерін өндірушілер нарығы.

N.G. Aidargaliyeva

Kazakh Humanitarian Law Innovative University, Semey, Kazakhstan

Structural subjects of the educational market

Abstract. The article discusses the main subjects of the educational market, an extended generalized understanding of suppliers, consumers, and customers of educational services, shows the segments of the educational market by levels of education, and presents the author's position on a detailed market for educational services in the educational market on the example of Kazakhstan.

Keywords: educational market, educational services, subjects, objects, the market of manufacturers of educational services.

References

- 1 Ilyinsky I. Ob ekonomicheskoy prirode sovremennogo otechestvennogo obrazovaniya [On the economic nature of modern domestic education], Vyssheye obrazovaniye v Rossii [Higher education in Russia] - 2004. No. 9. P. 39-52.
- 2 Batalova O. Sub'yekty rynka obrazovatel'nykh uslug i ikh spetsifika [The subjects of the market of educational services and their specifics], Molodoy uchenyy [Young scientist]. 2010. No. 7. P. 83-85- URL <https://moluch.ru/archive/18/1845>.
- 3 Salimbayeva R. Obrazovatel'naya usluga kak tovar na rynke Respubliki Kazakhstan [Educational service as a product on the market of the Republic of Kazakhstan], Vestnik KazNPU [Bulletin of KazNPU]. Almaty, 2011.
- 4 Mamontov S. Sfera obrazovaniya kak mnogourovnevaya marketingovaya sistema [The sphere of education as a multi-level marketing system], Zhurnal «Marketing v Rossii i zarubezhom» [The magazine «Marketing in Russia and abroad»]. 2001. No. 5. P. 3-12.
- 5 Strizhov A. Ponyatiye kachestva obrazovatel'noy uslugi v usloviyakh rynochnykh otnosheniy [The concept of the quality of educational services in a market economy], Standarty i monitoring v obrazovani [Standards and monitoring in education]. 1999. No. 3. P. 47-50.

Сведения об авторах:

Айдаргалиева Н.Г. – докторант кафедры экономики и управления Учреждения образования Казахского гуманитарно-юридического инновационного университета, улица Мангилик ел, 11, Семей, Казахстан.

Aidargaliyeva N. G. – PhD student of the Department of Economics and Management, Kazakh Humanitarian Law Innovative University, Mangilik el street, 11, Semey, Kazakhstan.

A.N. Dogalov¹, B.O. Kairanbekov², G. Mussirov³

¹*Kazakh University of Economics, Finance and international trade, Nur-Sultan, Kazakhstan*

²*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan*

³*S.Baishev University, Aktobe, Kazakhstan*

(E-mail: dogalov51@bk.ru)

Mustafa Shokay about cooperation in Turkestan region and Kazakhstan

Abstract. The publication of 12 volume editions of Mustafa Shokay, not previously published in his homeland, in our opinion, will greatly enrich the history of economic thought and the economic history of Kazakhstan.

In his socio-political activities and analytical researches, he, one of the founders of the Alash movement and the leader of the Kazakh opposition to Soviet power outside the USSR, paid considerable attention to the socio-economic processes that took place in that period in the Soviet Union as a whole, and in Kazakhstan and republics of Central Asia in particular.

The co-operation conducted by the Soviet authorities in the 1920s and 30s of the last century was an important lever in the construction of a socialist social system. This article discusses the views of Mustafa Shokay on this process, conducted by the dictatorship of the proletariat. The analysis of his published works on this problem, especially in Kazakhstan and the Turkestan region, testifies his significant contribution to the theory and practice of the cooperative process, as well as how he painfully perceived the tragic consequences of the ongoing Soviet cooperation and revealed its negative sides.

Keywords: cooperation, consumer cooperation, peasant economy, agriculture, reform, supply and marketing cooperation, income, livestock.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-2-16-22>

Being in emigration, representing the interests of the people of the Turkestan region, the Kazakh people and the Alash party in foreign countries, Mustafa Shokai (1889-1941,

a graduate of the law faculty of St. Petersburg University, an eminent statesman and public figure, scientist, journalist) showed considerable interest in political, social and economic processes that took place in the Turkestan region, Kazakhstan in the 20-30s of the twentieth century.

A special place among his scientific researches and published works on political, social and economic problems is occupied by comprehensive studies of the process of cooperation in the Central Asian republics and in Kazakhstan in the 20-30s of the last century, its disastrously devastating consequences for the indigenous population of these territories. On this problem, he published a significant number of scientific writings and journalistic articles.

Mustafa Shokai, a politically-minded figure, a responsible employee of the State Duma of the Russian Empire, was well versed in this matter, since at the beginning of the last century co-operation in the Russian empire was greatly developed; the Provisional Government also took a number of specific measures to develop cooperation. At the beginning of the birth of Soviet power, I had the opportunity, with my own eyes, to be convinced of the Bolshevik policy pursued with respect to small private owners and the problems of their cooperation.

Moreover, being in a prolonged forced emigration in Turkey and the countries of Western Europe, he was well acquainted with the forms and methods of cooperation in a market economy conditions. Therefore, exploring the forms and methods of the process of cooperation in the Soviet Union, and especially in its backward national suburbs, he had the opportunity to carry out a comparative analysis between them.

Mustafa Shokai defines the paramount political and economic importance of the party

leaders to the co-operation as following: “I will start with co-operation, which makes the main element of the “socialist organization” of the economy under Kazakhstan’s conditions” [1, Vol. 8, p. 345].

In his opinion, joining the cooperatives must be carried out on a voluntary basis and be implemented gradually. That is, in stages from lower forms (consumer, supply and marketing) to higher forms (production), with rigorous consideration of local national characteristics and conditions, especially in previously backward national margins (in Turkestan region and Kazakhstan) [2, 4, with. 405-406; 3, volume 7, p. 113-118].

So, for example, noting the historical features of the Kazakh people’s attitude to the process of cooperation, Mustafa Shokai cites from their written appeal to Lenin (since he did not accept the Kazakh delegation, who came to meet with him) the following points: “It should be noted that artel start of cooperation and cooperation in the work of the Kyrgyz (Kazakh - A.Dogalov) people is highly developed. Thus it is clear, with what the laboring Kyrgyz masses who have the above social structure and the Kyrgyz populist intelligentsia should go for union whether with the workers and peasants seeking freedom from exploitation and oppression or with yesterday’s oppressors and exploiters - the bourgeois classes” [4, Volume 2, with. 257].

On this occasion, he sets forth his following considerations. “An uncomplicated economy, in which the main role is played by cattle breeding that is close to primitive, with relatively weak development of agriculture and the complete absence of factory industry, eliminated the need (even if to take the Bolsheviks’ point of view) of the methods practiced by the Bolsheviks in Russia. The Kyrgyz steppes with these features can quite easily meet any economic reforms in Russia” [4, Volume 2, p. 155].

Mustafa Shokai, as a true patriot of his nation, fully and unequivocally supports the idea of the appeal that “It is obvious that the national, economic and cultural characteristics of the Kyrgyz people require special methods and ways of work. Without acquaintance with the living conditions of the Kyrgyz people and knowledge of all these features, in the absence of a definite look at the question, it was impossible to organize the work seriously” [4, Volume 2, p. 256].

In his opinion, all these features historically evolved over many centuries and were determined by the forms of business management of the Kazakh population, formed the corresponding household ideology, which cannot be changed by the revolutionary method, which was used by the Bolsheviks who came to power. On this occasion, he wrote as follows: “I am by no means a defender of the inviolability of the historically established way of life in general, and if, as arguments against the Soviet methods of resolving the Kyrgyz issue, I referred to some historically established aspects of Kyrgyz life, this meant a different, than a simple protection of mode of life. Namely, a domestic ideology, the roots of which are laid in the whole situation of the previous period, cannot be changed by a take-over, as it happens in the field of politics. In the field of mass ideology, everything is happening slowly, and even the omnipotence of the revolution has certain facets.

Adherents of Russian Bolshevism, who due to the Moscow formulas of Soviet construction lost sight of reality and did not at all consider its laws, did not want to admit this.

The formula — from destruction and violence to creativity and freedom — defined everything” [5, Volume 2, p. 164].

He further points out that the party leadership of the Bolsheviks in Moscow, as well as the party elite in the national regions (consisting mainly of appointees of the Center and representatives of non-indigenous nationality), ignored these positive moments in the Kazakh environment. Especially, in the economic development of the new social system, including in the process of co-operation, and cites the following quotation from the aforementioned written address of the Kazakhs to the leader of the revolution: “But the representatives of the center still did not provide the necessary confidence of the Kyrgyz working masses and its leading intelligentsia, as a result,

there is a tutelage, bureaucracy, a kind of fruitless diplomacy, which ruins the whole business of building and arranging the life of Kyrgyz workers” [4, Volume 2, p. 257].

This thought can be supplemented with the following thoughts: «In the same place where there was nothing to destroy, where there was nothing the bourgeois, the blind and blinded «revolutionaries» began to destroy the living tissues of life. As a result of this solely destroying activity all of the few Kyrgyz intelligentsia, as well as all the people in general, turned out to be forcibly thrown out and deprived the opportunity to take part in the construction of a new life in the native and familiar environment ” [5, vol. 2, p.16 5].

To this he adds more ubiquitous manifestation of chauvinism on the part of non-indigenous workers in relation to the Kazakhs, especially on the part of representatives of the Cossacks, noting that «... the majority of whom are infected with chauvinism of the dominant nation, steeped in colonialist spirit. In this respect, recall by the center of those workers who, thanks to their knowledge of the living conditions of the Kyrgyz people and their exceptional interest, demonstrated in their work, could be most useful, is absolutely incomprehensible to us. Kyrgyz region, it would seem, needs to be strengthened by such workers and not to deprive it from the latter” [4, Volume 2, p. 257].

Similar principled position was held by our countryman, based on scientifically proved realities and taking into account local peculiarities, in questions of the process of cooperation conducted by the Soviet authorities in the neighboring to Kazakhstan Central Asian republics.

In his research, Mustafa Shokai considered all forms of cooperation that the Soviet authorities used during the process of cooperation on the territory of Kazakhstan and the Central Asian republics. Given that he has published a large number of scientific and journalistic works, in this paper we restrict ourselves to the analysis of his works devoted to the simplest forms of cooperation - consumer and supply and sales.

Based on the analysis of materials published in the republican central print media, he in 1926 in the article «In Soviet Kazakhstan» provides compromising information about the process of cooperation, which testifies the neglect of social and economic interests of the indigenous population of the Steppe region. So, for example, according to data from the central press organ of the republic “Enbekshi Kazakh. ... In Kazakhstan there are only 832 rural cooperatives and 42 urban. Purely Kyrgyz cooperatives including 210» [6, Volume 3, p. 128]. And this despite the fact that over 7/10 of the rural population were Kazakhs. Such a position in the matter of cooperation in the republic allowed him to reasonably summarize that “cooperatives serve the interests of the Russian population with preference over the Cossack-Kyrgyz ...» [7, Volume 3, p. 333].

In this article, the author asks the question “How does Soviet cooperation work? » and further comments on this issue the position of the first party leader of the republic: «Goloshchekin does not want to say that it is bad, but he has to admit «the growth of abuses and cases of appropriation of state money» Why such phenomena occur, the speaker does not explain.” [6, Volume 3, p. 128].

Later in his fundamental work “Turkestan under power of soviets», published in 1935, Mustafa Shokai substantiates the negative aspects of the process of cooperation in Kazakhstan in relation to the representatives of the indigenous population of the republic. The author writes about this as follows: “Consumer cooperation of Kazakhstan has a network of 1,078 units. Of them serving the interests of the Kazakh population, all about 29.6%. According to the calculation of “ENBEKSHI KAZAKH” (issue of January 3, 1928), the exact number of cooperatives serving the Kazakh population is equal to 320 ... The number of agricultural cooperatives is equal to 738 from 135 thousand shareholders, of which shareholders-Kazakhs are only 44 thousand.

The magazine “FOR THE PARTY” does not explain us who, what exact group of Kazakhs are served by these Soviet cooperatives. We find these clarifications in “ENBEKSHI KAZAKH” in the issue of 20. XII. 1927 There we read:

- The so-called (and it is written: «so-called») cooperatives not particularly went far from

cities. Kazakh farms are not yet united around cooperation ... Moreover, even «state trade has not reached the semi-nomadic and nomadic Kazakh regions»...

Who after all lives «far away from the cities», where neither the Soviet cooperation, nor the Soviet state trade has not reached? 5.901.832 souls out of a total of 6,491.138 of the population of Kazakhstan! The percentage of Kazakhs among these 5.901,832 of non-urban population is at least 70%. Thus, you see that the benefits of the Soviet cooperation almost do not apply to the main cadres of Kazakh population. As for the «nomadic and semi-nomadic» Kazakh farms, which are not served at all by neither Soviet trade or cooperation, the number of these farms is determined in 90% of the entire Kazakh population. («ENBEKSHI KAZAKH» dated January 6, 28) «[1 , Volume 8, p. 345].

Mustafa Shokai constantly researched from official Soviet of periodicals the activity itself of created consumer and supply and marketing cooperatives on the territory of Kazakhstan and Central Asian republics. A thorough analysis allowed him to identify significant shortcomings and flaws in the work of existing cooperatives.

It manifested itself in many ways. So, for example, on this occasion, in the article “At the Turkestan bazaars” he cites the following negative points: “Let us turn to what Soviet cooperatives offer to the Turkestani. We need to know that the sov[etskije] bazaars, or how they call themselves “collective farm trade”, organized on the basis of “countertrade”, i.e. a peasant – collective farmer or individual farmer, who comes to the market to sell the products of his labor to farmers, must buy at cooperative shops the goods he needs.

Those peasants who come to the markets for many dozens of miles require tea bowl, teapots, tea, sugar, laundry soaps, and other household items” [8, Volume 6, p. 43].

However, consumer cooperatives offered to dehkans in exchange for their agricultural products, the goods they do not need and at a very high price. On this occasion, the author of the article wrote that the cooperative shops offered dehkans «cologne and a new kind of perfumery, European pants for teens, white ladies’ socks! In one cooperative shop, the Uzbeks offer the European ladies’ silk cloak lived at a price of 250 rubles ...» [8, Volume 6, p. 43].

In other republics of Central Asia and Kazakhstan, the style and working methods of consumer and supply and marketing cooperatives were similar. For example, he wrote “In Turkmenistan - the same story. ... from the collective farmers collect money for goods, but do not give goods. So, for example, in the Chardzhui district, collective farmers were collected from dehkans 46.122 rubles. for different products. When the time came and the peasants turned for goods, they were offered whether galoshes and ichigs are in such an assortment that they refused to accept” [8, Volume 6, p. 43].

In many cases, co-operatives forced villagers to make a forced nonequivalent exchange in the provision of essential goods: “In Khoja-Kale, the Turkmen - Saud office supplies Turkmen farmers to buttermilk only if the collective farmers take oil for every barrel for 3,000 rubles commercial manufactory» [8 , 6 volume, p. 43-44].

In conclusion, I would like to note that in his publications Mustafa Shokai not only reveals the negative aspects in the co-operation pursued by the Soviet authorities in the previously backward margins of the Russian Empire, which was formed due to the ongoing colonial policies of the tsarist autocracy, but also, as mentioned above, offers specific suggestions to achieve positive results in this process.

Әдебиеттер тізімі

1 Шокай Мустафа. Туркестан под властью советов (К характеристике диктатуры пролетариата) //Шығармаларының толық жинағы:Он екі томдық. 8 том. – Алматы: Дайк-Пресс, 2013.

- 2 Шокай Мустафа. На партийных съездах Туркестана //Шығармаларының толық жинағы: Он екі томдық. 4 том. – Алматы: Дайк-Пресс, 2012.
- 3 Шокай Мустафа. Туркестан перед второй пятилеткой //Шығармаларының толық жинағы: Он екі томдық. 7 том. – Алматы: Дайк-Пресс, 2013.
- 4 Шокай Мустафа. Обращение киргиз к Ленину //Шығармаларының толық жинағы: Он екі томдық. 2 том. – Алматы: Дайк-Пресс, 2012.
- 5 Шокай Мустафа. Советская власть и киргизы //Шығармаларының толық жинағы: Он екі томдық. том 2. – Алматы: Дайк-Пресс, 2012.
- 6 Шокай Мустафа. В советском Казахстане //Шығармаларының толық жинағы: Он екі томдық. том 3. – Алматы: Дайк-Пресс, 2012.
- 7 Шокай Мустафа. Из политических настроений в Туркестане //Шығармаларының толық жинағы: Он екі томдық. том 3. – Алматы: Дайк-Пресс, 2012.
- 8 Шокай Мустафа. На туркестанских базарах //Шығармаларының толық жинағы: Он екі томдық. том 6. – Алматы: Дайк-Пресс, 2013.

А.Н. Догалов, Б.О. Кайранбеков, Г. Мусиров

*Казахский университет экономики, финансов и международной торговли
Нур-Султан, Казахстан*

*Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Университет им. С. Баишева, Актобе, Казахстан*

Мустафа Шокай о кооперировании в Туркестанском крае и Казахстане

Аннотация. Выход в свет 12 томного издания, ранее не опубликованных на родине, трудов Мустафы Шокая, по нашему мнению, позволит значительно обогатить историю экономической мысли и экономической истории Казахстана.

В своей общественно-политической деятельности и аналитических изысканиях, он, один из основателей движения Алаш и лидер казахской оппозиции к советской власти за пределами СССР, уделял значительное внимание социально-экономическим процессам, происходившим в тот период в Советском Союзе в целом, и в Казахстане и республиках Средней Азии – в частности.

Кооперирование, проводимое советской властью в 20-30-годы прошлого столетия, являлось важным рычагом в деле строительства социалистического общественного строя. В данной статье рассмотрены взгляды Мустафы Шокая к данному процессу, проводимой диктатурой пролетариата. Проведенный анализ его опубликованных трудов касательно данной проблемы, особенно в Казахстане и Туркестанском крае, свидетельствует о его значительном вкладе в теорию и практику кооперативного процесса, а также о том, как он с болью воспринимал те трагические последствия проводимого советского кооперирования и раскрывал ее негативные стороны.

Ключевые слова: кооперирование, потребительская кооперация, крестьянское хозяйство, сельское хозяйство, реформа, снабженческо-сбытовая кооперация, доход, животноводство.

А.Н. Доғалов, Б.О. Қайранбеков, Ғ. Мусиров

*Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті,
Нұр-Сұлтан, Қазақстан*

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
С. Бәшіев атындағы Ақтөбе университеті, Ақтөбе, Қазақстан*

Мұстафа Шоқайдың Түркістан өлкесінде және Қазақстанда жүргізілген кооперациялау мәселелері туралы

Аңдатпа. Мұстафа Шоқайдың өз отанында бұрын жарияланбаған 12 томдық туындысының жарық көруі, біздің пікірімізше, экономикалық ілімдер тарихын және Қазақстанның экономикалық тарихын маңызды түрде байыта түсуіне мүмкіндік береді.

Алаш қозғалысының негізін қалаушылардың бірі және КСРО аумағынан тыс жерде кеңес билігіне деген қазақ оппозициясының көшбасшысы ретінде, ол өзінің қоғамдық-саяси қызметтері мен талдамалық зерттеулерінде сол уақыттарда Кеңес Одағында жалпы, және Қазақстан мен Орталық Азияда жекелей орын алған саяси-экономикалық үдерістеріне маңызды түрде көңіл бөлген.

Өткен ғасырдың 20-30-жылдары Кеңес өкіметінің жүргізген кооперациялау саясаты Социалистік қоғамдық құрылысты қалыптастыру ісіндегі маңызды тетік болып табылады. Бұл мақалада Мұстафа Шоқайдың пролетариат диктатурасы жүргізген осы үдеріске деген көзқарастары қарастырылған. Оның осы мәселеге қатысты жарияланған еңбектеріне, әсіресе, Қазақстан мен Түркістан өлкесіне қатысты жүргізілген талдаулары оның кооперативтік процестің теориясы мен практикасына қосқан елеулі үлесін, сондай-ақ, ол жүргізген кеңестік кооперациялаудың қайғылы салдарларын қалай ауыр сезіммен қабылдайтынын және оның жағымсыз жақтарын ашқанын дәлелдейді.

Түйін сөздер: кооперациялау, тұтыну кооперациясы, шаруа қожалығы, ауыл шаруашылығы, реформа, жабдықтау-өткізу кооперациясы, кіріс, мал шаруашылығы.

References

1. Shokay Mustafa. Turkestan pod vlast'ju sovetov [Turkestan under the authority of the Soviets], K harakteristike diktatury proletariata [On the characteristics of the dictatorship of the proletariat], 8 vol. (Dyke - Press, Almaty, 2013).
2. Shokay Mustafa. Na partijnyh s'ezdah Turkestana [At party congresses of Turkestan], 4 vol. (Dyke Press, Almaty, 2012).
3. Shokay Mustafa. Turkestan pered vtoroj pjatiletkoj [Turkestan before the second five-year plan]. volume 7. (Dyke - Press, Almaty, 2013).
4. Shokay Mustafa. Obrashhenie kirgiz k Leninu [About braschenie Kirghiz to A Enin], Polnyj sbornik proizvedenij: v dvenadcati tomah [Complete collection of works: in twelve volumes]. Volume 2. (Dyke - Press, Almaty, 2012).
5. Shokay Mustafa. Sovetskaja vlast' i kirgizy [Soviet power and Kirghiz], Polnyj sbornik proizvedenij: v dvenadcati tomah [Complete collection of works: in twelve volumes]. volume 2. (Dyke - Press, Almaty, 2012).
6. Shokay Mustafa. V sovetskom Kazahstane [At by the Soviet Kazahstane], Polnyj sbornik proizvedenij: v dvenadcati tomah [Complete collection of works: in twelve volumes]. volume 3. (Dyke - Press, Almaty, 2012).
7. Shokay Mustafa. Iz politicheskikh nastroenij v Turkestane [And with political sentiments in Turkestan]. volume 3. (Dyke - Press, Almaty, 2012).
8. Shokay Mustafa. Na turkestanskih bazarah [In the Turkestan bazaars]. volume 6. (Dyke - Press, Almaty, 2013).

Information about autors:

Догалов А.Н. – экономика ғылымдарының кандидаты, Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті «Экономика» кафедрасының доценті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Қайранбеков Б.О. - экономика ғылымдарының кандидаты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті «Есеп және талдау» кафедрасының доценті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Мусиров Ф. - экономика ғылымдарының кандидаты, С. Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті «Экономика және бизнес» аға оқытушысы, Ақтөбе, Қазақстан.

Dogalov A.N. - Candidate of Economical Sciences, Associate Professor of the Department of Economics, the Kazakh University of Economics, Finance and International trade, Nur-Sultan, Kazakhstan

Kairanbekov B.O. - Candidate of Economical Sciences, Associate Professor of the Department «Accounting and analysis», L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Mussirov G. - Candidate of Economical Sciences, Senior Lecturer Department of «Economics and management», S.Baishev University, Aktobe, Kazakhstan.

Экономические приоритеты совершенствования системы оплаты труда работников социальной сферы (на материалах Павлодарской области)

Аннотация. В статье рассмотрены актуальные вопросы реформирования системы оплаты труда работников социальной сферы промышленно-развитого региона Республики Казахстан – Павлодарской области. Объектом исследования выступает социальная сфера экономики Павлодарской области. Предметом исследования выступают тенденции и закономерности оплаты труда работников социальной сферы. Особое внимание акцентировано на таких аспектах, как основные элементы социальной сферы в экономической системе, особенности организации труда и заработной платы в социальной сфере, динамика предприятий и организаций, работающих (функционирующих) в социальной сфере Павлодарской области. В ходе исследования заработной платы в социальной сфере региона проанализирована динамика среднемесячной номинальной заработной платы работников предприятий социальной сферы, в том числе в рамках сопоставления номинальных и реальных индексов роста заработной платы, а также по категориям работников.

По результатам проведенного исследования обозначены основные системные проблемы оплаты труда работников социальной сферы в экономике Павлодарской области. Для достижения оптимального баланса интересов в системе «работник – работодатель» на предприятиях социальной сферы предложено внедрение инновационных систем оплаты труда.

В качестве основных методов исследования применялись: анализ и синтез, системный подход, методы индукции и дедукции, метод проектирования гипотез.

Ключевые слова: социальная сфера, работники социальной сферы, формы и системы оплаты труда, отрасли социальной сферы, предприятия и организации социальной сферы, регион.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-2-23-35>

Введение. В современных условиях успешное развитие национальной экономики и ее включение в систему международного разделения труда невозможно без развития социальной сферы. Социальная сфера ориентирована, прежде всего, на развитие человека и общества и занимает все более устойчивые позиции в мировой экономике, играет ключевую роль в обеспечении экономического роста и занятости населения. Увеличение доли сферы услуг в ВВП страны, в валовом региональном продукте и повышение ее вклада в обеспечение экономического роста страны и регионов являются одним из приоритетных направлений трансформации отраслевой структуры Республики Казахстан.

Развитие социальной сферы имеет важное значение не только на национальном, но и на региональном уровне.

В социальной сфере, в процессе ее развития и трансформационных изменений, особого переосмысления в рамках принципов и подходов требуют процессы формирования заработной платы.

Учитывая важность и масштабы задач, решаемых работниками социальной сферы, результативность их труда должна быть корреляционно взаимоувязана с эффективным материальным стимулированием их деятельности, в основу которого должен быть положен принцип правовой и социальной защищенности, размер вознаграждения за результаты труда с учетом трендов рыночной конъюнктуры.

В рамках поиска стратегических приоритетов повышения эффективности функционирования социальной сферы актуально выявить проблемы формирования заработной платы в системе ее функционирования, а также предложить возможные экономические приоритеты их решения.

Цель научной статьи – определить приоритетные направления совершенствования системы оплаты труда работников социальной сферы на региональном уровне на примере Павлодарской области.

В качестве решаемых научных задач выступают:

- исследование и анализ современного состояния социальной сферы в экономике Павлодарской области;
- исследование и анализ современных форм, систем и размера оплаты труда работников социальной сферы;
- исследование и анализ современных проблем, связанных с оплатой труда работников социальной сферы;
- разработка предложений по внедрению на региональных предприятиях социальной сферы инновационных систем оплаты труда.

Методология.

Социальная сфера – это совокупность отраслей, обслуживающих базовые социальные потребности населения. Также к социальной сфере относится все, что обеспечивает жизнедеятельность человека.

Социальная сфера в настоящее время представлена совокупностью отраслей, деятельность которых непосредственно связана с обслуживанием населения. Отрасли социальной сферы оказывают непосредственное влияние на уровень благосостояния и качество жизни населения.

Существует еще несколько терминов, которые в качестве синонимов используются для определения этого понятия:

- непроизводственная сфера;
- сфера услуг (в широком толковании);
- социальная инфраструктура [1, 2, 3].

Основные элементы социальной сферы представлены на рисунке 1.

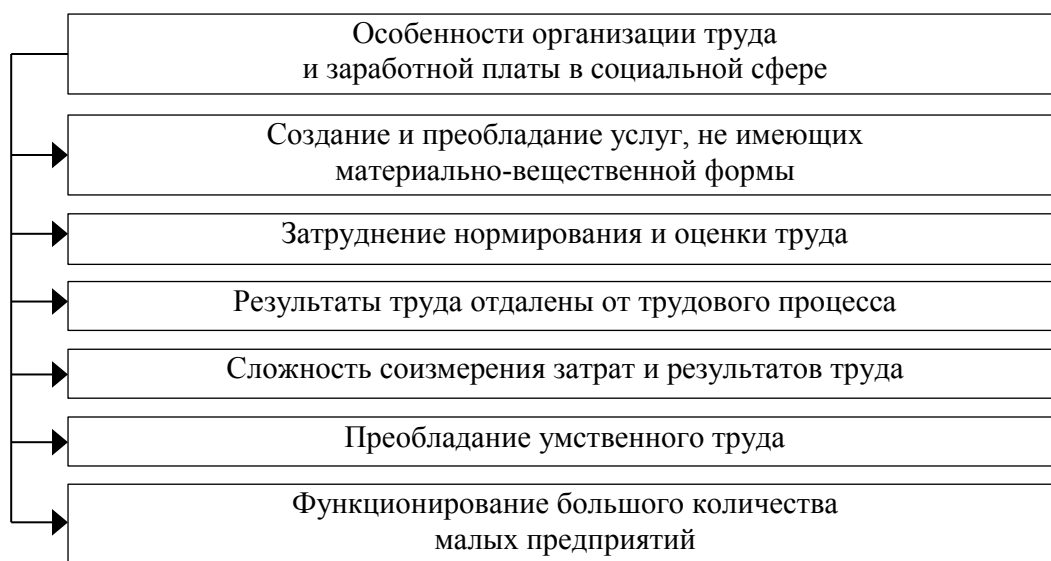
Примечание – Составлено авторами по источникам [1, 2, 3]

Рисунок 1 – Основные элементы социальной сферы в экономической системе

Заработная плата работников социальной сферы регулируется совокупностью экономических законов, как и в сфере материального производства. Заработная плата является ценой, которая выплачивается работнику за использование его труда или его трудовые услуги. В непроизводственной сфере, как и в материальном производстве, она выполняет четыре функции, соответствующие фазам общественного производства: производственный процесс; распределительный процесс; процесс обмена; процесс потребления [4, 5].

В социально-ориентированных отраслях, в соответствии с рисунком 2, имеют место и существенные различия в организации заработной платы, тарифной системы, формах и системах заработной платы, что связано с особенностями самого труда в непроизводственной сфере.

На современном этапе в Павлодарской области, в соответствии с таблицей 1, функционирует 1936 различных организационно-правовых субъектов, представляющих социальную сферу региона. Их максимальное количество сосредоточено в крупнейших административных центрах – города Павлодар, Экибастуз, Аксу. Количественный охват сельских районов организациями и предприятиями социальной сферы представлен в минимальном количестве. Между тем максимальный темп роста количества предприятий социальной сферы приходится на город Павлодар, Павлодарский и Успенский районы. В среднем за стратегический период, с 2014 по 2018 годы, прирост предприятий социальной сферы составил 16%. На данный показатель оказали такие факторы, как государственная политика в области развития социальной сферы, активизация предприятий малого бизнеса в области социальной сферы.

Примечание – Составлено авторами по источникам [4, 5]

Рисунок 2 – Особенности организации труда и заработной платы в социальной сфере

Таблица 1

**Число предприятий и организаций, работающих (функционирующих)
в социальной сфере Павлодарской области**

Административные субъекты	Предприятия и организации, кол-во ед.					Темп роста 2018 года к 2014, %
	2014	2015	2016	2017	2018	
Город Павлодар	1 121	1 059	1 236	1 372	1354	120,8
Город Аксу	61	60	62	61	61	100,0
Город Экибастуз	243	244	273	288	282	116,0
Актогайский район	10	8	8	10	10	100,0
Баянаульский район	30	27	30	34	32	106,7
Железинский район	25	21	24	23	22	88,0
Иртышский район	48	45	46	48	47	97,9
Теренкольский район	21	19	19	19	19	90,5
Аккулинский район	12	8	9	7	7	58,3
Майский район	21	18	18	19	19	90,5
Павлодарский район	25	28	29	37	35	140,0
Успенский район	16	24	24	25	24	150,0
Щербактинский район	24	21	23	24	24	100,0
Итого	1 657	1 582	1 801	1 967	1 936	116,8

Примечание – Составлено авторами по источнику [6]

Организация форм и систем оплаты труда в отраслях социальной сферы Павлодарской области носит вариативный характер и зависит от следующих факторов: принадлежность предприятий и организаций социальной сферы к государственной или частной форме собственности; применение единой тарифной сетки и соответствие работников социальной сферы установленным категориям в соответствии с образованием, знаниями, навыками и компетенциями; применение систем надбавочных коэффициентов и систем доплат.

В социальной сфере Павлодарской области за последние пять лет наблюдается рост среднемесячной заработной платы, что отражено в таблице 2. Максимальный темп роста заработной платы приходился на операции с недвижимым имуществом, услуги по проживанию и питанию, прочие услуги.

Таблица 2

Динамика среднемесячной номинальной заработной платы работников социальной сферы Павлодарской области

Наименование отраслей социальной сферы	Средняя номинальная заработная плата, тенге					Темп роста 2018 года к 2014, %
	2014	2015	2016	2017	2018	
Оптовая и розничная торговля	87 514	85 602	94 342	107 432	110 437	126,2
Транспорт	137 059	141 951	149 515	162 428	170 489	124,4
Услуги по проживанию и питанию	67 478	98 737	98 332	108 041	115 567	171,3
Информация и связь	128 945	134 018	146 485	146 041	158 923	123,2

**Экономические приоритеты совершенствования системы оплаты труда
работников социальной сферы (на материалах Павлодарской области)**

Финансовая и страховая деятельность	133 287	148 240	168 161	179 195	180 345	135,3
Операции с недвижимым имуществом	81 342	86 658	93 130	122 333	129 296	159,0
Профессиональная, научная и техническая деятельность	123 125	131 143	137 531	135 457	139 258	113,1
Деятельность в области административного и вспомогательного обслуживания	66 070	80 545	86 769	78 745	84 258	127,5
Государственное управление	93 671	96 283	106 063	110 659	112 456	120,1
Образование	69 394	71 624	88 053	90 132	92 158	132,8
Здравоохранение	83 838	86 539	100 999	104 385	108 245	129,1
Искусство, развлечения и отдых	60 110	67 208	75 139	79 567	82 345	137,0
Предоставление прочих видов услуг	75 975	84 928	141 935	143 153	151 267	199,1

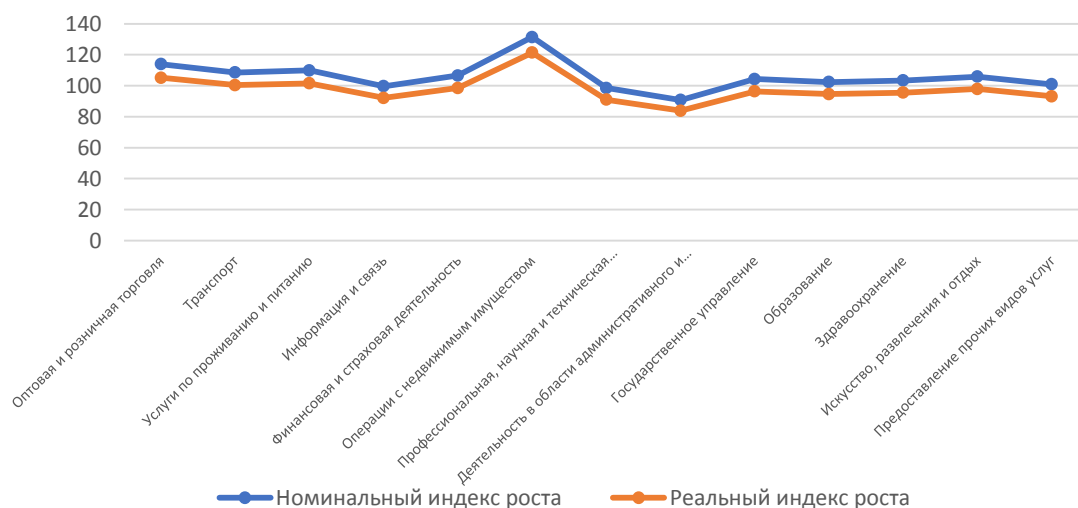
Примечание – Составлено авторами по источнику [6]

В рамках стратегического периода, с 2014 по 2018 годы, максимальный прирост заработной платы в 71,2 % имел место по услугам проживания и питания, минимальный прирост заработной платы в объеме 13,1% имел место в области услуг профессиональной, научной и технической деятельности. В среднем по всем отраслям социальной сферы прирост заработной платы составил 38,3%. Также следует отметить, что ни в одной отрасли социальной сферы снижение заработной платы не наблюдалось.

Максимальная заработная плата в социальной сфере приходится на такие отрасли, как: финансовая и страховая деятельность; транспорт; информация и связь; профессиональная научная и техническая деятельность; операции с недвижимым имуществом.

Тенденции заработной платы могут быть также проанализированы и охарактеризованы с номинальной и реальной точек зрения.

Сопоставительная динамика номинальных и реальных индексов роста заработной платы в социальной сфере Павлодарской области представлена в соответствии с рисунком 3.

Примечание – Составлено авторами по источнику [6]

Рисунок 3 – Сопоставительная динамика номинальных и реальных индексов роста заработной платы в социальной сфере Павлодарской области

На тенденции заработной платы в социальной сфере оказывали влияние факторы экономической конъюнктуры, в частности, тенденции инфляционных процессов. При этом реальный индекс роста заработной платы был значительно меньше номинального.

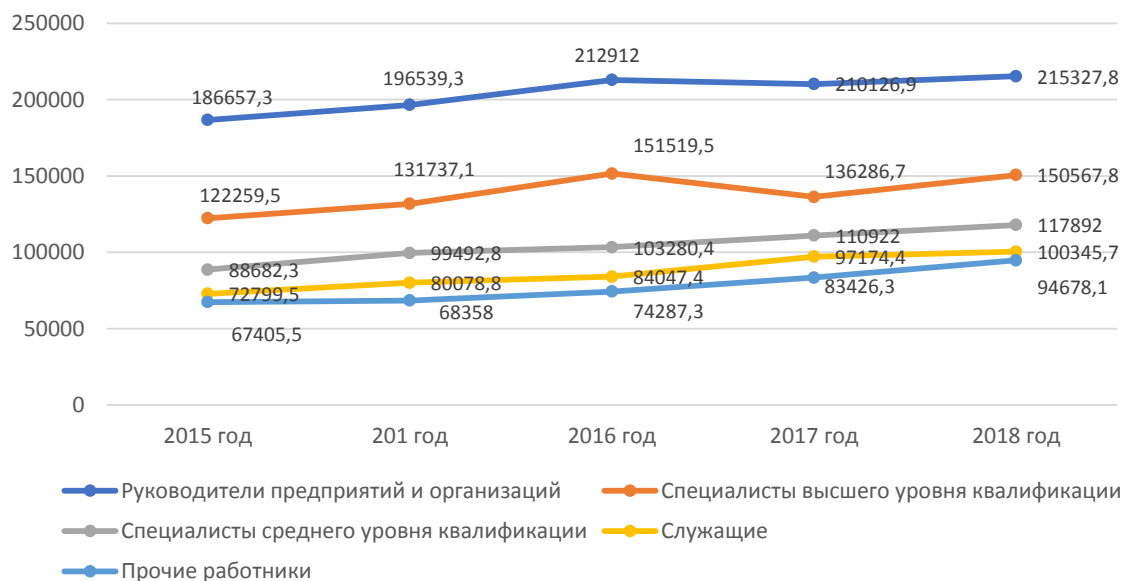
Заработная плата в отраслях социальной сферы носит вариативный характер, в зависимости от должностных категорий работников, в частности: руководители всех уровней, включая предприятия и организации; специалисты высшего уровня квалификации; специалисты среднего уровня квалификации; служащие, занятые подготовкой информации, оформлением документации, учетом и обслуживанием; прочие работники.

В соответствии с рисунком 4 максимальный размер заработной платы приходится на руководителей предприятий и организаций социальной сферы. Средняя заработная плата руководителей социальной сферы за последние пять лет варьировала в пределах 163116,6 тенге до 212912 тенге. С 2016 по 2017 год наблюдалось незначительное снижение заработной платы.

Средний размер заработной платы приходится на специалистов высшего уровня квалификации. У данных категорий работников социальной сферы с 2013 по 2017 годы заработная плата варьировала в пределах от 107522,7 тенге до 151519,5 тенге. Максимальный размер заработной платы приходился на 2016 год.

Сравнительно низкий размер заработной платы приходится на такие категории работников, как: специалисты среднего уровня квалификации; служащие, занятые подготовкой информации, оформлением документации, учетом и обслуживанием; прочие работники.

Экономические приоритеты совершенствования системы оплаты труда работников социальной сферы (на материалах Павлодарской области)

Примечание – Составлено авторами по источнику [6]

Рисунок 4 – Сопоставительная динамика заработной платы в социальной сфере Павлодарской области по категориям работников

Если акцентировать внимание на исследовании и анализе современных форм и систем оплаты труда работников социальной сферы, следует отметить, что в основу заработной платы положена исключительно тарифная система оплаты труда, которая ориентирована на бюджетные предприятия и организации социальной сферы.

В социальной сфере высокая оплата труда свойственна исключительно руководящему составу. В рамках других категорий работников социальной сферы наблюдается относительно невысокая и низкая оплата труда, что делает актуальным выявление проблем и резервов улучшения систем и форм оплаты труда в данной области.

Результаты исследования.

В современных условиях эволюции казахстанского общества и интенсификации рыночных реформ обеспечение эффективной системы оплаты труда работников социальной сферы является одной из наиболее актуальных задач, требующей системного решения и постоянного поиска путей совершенствования. При этом обусловленный современной парадигмой развития управленческой науки перенос корпоративных стандартов управления в систему менеджмента бюджетной сферой требует особого переосмысления принципов и подходов формирования заработной платы работников как частных, так и бюджетных организаций.

Одной из основных проблем в механизме заработной платы работников социальной бюджетной сферы является то, что заработок формируется только с учетом определенной должности без учета количества затраченного труда. Работники, относящиеся к одной и той же категории, могут выполнять разные обязанности и иметь разную степень нагрузки и ответственности. В итоге возникает ситуация экономической несправедливости.

В систематизированном варианте основные проблемы оплаты труда работников социальной сферы представлены в соответствии с рисунком 5.

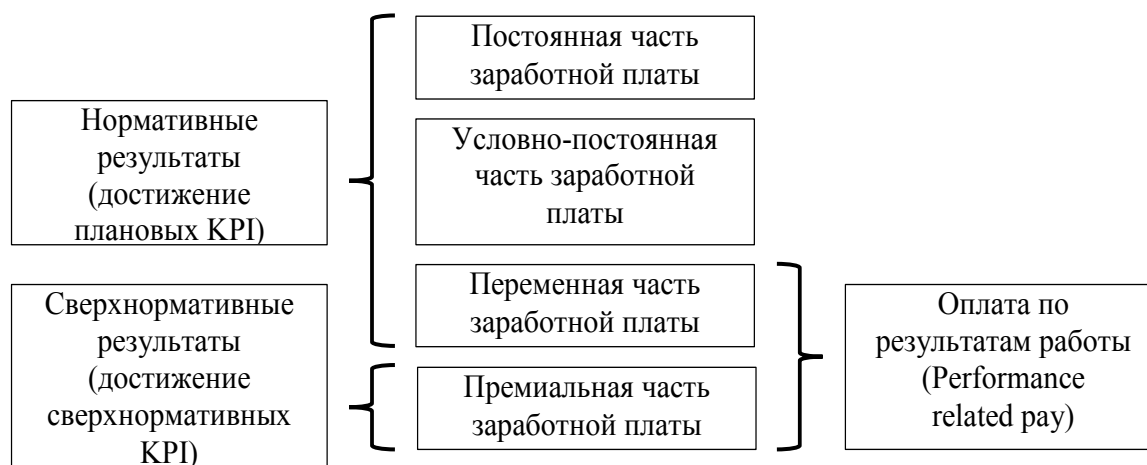
Примечание – Составлено авторами

Рисунок 5 – Основные проблемы оплаты труда работников социальной сферы в экономике Павлодарской области.

Для достижения оптимального баланса интересов в системе «работник – работодатель» на предприятиях социальной сферы можно предложить ряд инновационных систем оплаты труда, в частности:

- Long Term Pay Settlements – оплата на определенный среднесрочный или стратегический период времени;
- Competency Based Pay – оплата труда по уровню компетенций и их динамике;
- Performance Related Pay – оплата по достигнутым результатам и реальной эффективности работы [7, 8].

Составные элементы заработной платы на принципах PRP-системы представлены на рисунке 6.

Примечание – Составлено авторами по источнику [7, 8]

Рисунок 6 – Составные элементы заработной платы на принципах PRP-системы

При внедрении системы оплаты труда «Performance related pay (PRP)» на региональных предприятиях и организациях социальной сферы может быть в среднесрочном периоде достигнут сбалансированный уровень оплаты труда всех категорий работников социальной сферы. Основной акцент будет сделан на увеличение заработной платы специалистов среднего уровня квалификации, служащих и прочих работников.

Внедрение PRP-системы оплаты труда будет возможно на всех предприятиях социальной сферы, как государственных, так и частных.

На предприятиях социальной сферы, финансируемых исключительно из бюджета, могут возникнуть сложности с финансированием PRP, так как фонды оплаты труда ограничены бюджетным финансированием. Данная проблема может быть решена созданием регионального финансового фонда PRP для развития социальной сферы. В общем виде источники финансирования PRP представлены на рисунке 7.

Примечание – Составлено авторами

Рисунок 7 – Источники финансирования PRP

Система оплаты труда «Performance related pay (PRP)» на региональных предприятиях и организациях социальной сферы позволит достичь определенных количественных и качественных результатов.

При внедрении системы оплаты труда «Performance related pay (PRP)» на региональных предприятиях и организациях социальной сферы может быть в среднесрочном периоде достигнут сбалансированный уровень оплаты труда всех категорий работников социальной сферы:

- руководителя всех уровней, включая предприятия и организации;
- специалисты высшего уровня квалификации;
- специалисты среднего уровня квалификации;
- служащие, занятые подготовкой информации, оформлением документации, учетом и обслуживанием;
- прочие работники.

Основной акцент будет сделан на увеличении заработной платы:

- специалистов среднего уровня квалификации;
- служащих;
- прочих работников.

Текущая и прогнозируемая заработная плата работников данных категорий на принципе проектирования гипотезы, представлена в соответствии с таблицей 3.

Таблица 3

Текущая и прогнозируемая заработная плата работников приоритетных категорий (на принципах проектирования гипотезы)

Наименование категорий работников	Текущая средняя плата	Прогнозируемая оплата на основе «PRP»
Специалисты среднего уровня квалификации	110 922	210 000
Служащие	97 174,4	180 000
Прочие работники	83 426,3	155 000

Примечание – Составлено авторами

Рост заработной платы в социальной сфере, при всех прочих равных условиях, должен вызвать приток трудовых ресурсов на предприятия и организации социальной сферы. Прогноз увеличения занятых трудовых ресурсов в социальной сфере Павлодарской области представлен в таблице 4.

Таблица 4

Прогноз увеличения занятых трудовых ресурсов в социальной сфере Павлодарской области (на принципах проектирования гипотезы)

Наименование показателей	Факт	Прогноз
Экономически активное население (рабочая сила), человек	416 300	416 300
Численность занятых в социальной сфере	124 187	210 000
Удельный вес численности человеческих ресурсов, занятых в социальной сфере, %	29,8	50,4

Примечание – Составлено авторами

Внедрение инновационных систем оплаты труда позволит в значительной степени улучшить как количественные, так и качественные показатели функционирования предприятий и организаций социальной сферы. Отчасти последнее будет происходить, с одной стороны, за счет роста производительности труда работников, а с другой стороны, за счет

комплексного развития человеческих ресурсов, так как достижение заданных КРІ обуславливает высокие требования к вакантным должностям.

Выводы.

Реформирование системы оплаты труда в социальной сфере окажет комплексное и мультипликативное влияние на развитие качества жизни населения региона посредством совершенствования качества предоставляемых социальных услуг, а также создаст основы экономическо-социальной безопасности. Задача социальной безопасности заключается, прежде всего, в формировании условий, обеспечивающих стабильное, прогрессирующее развитие социальных отношений, сохранение, укрепление и обогащение бытия, защищенности качественного состояния социальных отношений, обеспечивающих прогрессирующее развитие личности, общества и государства.

Список литературы

- 1 Социальная сфера. [Электронный ресурс]. - URL: https://www.audit-it.ru/terms/trud/sotsialnaya_sfera.html (Дата обращения: 05.06.2020).
- 2 Организации социальной сферы. [Электронный ресурс]. - URL: <http://www.grandars.ru/college/sociologiya/organizacii-socialnoy-sfery.html> (Дата обращения: 01.06.2020).
- 3 Бобков В.А. Развитие социальной сферы и налогообложение: взаимосвязь // Известия Саратовского университета. Серия «Экономика. Управление. Право». - 2016. - Т. 16. - Вып. 4. - URL: <https://DOI:10.18500/1994-2540-2016-16-4-408-412e>
- 4 Рофе А.И. Экономика и социология труда: учебное пособие. - М.: Ииздательство «МНК», 2016 – 128 с.
- 5 Чудилин Г. Социально-трудовая сфера: динамика, качество человеческого потенциала, проблемы управления // Вопросы статистики. – 2014. – № 5. – С. 77-82.
- 6 Занятость населения и заработная плата // Статистический сборник на казахском и русском языках. - Павлодар. 2019. – 54 стр.
- 7 Яценко В. Основные понятия систем оплаты труда по результату // Formag Forwarding. [Электронный ресурс]. - URL: <http://blog.formag.com/posts/445> (Дата обращения: 08.06.2020).
- 8 Пантелеева Т.А., Харченко Л.И. Современные подходы к организации оплаты труда в торговых организациях: специфика и тенденции // Мировые цивилизации. - 2016 Т.1, N1. (Дата обращения: 05.06.2020).. [Электронный ресурс]. - URL: <https://wcj.world.ru/PDF/09MZ116.pdf> (Дата обращения: 08.06.2020).

S.Zh. Ibraimova¹, Ya. Ernazarov², M.K. Karimbergenova³

¹*Kazakh University of Technology and Business, Nur-Sultan, Kazakhstan*

^{2,3}*S. Toraigyrov Pavlodar State University, Pavlodar, Republic of Kazakhstan*

Economic priorities for improvement payment systems for social workers (Based on the materials of the Pavlodar region)

Abstract. The article discusses current issues and trends in reforming the wage system of workers in the social sphere of the industrialized region of the Republic of Kazakhstan – Pavlodar region. The object of the study is the social sphere of the economy of Pavlodar region. The subjects of the study are the trends and patterns of remuneration of workers in the social sphere. Particular attention is focused on such aspects as the basic elements of the social sphere in the economic system, the features of the organization of labor and wages in the social sphere, the dynamics of enterprises and organizations working (functioning) in the

social sphere of Pavlodar region. In the course of the study of wages in the social sphere of the region was analyzed the dynamics of the average monthly nominal wage of employees of social enterprises including through a comparison of nominal and real wage growth indices, as well as by categories of workers.

According to the results of the study, the main systematic problems of wages of social workers are identified in the economy of Pavlodar region. To achieve the optimal balance of interests in the system «employee – employer», the introduction of innovative wage systems has been proposed at social enterprises.

The main research methods used were: comparison, analysis and synthesis, a systematic approach, a forecasting method, induction and deduction methods, a hypothesis design method.

Key words: social sphere, social workers, forms and systems of remuneration, branches of the social sphere; enterprises and organizations of the social sphere; region.

С.Ж. Ибраимова¹, Т.Я. Эрнazarов², М.К. Каримбергенова³

¹*Қазақ технология және бизнес университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан*

^{2,3}*С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті,
Павлодар, Қазақстан*

**Әлеуметтік сала қызметкерлеріне еңбекақы төлеу жүйесін жетілдірудің
экономикалық басымдықтары
(Павлодар облысының материалдары негізінде)**

Аңдатпа. Мақалада Қазақстан Республикасының өнеркәсіптік дамыған өңірі - Павлодар облысы әлеуметтік сала қызметкерлеріне еңбекақы төлеу жүйесін реформалаудың өзекті мәселелері мен үрдістері қарастырылған. Зерттеу объектісі Павлодар облысы экономикасының әлеуметтік саласы болып табылады. Зерттеу пәні - әлеуметтік сала қызметкерлерінің еңбекақысының үрдістері мен заңдылықтары. Экономикалық жүйедегі әлеуметтік саланың негізгі элементтері, әлеуметтік саладағы еңбек пен жалақыны ұйымдастыру ерекшеліктері, Павлодар облысының әлеуметтік саласында жұмыс істейтін кәсіпорындар мен ұйымдардың серпіні сияқты аспектілерге ерекше назар аударылды. Өңірдің әлеуметтік саласындағы жалақыны зерттеу барысында әлеуметтік сала кәсіпорындары қызметкерлерінің орташа айлық еңбекақысының динамикасы талданды, оның ішінде, жалақы өсуінің номиналды және нақты индекстерін салыстыру шеңберінде, сондай-ақ, қызметкерлер санаттары бойынша қарастырылған.

Жүргізілген зерттеу нәтижелері бойынша Павлодар облысы экономикасындағы әлеуметтік сала қызметкерлерінің еңбекақысын төлеудің негізгі жүйелік мәселелері белгіленді. «Қызметкер - жұмыс беруші» жүйесінде мүдделердің онтайлы тепе-теңдігіне қол жеткізу үшін әлеуметтік саладағы кәсіпорындарда жалақы төлеудің инновациялық жүйесін енгізу ұсынылды.

Зерттеудің негізгі әдістері ретінде талдау және синтез, жүйелік тәсіл, индукция және дедукция әдістері, гипотезаларды жобалау әдісі қолданылды.

Түйін сөздер: әлеуметтік сала, әлеуметтік сала қызметкерлері, еңбекақы төлеу нысандары мен жүйелері, әлеуметтік саланың кәсіпорындары мен ұйымдары, өңір.

Reference

- 1 Social'naya sfera [Social sphere]. [Electron resource]. Available at: https://www.audit-it.ru/terms/trud/sotsialnaya_sfera.html (Accessed: 05.06.2020)
- 2 Organizacii social'noj sfery [Social sector organizations]. [Electron resource]. Available at: <http://www.grandars.ru/college/sociologiya/organizacii-socialnoy-sfery.html> (Accessed: 01.06.2020)
- 3 Bobkov V. A. (2016) Razvitiye social'noj sfery i nalogooblozhenie: vzaimosvyaz' [Social development and taxation: the relationship], Izvestiya Saratovskogo universiteta. Seriya

- «Ekonomika. Upravlenie. Pravo» [Saratov University Bulletin. Series «Economy. Control. Right»] T. 16, vyp. 4. S. 408 – 412. <https://DOI:10.18500/1994-2540-2016-16-4-408-412> - Journal article
- 4 Rofe A.I. Ekonomika i sociologiya truda [Economics and sociology of labor] («MKN», Moscow, 2016, 128 p.)
- 5 Chudilin G. Social'no-trudovaya sfera: dinamika, kachestvo chelovecheskogo potentsiala, problemy upravleniya [Social and labor sphere: dynamics, quality of human potential, management problems]. Voprosy statistiki [Statistics issues]. 2014. N 5. P. 77-82.
- 6 Zanyatost' naseleniya i zarabotnaya plata [Employment and wages] Statisticheskij sbornik na kazahskom i russkom yazykah [Statistical collection in Kazakh and Russian languages] (Pavlodar. 2019, 54 p).
- 7 Yacenko V. Osnovnye ponyatiya sistem oplaty truda po rezul'tatu [Basic concepts of performance-based pay systems]. [Electron resource]. Available at: [//blog.formag.com/posts/445](http://blog.formag.com/posts/445) (Accessed: 08.06.2020)
- 8 Panteleeva T.A., Harchenko L.I. Sovremennye podhody k organizacii oplaty truda v torgovyh organizacijah: specifika i tendencii [Modern approaches to the organization of remuneration in trade organizations: specifics and trends]. Mirovye civilizacii [World civilizations]. T. 1, N1, 2016. [Electron resource]. Available at: <https://wcj.world.ru/PDF/09MZ116.pd> (Accessed: 08.06.2020)

Сведения об авторах:

Ибраимова С. Ж. - к.э.н.(PhD), профессор Казахского университета технологии и бизнеса, г. ул. Кайым Мухамедова 37А, Нур-Султан, Казахстан.

Эрназаров Т.Я. - К.т.н., профессор Павлодарского государственного университета имени С. Торайгырова, . улица Ломова 64, Павлодар, Казахстан.

Каримбергенова М.К. - PhD, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, улица Ломова 64, . Павлодар, Казахстан.

Ibraimova S.Zh. - Candidate of Technical Sciences (PhD), professor of the Kazakh University of Technology and Business, Kayim Mukhamedova street 37A, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Ernazarov T.Ya. - Candidate of Technical Sciences, Professor S. Toraigyrov Pavlodar State University, Lomov street 64, Pavlodar, Kazakhstan.

Karimbergenova M.K. - Doctor PhD, S. Toraigyrov Pavlodar State University, Lomov street 64, Pavlodar, Kazakhstan.

O.V. Misnik, G.Zh. Yesenova, M.T. Zholamanova

*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan
(E-mail: olesiyomis@mail.ru, pavlodarsemey@mail.ru, makpalzh@mail.ru)*

Digital Trends for small and medium-sized enterprises in agriculture of Kazakhstan

Abstract. The article discusses the main provisions and stages of the implementation of the state program «Digital Kazakhstan» in the agricultural sector. A review of the main directions of the program development is carried out; the key tools for its implementation intended for small and medium-sized enterprises are marked in agriculture of the Republic of Kazakhstan. The directions of automation of public services aimed at increasing the availability of state support measures for agricultural producers, as well as the direction for developing a system of interaction of IT-business with agricultural entities are considered, which provides for the use of precision farming and establishment of smart farms. The analysis of the involvement of small and medium-sized enterprises is carried out in the digitalization process by using the «Digital platform for business». In addition, data on the digitization of the agricultural land are analyzed in Kazakhstan in the context of regions and intended use.

Keywords: digitalization, agriculture, small and medium-sized enterprises, precision farming, smart farm.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-2-36-42>

Introduction. One of the priority areas outlined in the Message to the people of Kazakhstan New Development Opportunities under the Fourth Industrial Revolution is to increase labor productivity in the agricultural sector through the use of smart technologies. This is due to the fact that digitalization will not only reduce production costs, but also improve its quality and competitiveness through the efficient use of resources. As part of this area, in 2017 the digitalization program of the agro-industrial complex, aimed at facilitating the farmers activities and work starting from the beginning of the production up to the marketing of the products, was adopted. The main participants in this state program are not only large farms, but also small and medium-sized enterprises, which make up a significant part of agricultural producers.

When writing an article, we set **a goal** to conduct a study of the main directions of development of digital technologies for small and medium-sized enterprises in the agricultural sector.

The tasks of the study were determined as the following: to consider the main directions of the state program of E-AIC; to analyze digitalization tools; to identify problems of their implementation.

Research Methods. The research information base was made up of the state program documents of the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan, statistics of the “Digital Platform for Business website, ranking.kz rating agency, as well as the works of domestic and foreign scientists published in periodicals.

Various research methods comprising analysis, synthesis and generalization, as well as abstraction-logical in identifying problems associated with the development of digitalization in agriculture of the Republic of Kazakhstan were used in the scientific research.

Main part. The information Kazakhstan state program adopted in 2013 has become one of the main steps towards creating the conditions for the transition to the information society and the transformation of the country’s economy into digital. The program provided for the implementation of such areas as improving public administration, creating institutions of the Open and Mobile Government, increasing the availability of information infrastructure for corporate entities and citizens of the state.

The next stage of the transition to digitalization was the state program Digital Kazakhstan,

which determined five vectors of development of the digital industry, one of which is the development of economic sector, including agriculture [1]. At the same time, the program indicates that “Kazakhstan occupies the 50th line out of 85 states in the rating compiled by The Boston Consulting Group according to the level of digitalization of the economy [2]. This trend shows the need to use digitization in order to reduce the risks of losses of agricultural producers due to adverse climatic conditions, increase of crop yields and livestock production, the effective organization of field work, etc.

World experience in the use of digital technologies in the agricultural sector by countries such as the European Union, China, Singapore, Malaysia and South Korea shows that the introduction of IT technologies allows agricultural producers to reduce costs by up to 20% or less using innovative software that includes an array of data received from the equipment, sensors, drones, satellite and other external applications. Available mobile and online applications with downloaded data on the lands under the agriculture, allow farmers to receive the most accurate recommendations on land use, taking into account the analysis of the influence of various factors. In addition, new technologies make it possible to trace the entire path of product promotion from the field to the consumer, which guarantees the quality of the product. [3]

Currently, in Kazakhstan, the digitalization process in the agro-industrial complex is carried out in two main areas: within the framework of automation of public services and the creation of a system for the interaction of IT business with agribusiness entities. The main task of the state in implementing the first is related to the increase of the availability of the state support measures for SMEs by optimizing and automating them according to the One-Stop-Shop-Service principle, which will lead to a reduction in the timing of the provision of public services and the efficient distribution of financial resources among agricultural producers. In addition, to simplify the process of making management decisions and to automate cash accounting, personnel management, accounting of the movement of goods and services, a single Digital Platform for Business has been developed, whose users are currently 173,799 entities (Table 1).

Table 1

**The number of registered users of the Digital Platform for Business portal on
December 1, 2019**

The name of the region	Legal entities		Individual entrepreneurs		Individual persons	
	Quantity, units	Specific weight, %	Quantity, units	Specific weight, %	Quantity, units	Specific weight, %
Akmola region	2294	10,7	3199	4,4	2055	2,6
Aktobe region	2218	10,4	2427	3,3	1388	1,7
Almaty region	1184	5,5	21491	29,5	15803	19,9
Atyrau region	118	0,6	1972	2,7	374	0,5
East Kazakhstan region	1098	5,1	10146	13,9	4621	5,8
Zhambyl region	665	3,1	11625	16,0	2517	3,2

West Kazakhstan region	438	2,0	3799	5,2	1751	2,2
Karaganda region	896	4,2	4320	5,9	3717	4,7
Kostanai region	1645	7,7	4350	6,0	862	1,1
Kyzylorda region	1918	9,0	689	0,9	1021	1,3
Mangistau region	221	1,0	734	1,0	496	0,6
Pavlodar region	838	3,9	2427	3,3	1258	1,6
North Kazakhstan region	2148	10,0	2149	3,0	932	1,2
South Kazakhstan region	4515	21,1	3260	4,5	42376	53,2
Almaty	512	2,4	82	0,1	177	0,22
G. Nur-Sultan	552	2,6	43	0,06	161	0,20
Shymkent	132	0,6	76	0,1	102	0,13
Total	21392	100,0	72789	100,0	79611	100,0
Note-compiled by the authors according to the site goldau.kz						

As the table shows, the main users of the information platform are individuals and entrepreneurs, who account for more than 88.0% of all users. At the same time, the leaders in the use of the platform are East Kazakhstan and Zhambyl regions.

The introduction of the Open Digital Platform will enable the digitization of the work and activities of over 300 thousand entrepreneurs by 2022 and reduce the cost of providing services for non-financial business support. [4]

In addition, according to the experts, the digitization of business in Kazakhstan will lead to the following results:

a) it is predicted that the cumulative effect of the implementation of digitalization projects will amount to 30% of GDP growth since 2025. The program has significant potential for value added activity and reducing costs in the economy, which will allow achieving a country's GDP growth rate of 4.55% per year since 2025;

b) it is assumed that 200 thousand new jobs will be created due to the relevant processes during the period 2018 - 2022;

c) according to the preliminary estimates, by the year 2025 the direct effect of the «Digital Kazakhstan» state program will have allowed getting an added value of 1.7-2.2 trillion tenge, thus ensuring a return on investment of 4.8-6.4 times by 2025 to total investment including private investment;

d) it is expected that Digital Kazakhstan will not only introduce technologies such as Bigdata, Blockchain, Internet of Things" in the framework of the state projects, but also create favorable conditions for their use by the market. A greenhouse environment is also created for the

development of the sphere of IT start-ups by creating ultramodern AstanaHub based on the EXPO infrastructure;

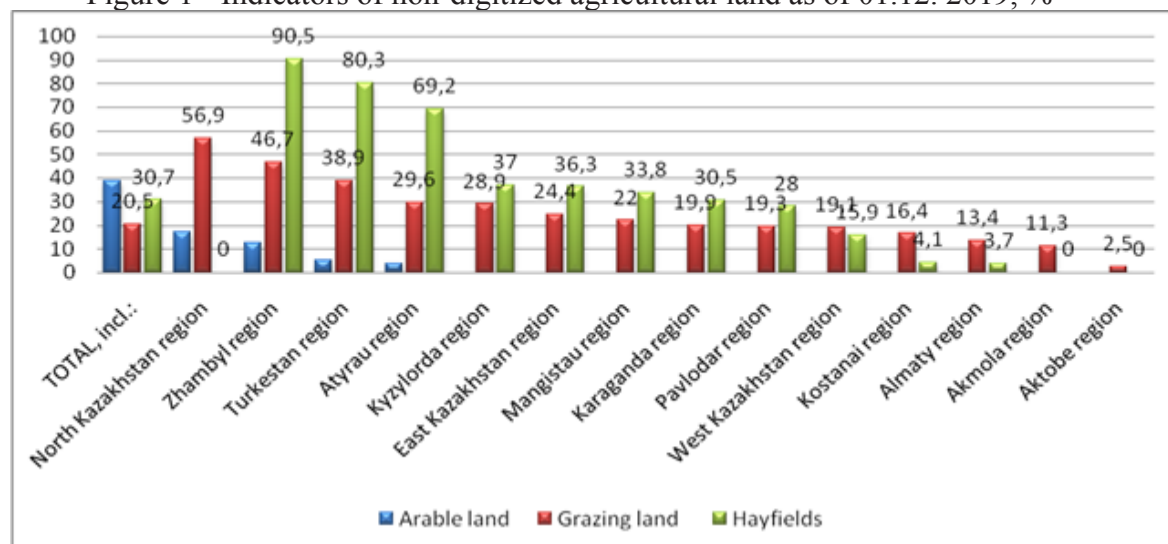
e) it is noted that «through the progressive development of the digital ecosystem, it is possible to improve the quality of life of the population and the competitiveness of the economy of Kazakhstan.» Total expenses for the implementation of this program will amount to 384.2 billion tenge. [5]

As part of the implementation of the second direction, the introduction of precision farming elements and the creation of 20 digital farms and 4000 farms with an advanced level of dairy and meat production are envisaged.

The introduction of precision farming will increase the yields and labor productivity in the sector due to real-time information on the state and condition of sowings, moisture, nutrients, nitrogen, potassium, phosphorus, pests, and rainfall forecast. [2] In this case, the introduction of precision farming involves the use of tools such as electronic arable land maps, weather station data, and the creation and establishment of digital and advanced farms.

Currently, in Kazakhstan, 79.3% of all grazing lands, 69.2% of hayfields and 61.4% of arable lands were digitized for the application of precision farming, [6] (Figure 1).

Figure 1 - Indicators of non-digitized agricultural land as of 01.12. 2019, %

Note - compiled by the authors according to the site qoldau.kz

As can be seen from Figure 1, the largest share of non-digitized lands falls on the Zhambyl and Turkistan regions. So, in the Zhambyl region 12.4% of arable land, 46.7% of pastures and 90.5% of hayfields still remain non-digitized. This suggests that the digitalization process is proceeding at a rather slow pace there. As for the Aktoke region, it should be noted that the process of land digitization is almost complete, with the exception of 2.5% of pasture lands.

The creation and establishment of Smart farms in Kazakhstan provides for robotization of a number of production processes that will increase the level of production, the quality of the products produced and reduce the risks of farmer losses. It is possible to ensure a constant increase in animal productivity by the way of developing farms with automated control systems, the parameters of which vary depending on the microclimate and the condition of animals on farm. In order to implement this direction effectively, all farms are divided into three levels:

Level I «Digital Farm», i.e. farmers with necessary infrastructure and ready to begin digitalization of production;

Level II Advanced includes farmers with a high level of technical facilities and introducing

high-tech equipment;

Level III Basic consists of farmers with a low level of equipment. For each group of farmers specific digital support tools are provided, which will allow to bring farmers to a qualitatively new stage of development.

The study allows concluding that in Kazakhstan the digitalization of the agricultural sector is being considered both at the government level and the industry as a whole. The “Information Kazakhstan” state program has been adopted, the institute of Open and Mobile Government has been developed, and the Digital Kazakhstan state program has been accepted and is being implemented.

A “One-Stop-Shop-Service” has been introduced to the entities of SMEs in order to distribute efficiently financial resources among agricultural producers and reduce the time for the provision of public services and their automation.

A single Digital platform for business has been developed to make it possible for IT business to interact with agribusiness entities, to simplify the process of making management decisions and to automate cash accounting, personnel management, accounting of the movement of goods and services, which will also allow digitization of the work and activities of over 300 thousand entrepreneurs and reduce costs of providing services for non-financial business support.

The concept of precision (coordinate) farming involving the use of electronic maps for arable lands, the creation and establishment of digital and advanced farms has been introduced, and 79.3% of all pasture lands, 69.2% of hayfields and 61.4% of arable lands have already been digitized. Smart farms are being created and established in Kazakhstan.

Thus, the process of digitalization of agriculture in Kazakhstan is an effective tool for the development of the agricultural sector and will primarily improve the quality and timeliness of the provision of public services to agricultural producers in the form of small and medium-sized enterprises, increase the competitiveness of farm and livestock products, and reduce the risk of losses associated with natural and climatic conditions, as well as properly organize and expand business by introducing computer-based technologies.

References

- 1 Программа Е-АПК.- [Электронный ресурс].– URL: <https://moa.gov.kz/ru/documents/156>. (Дата обращения: 05.12.2019).
- 2 Государственная программа «Цифровой Казахстан» от 12 декабря 2017 года.- [Электронный ресурс].– URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827> (Дата обращения: 05.12.2019).
- 3 Цифровые технологии в сельском хозяйстве.-[Электронный ресурс].– Режим доступа: http://terrapoint.kz/news/section/internet_veshchey_v_selskom_khozyaystve/. (Дата обращения: 05.12.2019).
- 4 Тотальная цифровизация госуслуг для бизнеса.- [Электронный ресурс].– URL: <https://inbusiness.kz/ru/news/totalnaya-cifrovizaciya-gosuslug-dlya-biznesa> (Дата обращения: 11.12.2019).
- 5 Демченко М. Вперед в цифровое будущее // Горно-металлургическая промышленность. - 2017. - № 7 (109). - С. 32–35.
- 6 Данные геоинформационного портала по оцифровке полей.- [Электронный ресурс].– URL: <https://geo.qoldau.kz/ru/geo-stats/fields>. (Дата обращения: 11.12.2019).

О.В. Мисник, Г.Ж. Есенова, М.Т. Жоламанова

Евразийский национальный университет им.Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Тренды цифровых технологий для малого и среднего бизнеса в сельском хозяйстве Казахстана

Аннотация. В статье рассмотрены основные положения и этапы реализации государственной программы «Цифровой Казахстан» в отрасли сельского хозяйства. Проведен обзор основных направлений развития программы, выделены ключевые инструменты ее реализации для малого и среднего бизнеса в сельском хозяйстве Республики Казахстан. Рассмотрены направления автоматизации процессов государственных услуг, направленных на повышение доступности мер государственной поддержки сельхозтоваропроизводителей, а также направление по созданию системы взаимодействия IT-бизнеса с субъектами АПК, в рамках которого предусмотрены использование точного земледелия и создание «умных ферм». Проведен анализ вовлечения малого и среднего бизнеса в процесс цифровизации путем использования «Цифровой платформы для бизнеса». Кроме того, проанализированы данные по оцифровке сельскохозяйственных угодий в Казахстане в разрезе регионов и целевого использования.

Ключевые слова: цифровизация, сельское хозяйство, малый и средний бизнес, точное земледелие, «умная ферма».

О.В. Мисник, Г.Ж. Есенова, М.Т. Жоламанова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Қазақстанның ауыл шаруашылығы шағын және орта бизнесіне арналған сандық технологиялар трендтері

Аңдатпа. Мақалада ауыл шаруашылығы саласындағы «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асырудың негізгі ережелері мен кезеңдері қарастырылған. Бағдарламаны дамытудың негізгі бағыттарына шолу жүргізілді, Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығындағы шағын және орта бизнес үшін оны іске асырудың негізгі құралдары бөлінді. Ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерді мемлекеттік қолдау шараларының қолжетімділігін арттыруға бағытталған мемлекеттік қызмет процестерін автоматтандыру бағыттары, сондай-ақ, IT-Бизнестің АӨК субъектілерімен өзара іс-қимыл жүйесін құру бойынша бағыттар қаралды, оның шеңберінде нақты егіншілікті пайдалану және «ақылды фермалар» құру қарастырылған. «Бизнестің арналған цифрлық платформаны» пайдалану жолымен цифрландыру процесіне шағын және орта бизнесті тартуға талдау жүргізілді. Бұдан басқа, Қазақстанда өңірлер бөлінісінде және мақсатты пайдалану бойынша ауыл шаруашылығы алқаптарын цифрлау жөніндегі деректер талданды.

Түйін сөздер: цифрландыру, ауыл шаруашылығы, шағын және орта бизнес, нақты егіншілік, «ақылды ферма».

References

- 1 Programma E-APK. [Electron. resource]. Available at: <https://moa.gov.kz/ru/documents/15612.2019>. (Accessed: 05.12.2019).
- 2 Gosudarstvennaya programma «Tsifrovoy Kazahstan» ot 12 dekabrya 2017 goda [State program «Digital Kazakhstan» dated December 12, 2017]. [Electron. resource]. Available at: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827>. (Accessed: 05.12.2019).
- 3 Tsifrovyie tehnologii v selskom hozyaystve [Digital technologies in agriculture] [Electron. resource]. Available at: http://terrapoint.kz/news/section/internet_veshchey_v_selskom_

khozyaystve/. (Accessed: 05.12.2019).

4 Totalnaya tsifrovizatsiyagosuslug dlya biznesa [Total digitalization of public services for business]. [Electron. resource]. Available at: <https://inbusiness.kz/ru/news/totalnaya-tsifrovizatsiya-gosuslug-dlya-biznesa>. (Accessed: 11.12.2019).

5 Demchenko M. Vpered v tsifrovoe budushee [Forward to the digital future], Gorno-metallurgicheskaya promyshlennost [Mining and metallurgical industry]. 2017, 7(109). Pp. 32-35

6 Dannie geoinformatsionnogo portala po otsifrovke poley [Data from a geographic information portal for digitizing fields]. [Electron. resource]. Available at: <https://geo.qoldau.kz/ru/geo-stats/fields>. (Accessed: 11.12.2019).

Сведения об авторах:

Misnik O.V. – 1st year PhD student of the specialty «Finance and Business», L.N. Gumilyov Eurasian National University, Kazhymukan Munaitpasov street 11, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Yesenova G.Zh. – PhD, Associate Professor, Head of the Department of Finance, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Kazhymukan Munaitpasov street 11, Cabinet 1516, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Zholamanova M.T. - PhD, Associate Professor, Acting Professors of the Department «Finance» of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, Kazhymukan Munaitpasov street 11, Cabinet 1514, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Мисник О.В. – «Қаржы және бизнес» мамандығының Ph.D. докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Есенова Г. Ж. – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің доценті, э.ғ.к, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Жоламанова М. Т. – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің доценті, э.ғ.к, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

A.S.Toxeitova, G.Zh.Yessenova, M.T.Zholamanova
L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan
(E-mail: *assel_84@list.ru, pavlodarsemey@mail.ru, makpalzh@mail.ru*)

Social protection under conditions of economy digitalization

Abstract. One of the priority tasks of the state is to ensure the well-being of citizens by organizing the activities of the social system, in particular, the development of a system of social protection. The main goal in the activities of social work organizations is to establish stable and arranged relations between the various levels of the system, designed to provide people in need with life necessities and benefits, to normalize the socio-psychological relations between them and society. The administration bodies of social protection and their subordinate enterprises, institutions, organizations make a unified state system of social protection of the population, thereby providing government assistance to the family, elderly people, veterans and disabled, people retired from military service and their families, development of the social services system, the implementation of state policy in the field of pension provision and labor relations. Nowadays the country decided to introduce a new development strategy called the «digital economy». Therefore, this article considers the level of development of social protection, as well as the possibility of its modernization using present-day technologies.

Key words: social protection, digital economy, information and communication infrastructure, informatization.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-2-43-50>

Introduction. The transition to the digitalization of the economy in developing countries, called the «digital economy», has revealed the need to bring the arrangement of activities in all spheres of public life to a new level. One of the priority tasks of the state is to ensure favorable conditions for the life of citizens, in particular - the development of the social sphere. The condition of the system of social protection is one of the main factors affecting the country's sustainable economic growth amid political and social stability. Therefore, the question of modernization of the social protection system and the social sphere as a whole by improving its information and communication infrastructure is relevant. There is a need to introduce information single space of the social sphere and a single intersectoral information system.

Problem formulation. Under social protection researchers traditionally understand «a system of public relations to create and ensure conditions for normal human life, including social, economic and legal measures authorized by the state in order to support citizens who need it» [1]. This approach conditionally refers to a narrow view of social protection.

In a broad sense, social protection may include social protection of the family, motherhood and childhood, health care, environmental protection, medical care, education, employment, labor protection, provision of certain types of social security, provision of educational services, regulation of a minimum wage rate, government price and taxation control, etc.

The aim of the study is to analyze the digitalization of social protection in the Republic of Kazakhstan and future development.

To achieve this aim, the data reflecting the number of subscribers with Internet access, Kazakhstan's place in the ranking of countries and regions in terms of fixed Internet connection, developed and implemented programs intended for information cooperation and exchange in the field of social protection, as well as factors affecting the distribution of digital services have been studied in the country.

Research Methods. The methods of verification, comparative analysis, and monitoring of the main empirical approach have been applied. The official statistical data and information

potential of the Internet have been used.

The need for informatization of social protection and its digitalization is determined by the time as assistance to various categories of the population calls for processing of a huge amount of information, and the latest digital technologies will facilitate the prompt and high-quality provision of services. The organization of social protection work has many problems, which consists in the application of a new principle of work. This will require expenses associated with personnel training, time for mastering new tools and also technical and information re-equipment will be of great importance. The Constitution of the country prescribes the rights of citizens of the Republic of Kazakhstan to receive social protection. This Constitution has declared our country to be a social state; the policy is focused on the formation of conditions that guarantee a decent life and free human development. Confirmation of this is written in the Constitution: every citizen is guaranteed social security in case of disability [2].

Together with the development of society and the state, social assistance is provided not only by moral responsibility, but also by the legal principles enshrined in the country's regulatory sources. In this regard, changes are taking place in the form, methods and concept of the implementation of social policy, which is being carried out and regulated by the state authorities.

The ability of the population to have access to the Internet and its speed is of great importance in the timely and high-quality provision of social assistance. Figure 1 shows the number of subscribers with access to the Internet.

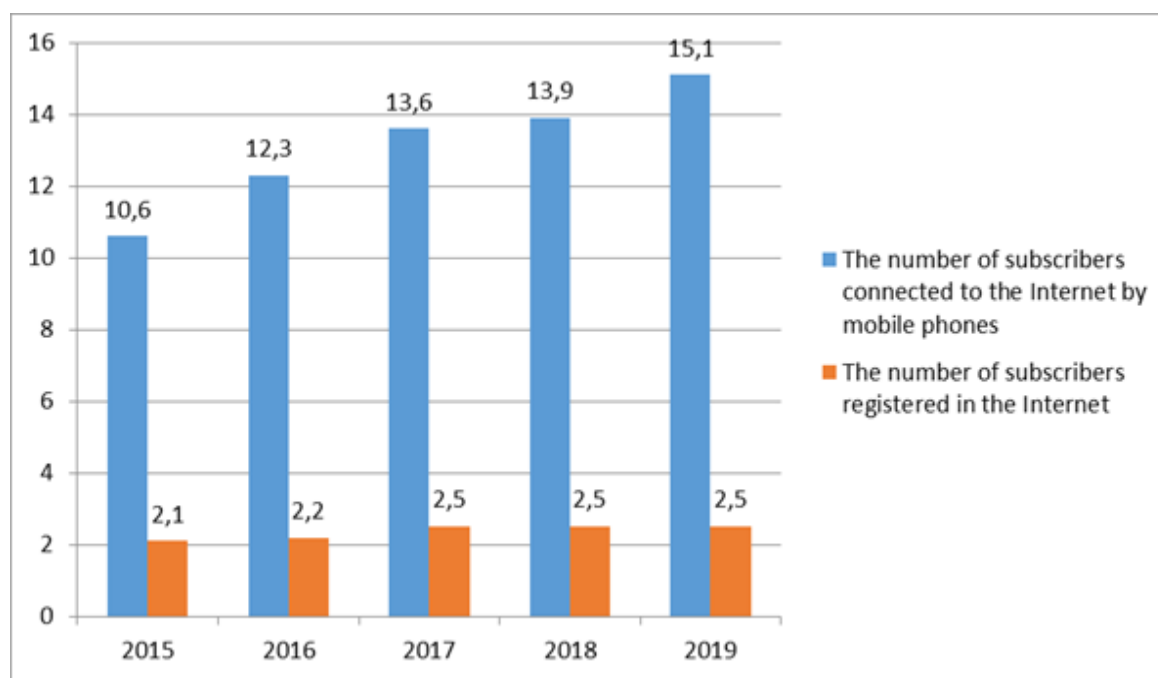

Figure 1. Subscribers with access to the Internet, August 2019 million people

Note: Compiled on the website database <https://kursiv.kz> [3]

As it can be seen from Figure 1, there are 2.5 million users of fixed Internet in Kazakhstan by the end of August 2019; their number has remained unchanged over the past 3 years. There are 14 fixed Internet subscribers per 100 people.

The number of mobile users with Internet access amounted to 15.1 million - an increase of 8.5% compared to the same period last year (13.9 million). There are 82 mobile users with access to the Internet per 100 people.

According to the Table 1, Kazakhstan currently ranks the 64th place in terms of fixed Internet connection (38.3 Mb/s). St. Vincent and the Grenadines occupy the line above (38.6 Mb/s), and

Kosovo occupies the line below (36.7 Mb/s).

The leaders of Internet speed connection are Singapore (193.9 Mb/s), Hong Kong (161.2 Mb/s) and South Korea (160 Mb/s). The top five also included Romania (131.2 Mb/s) and Taiwan (129.4 Mb/s) [3].

Table 1

Rating of countries and regions by speed connection of fixed Internet (August 2019)

Countries	Place	Download Speed (Mb/s)
Singapore	1	193,9
Hong Kong (CAP)	2	161,2
South Korea	3	160,0
Romania	4	131,2
Taiwan	5	129,4
Monaco	6	124,4
USA	7	120,0
Hungary	8	119,6
Switzerland	9	119,3
Sweden	10	117,3
Kazakhstan	64	38,3
Note - compiled on the website database https://kursiv.kz [3]		

According to the data given in Table 1, it can be seen that in terms of download speed (Mb/s) Kazakhstan takes the 64th place in the ranking of countries in terms of fixed Internet speed connection, this suggests that social protection of the population in digital format still cannot be sufficiently provided in our country. This is precisely the disadvantage of solving the problem of social protection without digitalization and informatization of the economy, because the main advantage of this approach towards the work with population is promptness and rational use of available time and money in order to minimize transaction costs. The experience of the European countries and the USA, whose social organizations have long been united into a single body (Customer Relationship Management, CRM) using Internet technologies, can serve as a good basis for those countries that are only approaching the stage of social protection in a digital format.

Today, the leading countries have reoriented their public services to a qualitatively new level of informatization. At the same time, public access to corporate resources is possible. Meanwhile, inter-institutional interaction was built in such a way that user without additional identification measures could switch from the site of one corporation to the site of another. Such cooperation is credited with effective operation and interaction of state databases among themselves.

The introduction of information technology in the activities of state organizations in Kazakhstan has been ongoing for a long time. A number of programs on information cooperation and exchange in the field of social protection have been developed and implemented:

1. The electronic recruiter or e-recruiter (here in after referred to as ER) was introduced on January 1, 2018. The electronic recruiter is a single ecosystem for job search combining all private and state employment agencies. The electronic recruiter contains the widest database of CVs and vacancies in Kazakhstan, automatically selects suitable vacancies for applicants and sends them notifications. The goal of the project is to increase employment and reduce unemployment through the introduction of digital employment tools;
2. A pilot project «electronic labor contracts» has been launched on July 2018. The

introduction of electronic labor contracts ensures the transparency of labor relations between the employee and the employer, increases the efficiency of monitoring the observance of labor rights, eliminates the risk of falsification of documents and will speed up employment, as well as abandon paper employment record books and the provision of paper documents when concluding labor contracts, which will subsequently allow proactive retirement payment;

3. Development and implementation of social and labor systems (2018-2021) will lead to the creation of favorable socio-economic conditions for rural areas to fulfill their production and other national functions, increase employment, the level and quality of life of the rural population, and exclusion of corruption in provision of public services, as well as bringing the rural areas closer to city living standards, expanding and using the capabilities of existing components of information systems of the state bodies through integration consisting of the task of providing comfortable and efficient access interface to data of the state information systems;

4. The information system «Situation center of the social and labor sphere» is a software package that displays real-time information on indicators of the social and labor sphere, including deviations from the implementation of the plan for the current year, thereby allowing quick response to emerging problems (2019);

5. «E-halyq» scaling system allows identifying families in difficult situations and providing an integrated approach of proactive measures of social assistance. Today, this system is the basis for submission of applications for targeted social assistance in a new format (from April 1, 2019);

6. Monitoring of created jobs. On the basis of «Labor Market» automated information system (hereinafter - AIS), a tool has been created for monitoring the created jobs in the framework of the implementation of the state programs. Local executive bodies will enter full information on projects implemented as part of the state programs in their region, indicating the number of created (temporary and permanent) jobs and professions. Based on these data, employment centers will be able to find and send suitable personnel to these regions (2019);

7. Digital social card. Social card is a project launched jointly with «Kazpost» JSC and Aktobe Akimat, aimed at increasing transparency, convenience and effectiveness of social benefits. The goal is to optimize the provision of social services to the population, improve information services for citizens and organizations, through the formation of single information and analytical space (started on July 1, 2019);

8. The portal of social services as a section on the portal of «electronic government». The portal will provide an opportunity for people with special needs to order rehabilitation tools and services directly from suppliers, similar to an online store. One of the goals of introducing the portal is to exclude the public procurement process when providing technical means of rehabilitation, so that the service recipient can choose the product according to individual needs (stage 1 - July 2019, stage 2 - August 2019, stage 3 –2020) [4].

Employees of the Center for the Development of Human Resources (hereinafter - the CDOHR) have developed the information system «Situation center for the social and labor sphere», which will allow monitoring and analyzing the main indicators of the social and labor sphere of Kazakhstan.

This information system will simplify access to all necessary data for specialists of the Ministry of Labor and Social Protection of the Republic of Kazakhstan (hereinafter the MLSP) and representatives of regional government agencies responsible for certain indicators.

By the end of the year, the situation center will have processed in real time data from all the main information systems of the MLSP in 6 key areas: social security and social insurance, disability and social services, social assistance, labor bloc, employment and migration. Large indicators, such as the number of retired or disabled people will be updated daily, others - every 15 minutes.

This system collects, analyzes and updates all the data available in information systems, on

the basis of which reports and indicators are generated, both by region and by country as a whole. The situation center allows seeing the number of people who have been given social support measures, to find out the number of unemployed and employed. In addition to simple receiving information to be reported, the situation center also enables the MLSP employees to identify problems in the regions online.

By the end of the year, the specialists of the MLSP will use the situation center of the social and labor sphere in order to report on necessary changes and additional indicators that require integration into the information system. In the future, access to the system is planned to be opened to local executive bodies represented by akim and deputy akim of the regions [5].

The distribution of digital services in the field of social protection depends on the age of the people, level of education, income, place of residence and other factors.

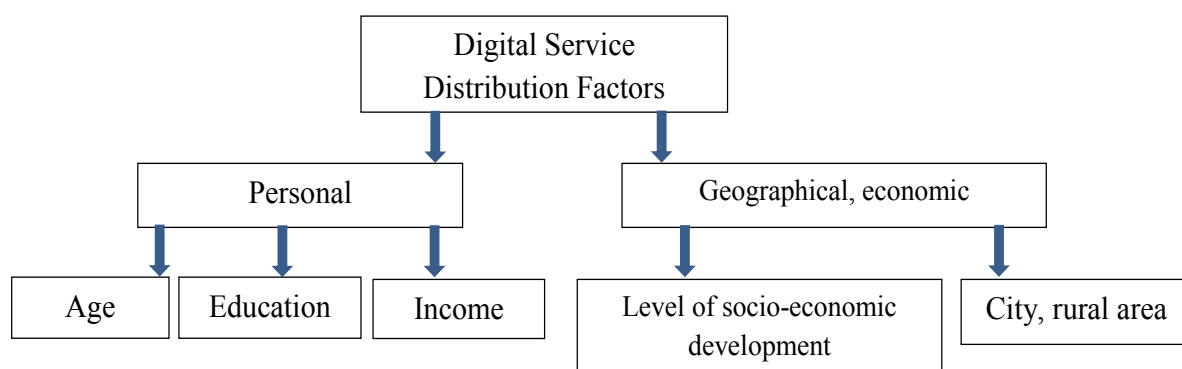

Figure 2 - Factors affecting the distribution of digital services

Note: Compiled by the authors of the article during the study.

The main factors at the government level that slow down the development of the system of social protection in digital format are:

- insufficient activity of state bodies and organizations in resolving issues of informatization;
- deficit of government investments;
- low level of available computer equipment, lack of modern software;
- insufficient reliability of the communication channel;
- need to purchase additional software (backup system, analytical subsystem);
- lack of specialists working with modern software.

The main direction of solving the problem should be an increase of the level of technical security of social institutions and an increase of the level of computer literacy of the population.

The use of digital technologies in the process of interaction between government bodies and the population is determined by the level of Internet literacy, i.e. the ability of customers to use certain methods when working in Internet services and the provision of guarantees for complete protection of data from fraud by the state.

The creation of unified information systems, applications for facilitated access to social services and, in general, digitalization of the social system seems impossible without proper material support and personnel.

The introduction of information and communication tools (hereinafter - ICT) in the activities of social protection services also implies the need to include innovative methods and new academic disciplines in the process of education and training future social work specialists. All of the above-mentioned give the opportunity to argue that the automation of the work of institutions and services of social protection must be carried out in several stages: improving automation programs for social services, implementing a project on the Internet for the direct participation of citizens, ensuring information security by introducing e-signatures.

As a result, there is decrease in the amount of work associated with filling out, processing and storing information on paper, in addition, the speed and the transaction costs increase. Thus, experts say that transaction costs are reduced by the time spent by citizens waiting in a queue. Electronic circulation reduces not only time, but also the cost of moving large amounts of paper-based media.

The formation of the information environment as “a combination of information resources and systems, telecommunication systems and networks, operating on the basis of interconnected principles, ensuring optimal information interaction of the subjects, as well as the most complete satisfaction of their needs” is also taking place. The purpose of informatization is to establish fundamentally new and previously inaccessible opportunities for multilateral relationships based on modern ICT, based on a geographically distributed database. In addition, informatization helps to increase the effectiveness and efficiency of quality management of social protection.

The main obstacles to the development of information technologies in the field of social services are insufficient funding, a low level of protection against hacking and fraud as well as a lack of qualified IT specialists in the public sector. The transition to new information technologies is impossible without elaboration and approval of national programs on IT development and their use in government and administrative bodies.

Summing up the results of this work, one can conclude that the digitalization of the social protection system in Kazakhstan is in full swing. A number of programs of digitalization of social protection in the country have been adopted where some of them operate successfully and others operate in pilot mode. An important task at this stage is expansion of the material and technical base, training of specialists for creation and development of an information and communication structure in all spheres of life, in particular, the social system, informatization of all processes of its activities. The main goal of informatization of social protection is to ensure the improvement of the quality and standard of living of the population through the wide use of information resources and technologies.

References

- 1 Колесник А.П. Социальные системы в цифровой экономике // Электронный научно-экономический журнал Стратегии бизнеса – 2018. - №1. (45) – С. 3.
- 2 Конституция Республики Казахстан - 30 августа 1995 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 23 марта 2019 года)
- 3 Деловой портал. Новости экономики, политики, бизнеса и финансов Республики Казахстан. [Электрон. ресурс]. URL: <https://kursiv.kz/news/obschestvo> (дата обращения: 10.10.2019)
- 4 Официальный интернет-ресурс Министерства труда и социальной защиты населения Республики Казахстан. [Электрон. ресурс]. URL: <http://www.enbek.gov.kz/ru/node> (дата обращения: 14.10.2019)
- 5 Официальный сайт центра развития трудовых ресурсов. [Электрон. ресурс]. URL: <https://ias.enbek.kz> (дата обращения: 22.10.2019)

А.С.Токсеитова, Г.Ж.Есенова, М.Т. Жоламанова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Экономиканы цифрландыру жағдайында халықты әлеуметтік қорғау

Андатпа. Еліміздің негізгі тапсырмаларының бірі әлеуметтік саланың қызметін жетілдіру, яғни әлеуметтік қорғау жүйесін дамыту арқылы халқымыздың әл-ауқатын жақсарту болып табылады. Әлеуметтік сала қызметінің басты міндеті көмекке зәру адамдарды өмірлік игіліктермен қамтамасыз етуге, олар мен қоғам арасындағы әлеуметтік-психологиялық қатынастарды қалыпқа келтіруге бағытталған жүйенің түрлі деңгейлері арасында тұрақты және реттелген байланыстар орнату болып табылады. Әлеуметтік қорғаудың басқармасы және оған тиісті кәсіпорындар, мекемелер мен ұйымдар халықты әлеуметтік қорғаудың біртұтас жүйесін қалыптастырады, ол өз кезегінде жанұяларға, қарияларға, ардагерлерге, мүгедектерге, әскери қызметтен босатылғандарға және олардың отбасы мүшелеріне мемлекеттік қолдауды, әлеуметтік қызмет жүйесін дамытуды, зейнетақымен қамтамасыз етуді және еңбек қатынасындағы мемлекеттік саясатты іске асыруды қамтамасыз етеді. Осы кезеңде мемлекетіміз «цифрлық экономика» деген атауға ие болған жаңа даму стратегиясын енгізу туралы шешім қабылдады. Сондықтан бұл жұмыста әлеуметтік қорғаудың даму деңгейі, сондай-ақ, оны заманауи технологиялардың көмегімен жаңғырту мүмкіндігі қарастырылады.

Түйін сөздер: әлеуметтік қорғау, цифрлық экономика, ақпараттық-коммуникативтік инфрақұрылым, ақпараттандыру.

А.С.Токсеитова, Г.Ж.Есенова, М.Т. Жоламанова

*Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева,
Нур-Султан, Казахстан*

Социальная защита населения в условиях цифровизации экономики

Аннотация. Одной из приоритетных задач государства является обеспечение благосостояния граждан путем организации деятельности социальной системы, в частности – развития системы социальной защиты. Основной целью в деятельности организаций социальной работы является установление устойчивых и упорядоченных связей между различными уровнями системы, призванной обеспечить нуждающихся в помощи людей жизненными благами, нормализовать социально-психологические отношения между ними и обществом. Органы управления социальной защиты и подведомственные им предприятия, учреждения, организации образуют единую государственную систему социальной защиты населения, тем самым обеспечивают государственную поддержку семье, пожилым людям, ветеранам и инвалидам, лицам, уволенным с военной службы, и членам их семей, развитие системы социальных служб, реализацию государственной политики в области пенсионного обеспечения и трудовых отношений. На данном этапе страна приняла решение о внедрении новой стратегии развития, получившей название «цифровая экономика». В связи с этим в данной работе рассматриваются уровень развития социальной защиты, а также возможность ее модернизации с помощью современных технологий.

Ключевые слова: социальная защита, цифровая экономика, информационно-коммуникативная инфраструктура, информатизация.

References

- 1 Kolesnik A.P. Social'nye sistemy v cifrovoj ekonomike [Social systems in digital economy], Elektronnyj nauchno-ekonomicheskij zhurnal Strategii biznesa [Electronic Scientific and Economic Journal of Business Strategy] 1 (45), 3 (2018).

- 2 Konstituciya Respubliki Kazakhstan [Constitution of the Republic of Kazakhstan] - 30 avgusta 1995 goda (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 23 marta 2019 goda) [August 30, 1995 (as amended and supplemented as of March 23, 2019)]
- 3 Delovoj portal. Novosti ekonomiki, politiki, biznesa i finansov Respubliki Kazakhstan [Business portal. News of the economy, politics, business and finance of the Republic of Kazakhstan] [Electronic resource]. Available at: <https://kursiv.kz/news/obschestvo> (Accessed: 10.10.2019)
- 4 Oficial'nyj internet-resurs Ministerstva truda i social'noj zashchity naseleniya Respubliki Kazakhstan [The official Internet resource of the Ministry of Labor and Social Protection of Population of the Republic of Kazakhstan] [Electronic resource]. Available at: <http://www.enbek.gov.kz/ru/node> (Accessed: 14.10.2019)
- 5 Oficial'nyj sayt centra razvitiya trudovyh resursov [The official website of the center for the development of labor resources] [Electronic resource]. Available at: <https://iac.enbek.kz> (Accessed: 22.10.2019)

Information on authors:

Toxeitova A.S. – the 1st-year PhD student of the Department of Finance, Eurasian National University named after L.N.Gumilyov, Kazhymukan st., 11, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Yessenova G.Zh. - Candidate of Economical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Finance, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Kazhymukan st., 11, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Zholamanova M.T. - Candidate of Economical Sciences, Professor of the Department of Finance, L.N.Gumilyov Eurasian National University Kazhymukan st., 11, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Токсеитова А.С. – «Қаржы» кафедрасының 1 курс докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қажымұқан көш. 11, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Есенова Г.Ж. - э.ғ.к., қауымдастырылған профессор, «Қаржы» кафедрасының меңгерушісі, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қажымұқан көш. 11, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Жоламанова М.Т. – э.ғ.к., «Қаржы» кафедрасының профессоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қажымұқан көш. 11, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

J.M. Jang, E. Bogoviyeva
KIMEP University, Almaty, Kazakhstan
(E-mail: jmjang@kimep.kz, elmb@kimep.kz)

The Effects of Physically Opening Packaging on Consumers' Perceived Familiarity toward Product

Abstract. Food sampling is the most prevalent tactic to enhance consumers' purchase decisions in Kazakhstani traditional market. However, little attention has been paid to how to execute the food sampling effectively. Therefore, current research explored how the physical behavior of opening packaging in a food sampling context can facilitate perceived familiarity toward the offered product. Drawing on the theory of embodied cognition, the mind encodes abstract concepts as bodily movements. Furthermore, due to their direct and concrete characteristics, movements of the body and the consequent sensorimotor experiences are used by individuals' minds to comprehend abstract concepts. Therefore, we hypothesize that physically opening product packaging provides at least temporary psychological closeness, which makes people feel a familiarity with the offered item. To address the hypothesis, one hundred forty-five undergraduate students participated in the experimental study with a 2 (physical opening act vs. control) between-subjects design. The results of ANOVA show that participants who tried to open the cover of the chocolate perceived stronger familiarity toward the sample due to reduced psychological distance. The findings provide an insightful understanding and practical implications for marketers in Kazakhstan that they can strive to induce favorable perceptions such as familiarity with the product in the sampling context.

Keywords: embodied cognition, the physical opening act, perceived familiarity, product trial, consumer behavior

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-2-51-60>

Introduction

Imagine that you visit a Kazakhstani local market like “Green Bazaar”, and the salesperson gives you some snacks to try. You have probably had the experience of trying a food before deciding to buy it at the bazaar because this is a kind of traditional service method in Kazakhstan. More importantly, these kinds of activities may help the store facilitate consumers' purchasing decisions by reducing the perceived risk/uncertainty of products through the trial. This can be an effective way to increase purchase intent [1], [2]. In this context, we need to consider the various possibilities of the food sampling situation. For example, one possibility is that the product is displayed in its package, so consumers must open the cover when they want to try the product. Another possibility is that this same product is presented without the package, so consumers do not need to engage in additional physical activity for the food trial. Would this difference in presentation or requirement of the consumers' physical act lead the consumer to perceive the offered product placed on the tray differently? Would a physical activity such as physical opening behavior affect the judgment of an offered product the consumer ultimately buys? If so, how would this happen?

Previous research on embodied cognition theory suggests that such bodily movements may influence people's perception and judgment through evoking specific concepts [3], [4]. Consistent with this research stream, the current research proposes the answer to these questions: a physical opening activity is associated with an open mind, which makes the perceived object more familiar. More specifically, the current research posits that opening movements lead to the perception of familiarity by facilitating the psychological state of an open mind or lower reactance. We postulate the accompanying association between the perception of familiarity with the stimulus and the opening act so that people automatically borrow the familiarity concept when engaging in

physical opening behavior.

Given the symbolic association between physical movement and psychological closeness, we considered a reciprocal possibility based on the previous literature explaining the bidirectional relationship between physical elements (physical cleanliness or clean smell) and psychological concept (motivated virtuous behavior or morality) (i.e., [5], [6]). Naturally, open-mind/familiarity and a physical opening act may also be reciprocally connected. We investigated whether the movement of physically opening a package could transcend the domain of psychological closeness and promote greater perceived familiarity toward the sample product. In other words, we examined whether a concrete experiential concept (i.e., the act of opening) can express an abstract concept (i.e., openness to a sample)

The primary purpose of this study is to find out if the participants from two different food sampling contexts (with physical opening activity vs. without physical opening activity) respond differently to the provided product when they try a kind of unknown new product. We establish a certain physical action as a critical element for evaluating the new product. Concretely, we point out the physical opening activity as a crucial component and discover consumers' favorable responses when they do additional physical opening actions for a product trial. While previous research has examined the role of physical activity in consumers' responses (i.e., [7], [8], [9], [10], [11]), little is known about impact of physical opening behavior, in which the consumer exposes the new product test or food sample. Consequently, the current study contributes to extending the understanding of how consumers' physical acts form their perception toward products.

In this study, we address an emerging topic in the food sampling situation, which prevails in the local traditional markets in Kazakhstan. Consequently, our findings will provide meaningful and practical implications in the Kazakhstan marketplace. In other words, this understanding has implications for how retailers and salespersons manipulate how to present sample products on a tray or in containers in the market setting.

Literature Review and Hypothesis Development

Embodied Cognition

The literature on embodied cognition emphasizes that bodily movement, such as the act of opening, offers important informative input to cognitive interpretation and comprehension ([7], [8], [9], [10], [11]). Specifically, inducing bodily sensations evokes abstract concepts normally associated with the specific bodily sensations, which in turn can guide evaluative judgments.

Consistent with this research stream, a myriad of experiments confirm that bodily sensations influence judgment ([12], [13]). For example, Krishna and Morrin [12] demonstrated that the haptic experience of a container (e.g., firmness vs. softness) can influence a person's judgment of the product's quality. The results show that participants show a more favorable evaluation such as the higher quality perception of water when they touch a firm container than the soft container. Similarly, Meyers-Levy, Zhu, and Jiang [13] develop their hypothesis that bodily sensation induced by flooring may differently impact consumers' evaluation of a product. Concretely, people who stand on a soft carpeted floor can experience bodily comfort and then assess what the product looks more comfortable, whereas people who stand on a hard tile floor may experience bodily discomfort, and then assess what the product looks more uncomfortable. Zhong and Liljenquist [6] explored whether washing one's hands may eliminate the upsetting consequences of one's own and others' immoral behavior because the abstract concept of morality is metaphorically embedded in the concrete and vivid experience of physical contamination. Therefore, physical cleansing after contamination helps alleviate the negative feeling of unethical behavior.

To sum up, in all of these examples, physical experience is considered a piece of information and then reflected in the judgment of the target. Of particular relevance in the previously

mentioned research streams, Lakoff and Johnson ([9], [14]) established the conceptual metaphor theory, which assumes that an abstract concept is metaphorically grounded in a concrete concept such as real sensory or bodily experience. In other words, humans imports abstract concepts into understanding by conceptually projecting concrete actions. The constructing structures of all concepts are basic schemas that arise from universal experiential perceptuomotor experiences [5], [15].

The Physical Act of Opening Is Associated with Open-Mind (Psychological Closeness)

Consistent with the embodied cognition perspective [9], our conjecture is that the physical act of opening a package may activate the psychological open-mind. Given that the presence or absence of a physical action (i.e., opening a package) may trigger the psychological response of an open or closed mind, respectively, perceived familiarity is expected to vary depending on whether they were made during engaging in a movement of the body to open the cap or not.

As the evidence for our proposed assumption, Lakoff and colleagues showed that people often use metaphors to talk about abstract concepts, and in the majority of these conventional metaphors, language from a concrete and vivid experienced domain is used to talk about more abstract concepts ([9], [16]). Based on these linguistic metaphors, bodily sensations can also elicit a specific concept. We, therefore, suggest that our proposed conjecture stems from everyday behaviors, for example, opening behavior such as spreading one's arms represents an open and generous mindset, whereas closing behavior such as crossing one's arms represents a close and critical mindset.

Similarly, in the growing body of literature on the link between body movements and valence, arm flexion is related to an approach motivation toward positive stimuli, whereas arm extension is related to an avoidance motivation to negative stimuli (e.g., [17], [18], [19], [20], [21]). For instance, Cacioppo, Priester, and Berntson [22] examined whether participants preferred neutral stimuli (Chinese ideographs) after they evaluated them during arm flexion compared to during arm extension. In another seminal study, Chen and Bargh [23] investigated whether participants showed quicker responses to positive stimuli when they pulled a lever toward themselves (naturally activating arm flexion) than when they pushed a lever away from themselves (naturally activating arm extension); their participants exhibited quicker responses to negative stimuli when they pushed rather than pulled the lever.

These findings indicate that bodily movement involving arm flexion automatically activates positive evaluation, while bodily movement involving arm extension automatically activates negative evaluation ([22], [23]). Given the apparent associations between body position and valence of evaluation, it is likely that these body movements, like mood, color, or facial expressions, may be considered as cues that the current situation is benign versus problematic and thereby influence one's perceptions. In the current study, we predicted that the body movement of physically opening a package would lead to a favorable perception of the objects, thereby facilitating perceived greater familiarity. Thus, we predict:

Hypothesis: Bodily movements enabling consumers to open a package tend to be associated with perceived familiarity toward the stimulus.

Research Method and Results

This study tests the proposed hypothesis that the bodily movement performed to open a cover (i.e., physical opening action) is associated with psychological openness toward the offered product in the food sampling context. As people are more accustomed to considering a stimulus as more familiar when their minds are open to it, they may perceive greater familiarity toward the stimuli when engaging in an opening behavior. Hence, we contend that bodily movement such as

the act of opening is considered a cue that informs them of the familiarity of the offered objects. If so, this cued body information must also be used in familiarity judgments.

Participants

One hundred forty-five undergraduate students (57.9% female; MAge = 21.58 years, SD = 1.63) participated in a survey-based experiment for course extra credit. The survey required less than 5 minutes to complete.

Research Design and Procedures

The study was a 2 (Physical opening act vs. No physical opening act), single-factor, between-subjects study. The participants were randomly assigned to one of two conditions.

Upon arrival, participants were randomly assigned to one of two conditions presenting a chocolate sample on the table in front of them. All participants received one piece of a chocolate sample on a tray at their table individually. Participants in each condition were in different rooms and could not see which presentation had been given to the other participants. They were instructed that this is a test of a new product before launching. Depending on the experimental condition, participants received the chocolate sample on the tray. Concretely, participants in the physical opening act condition were provided chocolate in a package with a cover, whereas participants in the no physical opening act condition were provided with a piece of chocolate in an open package without a cover. No additional information (brand, caloric content, etc.) about the chocolate was given because other information may influence participants' perception. In addition, the cover in the physical opening act condition was transparent so that participants could see the chocolate before the trial. Therefore, there was no difference in exposure duration across the conditions.

After looking at the offered product, familiarity toward the chocolate was measured with two items (familiar and well-known; Cronbach α = .75, M = 3.58, SD = 1.55) ranked on a 7-point scale with "Not at all" and "Very much" as end-points (adapted from [24]). In addition, participants indicated their perception about the packaging in terms of luxuriousness (two items: luxurious and fancy; Cronbach α = .86, M = 2.83, SD = 1.30) and cleanliness (two items: neat and clean; Cronbach α = .80, M = 4.48, SD = 1.49). Each was ranked on a 7-point scale with "Not at all" and "Very much" as end-points. Then, participants provided general demographic information (i.e., gender, age, etc.).

Results and Discussion

As expected, the offered chocolate was highly rated as being more familiar when participants opened the cover of the chocolate sample for the trial than when participants simply tried the sample without any physical action (MPhysical opening act = 3.85 vs. MNo Physical opening act = 3.33; $F(1,145) = 4.045$, $p = .046$) (See Table 1).

Table 1. ANOVA Results

	Type III		Mean		
Variable		df		F	Sig.
	Sum of square		Square		
Correction model	9.573a	1	9.573	4.045	0.046
Intercept	1865.973	1	1865.973	788.437	0.000
Physical Act	9.573	1	9.573	4.045	0.046
Error	338.434	143	2.367		
Total	2209.250	145			

The Effects of Physically Opening Packaging on Consumers' Perceived Familiarity toward Product

Corrected total	348.007	144			
-----------------	---------	-----	--	--	--

^aR Squared = .028 (Adjusted R Squared = .021)

In addition, the control variables regarding package perception were not significant, so we can conclude that the potential influence of the package on participants' perception was successfully controlled (Luxuriousness: MPhysical opening act = 2.65 vs. MNo Physical opening act = 3.02; $F(1,145) = 2.668$, $p = .105$, and Cleanliness: MPhysical opening act = 4.46 vs. MNo Physical opening act = 4.50; $F(1,145) = .014$, $p = .905$). Neither the perception of luxuriousness nor the perception of cleanliness regarding the package would on its own be able to explain the proposed effect on perceived familiarity. These findings indicate that the physical act of opening does, in fact, influence the perception of the familiarity of the provided product. This is meaningful information, as it provides interesting evidence for the idea that the physical opening action is considered an informative cue in familiarity judgments.

Conclusion

Summary of Findings and Theoretical Contributions

The results of this study support our theorizing that bodily movements prompted by opening behavior can produce greater familiarity in people's product perception. When individuals were instructed to view and evaluate the product with the package, they opened the product before evaluation and then gave a higher familiarity rating to the target product. Presumably, this occurred because the physical act of opening evoked the mental representation of an open mind toward the product. Hence, individuals incorporated concepts elicited by their bodily sensations into their perception of product familiarity. Conversely, individuals who were instructed to view and evaluate the product without the package did not have any relevant or useful cue to enhance their perception because they did not need to engage in additional physical activity. Therefore, their familiarity rating was lower than in the other condition. In sum, the current findings show that engaging in physical opening behavior leads to a stronger familiarity perception of an offered product in the sampling context compared to the control condition.

This finding provides novel evidence that the physical act of opening among bodily sensations can stimulate the perception of psychological closeness such as familiarity. The current findings add to the extant literature on embodied cognition (i.e., [25], [26], [27]) by proposing a new physical activity as an informative cue for individuals' perception. Nevertheless, the observed effects rest on a single dimension of product assessments (familiarity), so these findings should be considered with caution and without generalizing.

Practical Contributions

The current research provides key practical implications and insights. That is, how to present new products or sampling products in the retailing setting should be more thoughtfully researched. The physical act of opening a package is not meaningful, relevant information to perceive the familiarity of offered products but may enhance consumers' subjective perception of the psychological distance between themselves and the product and thus increase familiarity judgment. In light of previous research on the relationship between familiarity and purchase intention, we can conclude that purchase intention and product attitude, in general, would be greater when consumers evaluate for a familiar rather than an unfamiliar product (i.e., [28], [29], [30]). In particular, local markets in Kazakhstan can apply these findings to serve the customer because sampling such as tasting foods in the marketplace is a prevailing tactic to promote products. Consequently, the findings of this study can inform the design of food sampling to increase its effectiveness.

Limitations and Directions for Future Research

There are some limitations to this study that can suggest future research directions. First, we manipulated the presentation with only one type of target product (i.e., chocolate) to observe the effect of bodily movements in the product sampling context. Although using a food sampling context may be valid to test the proposed effect and help maximize the control in the research setting, different sorts of products with various involvement levels should be considered in future research. Second, we explored the influence of the physical act of opening only a package cover. For generalizability, other physical movements related to opening behavior (e.g., removing a wrapping) need to be explored. Finally, we enrolled 145 participants, which may be considered as low representativeness. According to the central limit theorem, the sampling distribution of the mean can surely be assumed to be normal if the N is equal to 30 or more [31]. In the current research, there are two experimental conditions (Physical opening act vs. No physical opening act), so we needed at least 60 participants to assume a normal distribution for testing our hypothesis. Still, confirming our hypothesis by using the general population, researchers can strengthen the generalizability and validity.

References

- 1 Beneke J., Greene A., Lok I., Mallett K. The influence of perceived risk on purchase intent - the case of premium grocery private label brands in South Africa, *Journal of Product and Brand Management*. - 2012. - Vol. 21(1). - P. 4-14. doi: 10.1108/10610421211203060
- 2 Park J., Lennon SJ., Stoel L. Online product presentation: Effects on mood, perceived risk, and purchase intention // *Psychology and Marketing*. - 2005. - Vol. 22(9). - P. 695-719. doi: 10.1002/mar.20080
- 3 Förster J., Friedman RS., Özelsel A., Denzler M. Enactment of approach and avoidance behavior influences the scope of perceptual and conceptual attention, *Journal of Experimental Social Psychology*. - 2006. - Vol. 42(2). - P. 133-46 doi: 10.1016/j.jesp.2005.02.004
- 4 Friedman RS., Förster J. The effects of approach and avoidance motor actions on the elements of creative insight, *Journal of Personality and Social Psychology*. - 2000. - Vol. 79(4). - P. 477-92. doi: 10.1037/0022-3514.79.4.477
- 5 Johnson M. *The body in the mind* (University of Chicago Press, Chicago, 1987).
- 6 Zhong CB., Liljenquist K. Washing away your sins: Threatened morality and physical cleansing, *Science*. - 2006. - Vol. 313(5792). - P. 1451-52. doi: 10.1126/science.1130726
- 7 Barsalou LW. Perceptual symbol systems, *Behavioral and Brain Sciences*. - 1999. - Vol. 22(4). - P. 577-660. doi: 10.1017/S0140525X99002149
- 8 Barsalou LW. Grounded cognition, *Annual Review of Psychology*. - 2008. - Vol. 59. - P. 617-645. doi: 10.1146/annurev.psych.59.103006.093639
- 9 Lakoff G., Johnson M. *Metaphors we live by* (University of Chicago Press, Chicago, 1980).
- 10 Markman AB., Brendl CB. Constraining theories of embodied cognition, *Psychological Science*. - 2005. - Vol. 16(1). - P. 6-10. doi: 10.1111/j.0956-7976.2005.00772.x
- 11 Williams LE., Bargh JA. Experiencing physical warmth promotes interpersonal warmth, *Science*, 322(5901, October). - 2008. - P. 606-607. doi: 10.1126/science.1162548
- 12 Krishna A., Morrin M. Does touch affect taste? The perceptual transfer of product container haptic cues, *Journal of Consumer Research*. - Vol. 34(6). - P. 807-818. doi: 10.1086/523286
- 13 Meyers-Levy J., Zhu R., Jiang L. Context effects from bodily sensations: Examining bodily sensations induced by flooring and the moderating role of product viewing distance, *Journal of*

Consumer Research. - 2010. - Vol. 37(1). P. 1–14. doi: 10.1086/649028

14 Lakoff G., Johnson M. Philosophy in the flesh: The embodied mind and its challenge to Western thought (Basic Books, New York, 1999).

15 Mandler JM. How to build a baby: II. Conceptual primitives, Psychological Review. - 1992. - Vol. 99(4). - P. 587-604. doi: 10.1037/0033-295x.99.4.587

16 Lakoff G., Kovecses Z. The cognitive model of anger inherent in American English. In Holland D., Quinn N. Cultural models in language and thought, 95-221 (Cambridge University Press, Cambridge, England, 1987).

17 Förster J., Higgins ET., Idson LC. Approach and avoidance strength as a function of regulatory focus: Revisiting the «goal looms larger» effect, Journal of Personality and Social Psychology. - 1998. - Vol. 75(5). - P. 1115-1131. doi: 10.1037/0022-3514.75.5.1115

18 Förster J., Strack F. Motor actions in retrieval of valenced information: A motor congruence effect, Perceptual and Motor Skills. - 1997. - Vol. 85(3). - P. 1419-1427. doi: 10.2466/pms.1997.85.3f.1419

19 Förster J., Strack F. Motor actions in retrieval of valenced information: II. Boundary conditions for motor congruence effects. Perceptual and Motor Skills. - 1998. - Vol. 86(3). - P. 1423-1426. doi: 10.2466/pms.1998.86.3c.1423

20 Neumaun R., Strack F. Approach and avoidance: The influence of proprioceptive and exteroceptive encoding of affective information, Journal of Personality and Social Psychology. - 2000. - Vol. 79(1). - P. 39-48 doi: 10.1037/0022-3514.79.1.39

21 Priester JR., Cacioppo JT., Petty RE. The influence of motor processes on attitudes toward novel versus familiar semantic stimuli, Personality and Social Psychology Bulletin. - 1996. - Vol. 22(5). - P. 442-447. doi: 10.1177/0146167296225002

22 Cacioppo JT., Priester JR., Berntson GG. Rudimentary determinants of attitudes: II. Arm flexion and extension have differential effects on attitudes. Journal of Personality and Social Psychology. - 1993. - Vol. 65(1). P. 5-17doi: 10.1037//0022-3514.65.1.5

23 Chen M., Bargh JA. Consequences of automatic evaluation: Immediate behavioral predispositions to approach or avoid the stimulus. Personality and Social Psychology Bulletin. - 1999. - Vol. 25(2). - P. 215-224 doi: 10.1177/0146167299025002007

24 Kent RJ., Allen CT. Competitive interference effects in consumer memory for advertising: The role of brand familiarity, Journal of Marketing. - 1994. - Vol. 58(3). - P. 97-105. doi: 10.1177/002224299405800307

25 Gibbs RW. Why many concepts are metaphorical. Cognition. - 1996. - Vol. 61(3). - P. 309–319 doi: 10.1016/S0010-0277(96)00723-8

26 Murphy GL. On metaphoric representation. Cognition. - 1996. - Vol. 60(2). - P. 173–204 doi: 10.1016/0010-0277(96)00711-1

27 Murphy GL. Reasons to doubt the present evidence for metaphoric representation. Cognition. - 1997. - Vol. 62(1). - P. 99–108doi: 10.1016/S0010-0277(96)00725-1

28 Campbell MC., Keller KL. Brand familiarity and advertising repetition effects, Journal of Consumer Research. - 2003. - Vol. 30(2). P. 292-304 doi: 10.1086/376800

29 Machleit KA., Allen CT., Madden TJ. The mature brand and brand interest: An alternative consequence of Ad-evoked affect, Journal of Marketing. - 1993. - Vol. 57(4). - Vol. 72–82. doi: 10.1177/002224299305700406

30 Machleit KA., Wilson RD. Emotional feelings and attitude toward the Ad: The roles of brand familiarity and repetition, Journal of Advertising. - 1988. - Vol. 17(3). - P. 27–35. doi: 10.1080/00913367.1988.10673121

31 Sullivan, L. “The role of probability,” Retrieved from http://sphweb.bumc.bu.edu/otlt/MPH-Modules/BS/BS704_Probability/BS704_Probability12.html. 2016

Д. Жанг, Э. Боговиева
КИМЭП Университеті, Алматы, Қазақстан

Тұтынушылардың қаптаманы физикалық ашуда өнімге үйреншікті қарым-қатынасын қабылдау әсері

Аңдатпа. Тамақ өнімдерінің дәмін тату сынағы дәстүрлі қазақстандық нарықта шешім қабылдауға ықпал ететін кең таралған әдіс болып табылады. Оған қарамастан бұған дейін мұндай сынақты тиімді жүргізу жолдарына аз көңіл бөлінетін. Осылайша, аталмыш зерттеуде тамақ өнімдерінің дәмін тату кезінде қаптаманы нақты ашу барысындағы мінез-құлықтың ұсынылатын тауарды қабылдауды жеңілдететіндігі қарастырылады. Шынайы таным теориясына сүйене отырып адам санасы абстракты ұғымды дене қозғалысы ретінде қабылдайды. Оған қоса, өзінің тура және нақты сипаттамаларына байланысты дене қозғалысы және одан кейінгі сенсомоторлық әсерленушілік адам санасымен абстрактылы тұжырымдаманы түсіну үшін қолданылады. Сондықтан тауар қаптамасын нақты ашу адамдар ұсынып отырған тауарды таныс деп қабылдауға итермелейтін психологиялық жақындықты (кем дегенде - уақытша) қаптамасыз етеді деген гипотезаны алға тартып отырмыз. Аталмыш гипотезаны тексеру мақсатында эксперименталды зерттеуге екі топқа бөліген – қаптаманы нақты ашқан және тауарды визуалды түрде бағалаған (екінші топ бақылау тобы болған) жүз қырық бес бакалавр студенті қатысты. Дисперсиялық анализ қорытындысы бойынша шоколад қаптамасын нақты ашқан зерттелушілер психологиялық дистанцияның азаюына байланысты тауармен жақынырақ таныстығын сезінді. Алынған қорытындылар бойынша өнімнің дәмін тату кезінде тауармен танысу сияқты жағымды қабылдауды күшейтуге ұмтылатын қазақстандық маркетингтерге пайдалы анықтама және практикалық ұсыныс болып табылады.

Түйін сөздер: шынайы таным, қаптаманы нақты ашу, ойда қабылданған таныстық, тауарды сынау, тұтынушылар мінез-құлқы.

Д. Жанг, Э. Боговиева
Университет КИМЭП, Алматы, Казахстан

Влияние физического открытия упаковки потребителем на воспринимаемую ознакомленность с товаром

Аннотация. Проведение проб пищевых продуктов является наиболее распространенной тактикой, способствующей принятию решений о покупке на традиционном казахстанском рынке. Тем не менее, ранее уделялось мало внимания тому, как следует эффективно производить такие пробы. Таким образом, в данном исследовании изучено то, как поведение при физическом открывании упаковки в рамках проведения проб пищевых продуктов может облегчить восприятие по отношению к предлагаемому продукту. Опираясь на теорию воплощенного познания, разум кодирует абстрактные понятия как телесные движения. Кроме того, в силу своих прямых и конкретных характеристик, движения тела и последующие сенсомоторные переживания используются разумом людей для понимания абстрактных концепций. Поэтому мы выдвигаем гипотезу, что физическое открывание упаковки продукта обеспечивает психологическую близость (по крайней мере – временную), заставляющую людей воспринимать предлагаемый товар как уже знакомый. С целью проверки данной гипотезы в экспериментальном исследовании приняли участие сто сорок пять студентов бакалавриата, разделенных на две группы - физически открывавших упаковку и оценивавших товар визуально (вторая группа являлась контрольной). Результаты дисперсионного анализа показывают, что исследуемые, физически вскрывавшие упаковку шоколада, чувствовали более близкое ознакомление с товаром в силу уменьшения психологической дистанции. Полученные данные предоставляют углубленное понимание и практические рекомендации для маркетологов Казахстана, стремя-

щихся усилить благоприятное восприятие, такое как знакомство с продуктом во время пробы.

Ключевые слова: воплощенное познание, физическое открытие упаковки, воспринимаемая ознакомленность, проба продукта, поведение потребителей.

References

- 1 Beneke J., Greene A., Lok I., Mallett K. The influence of perceived risk on purchase intent - the case of premium grocery private label brands in South Africa, *of Product and Brand Management*, 21(1), 4-14(2012). doi: 10.1108/10610421211203060
- 2 Park J., Lennon SJ., Stoel L. Online product presentation: Effects on mood, perceived risk, and purchase intention, *Psychology and Marketing*, 22(9), 695-719(2005). doi: 10.1002/mar.20080
- 3 Förster J., Friedman RS., Özelsel A., Denzler M. Enactment of approach and avoidance behavior influences the scope of perceptual and conceptual attention, *Journal of Experimental Social Psychology*, 42(2), 133-46(2006). doi: 10.1016/j.jesp.2005.02.004
- 4 Friedman RS., Förster J. The effects of approach and avoidance motor actions on the elements of creative insight, *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(4), 477-92(2000). doi: 10.1037/0022-3514.79.4.477
- 5 Johnson M. *The body in the mind* (University of Chicago Press, Chicago, 1987).
- 6 Zhong CB., Liljenquist K. Washing away your sins: Threatened morality and physical cleansing, *Science*, 313(5792), 1451-52(2006). doi: 10.1126/science.1130726
- 7 Barsalou LW. Perceptual symbol systems, *Behavioral and Brain Sciences*, 22(4), 577-660(1999). doi: 10.1017/S0140525X99002149
- 8 Barsalou LW. Grounded cognition, *Annual Review of Psychology*, 59, 617-645(2008). doi: 10.1146/annurev.psych.59.103006.093639
- 9 Lakoff G., Johnson M. *Metaphors we live by* (University of Chicago Press, Chicago, 1980).
- 10 Markman AB., Brendl CB. Constraining theories of embodied cognition, *Psychological Science*, 16(1), 6-10(2005). doi: 10.1111/j.0956-7976.2005.00772.x
- 11 Williams LE., Bargh JA. Experiencing physical warmth promotes interpersonal warmth, *Science*, 322(5901, October), 606-607(2008). doi: 10.1126/science.1162548
- 12 Krishna A., Morrin M. Does touch affect taste? The perceptual transfer of product container haptic cues, *Journal of Consumer Research*, 34(6), 807-818. doi: 10.1086/523286
- 13 Meyers-Levy J., Zhu R., Jiang L. Context effects from bodily sensations: Examining bodily sensations induced by flooring and the moderating role of product viewing distance, *Journal of Consumer Research*, 37(1), 1-14(2010). doi: 10.1086/649028
- 14 Lakoff G., Johnson M. *Philosophy in the flesh: The embodied mind and its challenge to Western thought* (Basic Books, New York, 1999).
- 15 Mandler JM. How to build a baby: II. Conceptual primitives, *Psychological Review*, 99(4), 587-604(1992). doi: 10.1037/0033-295x.99.4.587
- 16 Lakoff G., Kovecses Z. The cognitive model of anger inherent in American English. In Holland D., Quinn N. *Cultural models in language and thought*, 95-221, (Cambridge University Press, Cambridge, England, 1987).
- 17 Förster J., Higgins ET., Idson LC. Approach and avoidance strength as a function of regulatory focus: Revisiting the «goal looms larger» effect, *Journal of Personality and Social Psychology*, 75(5), 1115-1131(1998). doi: 10.1037/0022-3514.75.5.1115
- 18 Förster J., Strack F. Motor actions in retrieval of valenced information: A motor congruence effect, *Perceptual and Motor Skills*, 85(3), 1419-1427(1997). doi: 10.2466/pms.1997.85.3f.1419
- 19 Förster J., Strack F. Motor actions in retrieval of valenced information: II. Boundary

- conditions for motor congruence effects. *Perceptual and Motor Skills*, 86(3), 1423-1426(1998). doi: 10.2466/pms.1998.86.3c.1423
- 20 Neumaun R., Strack F. Approach and avoidance: The influence of proprioceptive and exteroceptive encoding of affective information, *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(1), 39-48(2000). doi: 10.1037/0022-3514.79.1.39
- 21 Priester JR., Cacioppo JT., Petty RE. The influence of motor processes on attitudes toward novel versus familiar semantic stimuli, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22(5), 442-447(1996). doi: 10.1177/0146167296225002
- 22 Cacioppo JT., Priester JR., Berntson GG. Rudimentary determinants of attitudes: II. Arm flexion and extension have differential effects on attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65(1), 5-17(1993). doi: 10.1037//0022-3514.65.1.5
- 23 Chen M., Bargh JA. Consequences of automatic evaluation: Immediate behavioral predispositions to approach or avoid the stimulus. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 25(2), 215-224(1999). doi: 10.1177/0146167299025002007
- 24 Kent RJ., Allen CT. Competitive interference effects in consumer memory for advertising: The role of brand familiarity, *Journal of Marketing*, 58(3), 97-105(1994). doi: 10.1177/002224299405800307
- 25 Gibbs RW. Why many concepts are metaphorical. *Cognition*, 61(3), 309-319(1996) doi: 10.1016/S0010-0277(96)00723-8
- 26 Murphy GL. On metaphoric representation. *Cognition*, 60(2), 173-204(1996). doi: 10.1016/0010-0277(96)00711-1
- 27 Murphy GL. Reasons to doubt the present evidence for metaphoric representation. *Cognition*, 62(1), 99-108(1997). doi: 10.1016/S0010-0277(96)00725-1
- 28 Campbell MC., Keller KL. Brand familiarity and advertising repetition effects, *Journal of Consumer Research*, 30(2), 292-304(2003). doi: 10.1086/376800
- 29 Machleit KA., Allen CT., Madden TJ. The mature brand and brand interest: An alternative consequence of Ad-evoked affect, *Journal of Marketing*, 57(4), 72-82(1993). doi: 10.1177/002224299305700406
- 30 Machleit KA., Wilson RD. Emotional feelings and attitude toward the Ad: The roles of brand familiarity and repetition, *Journal of Advertising*, 17(3), 27-35(1988). doi: 10.1080/00913367.1988.10673121
- 31 Sullivan, L. (2016), "The role of probability," Retrieved from http://sphweb.bumc.bu.edu/otlt/MPH-Modules/BS/BS704_Probability/BS704_Probability12.html

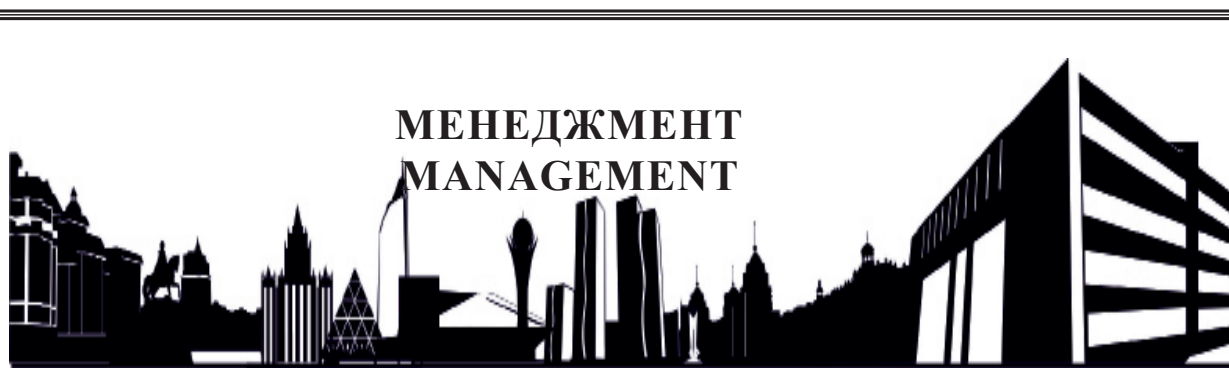
Information about authors

Jung Min Jang – PhD, Assistant Professor of the Department of Management and Marketing KIMEP University, Abay ave.,2, Almaty, Kazakhstan.

Elmira Bogoviyeva – PhD, Associate Professor of the Department of Management and Marketing, KIMEP University, Abay avenue, 2, Almaty, Kazakhstan.

Джанг Мин Джанг - PhD, КИМЭП Университетінің маркетинг және менеджмент кафедрасының ассистант-профессоры, Абай даңғылы 2, Алматы, Қазақстан.

Боговијева Э.М. – PhD, КИМЭП Университетінің маркетинг және менеджмент кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Абай даңғылы 2, Алматы, Қазақстан.

IRSTI 12.91

A.Ye. Abaidilda

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

(E-mail: abaidilda.a.e@gmail.com)

Comparative analysis of the main R&D indicators in OECD countries and Kazakhstan

Abstract. In this article, author analyzes the research and development (R&D) indicators of Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) member countries and the Republic of Kazakhstan. R&D is the main driver of innovation, so R&D expenditure is a key indicators used to monitor resources devoted to science and technology worldwide. This paper outlines topical issues of foreign experience in financing research and development on the example of OECD countries. The following tasks were set in this research: to do a comparative analysis of R&D financing in mentioned countries and reveal the leading countries; identify a number of patterns inherent in OECD countries and Kazakhstan in recent times. The study is based on statistical analysis of expenditures on R&D of countries and its structures, such as total, government, high education, and business expenditures. In addition, author use data from Global Innovation Index and ranking of top 100 innovative universities by Reuters. The results suggest that countries that pay great attention to R&D financing are on leading positions in the world, and these countries have formed the best innovative universities in the world that are engaged in the latest developments and work at the forefront of science and technological progress, which stimulates the economy to grow.

Keywords: OECD, Kazakhstan, innovation, technology, science, research and development, innovative universities.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-2-61-70>

Introduction. In 2011, Kazakhstan started the process of accession to the OECD and to Committees on education, entrepreneurship, investment, agriculture, industry and innovation. To join the committees, the OECD requires the applicant country to actively participate in its projects and implement the principles. Currently Kazakhstan is experiencing a period of complex system changes aimed at improving the level of science, technology, innovation and education in terms of globalization and internationalization. Analyzing the experience of OECD countries in development of innovations is very important to define ways and prospects for Kazakhstan. OECD countries have accumulated sufficient experience in the modernization of the economy, taking into account both global trends and specific features of national socio-economic development. Science, technology, and innovation currently are a key to improve economic performance and social well-being. R&D is the main driver of innovation, and R&D expenditure and intensity are two of the key indicators used to monitor resources devoted to science and technology worldwide. Governments are increasingly referring to international benchmarks when defining their science policies and allocating resources [1]. Support to R&D has a crucial role not only for companies but also for

a country's economic growth and sustainable development by increasing competitiveness and social wellbeing. Therefore, it is important to analyze R&D in complex in context of both government and higher education sectors [2].

Task setting. In this regard, R&D indicators are crucial for monitoring scientific and technological development, and its analysis will help to show the attention paid to research and development, make an assessment of which countries are investing in science and the structure of these investments.

Research methods. The theoretical and methodological bases of the article are the works of scientists from CIS and OECD countries. As a methodological basis of the study, the author uses a systematic functional and statistical analysis. For this study, author analyzes the data collected from OECD statistics, Clarivate Analytics, data of Global Innovation Index and Reuters Agency.

The Organization for Economic Co-operation and Development is an international organization that works to build better policies for better lives. Its goal is to shape policies that foster prosperity, equality, opportunity and well-being for all establishing international norms and finding evidence-based solutions to a range of social, economic and environmental challenges [3]. Today, the organization has 36 member countries (see Table 1).

Table 1

OECD member countries

Country	Date	Country	Date	Country	Date
Australia	7 June 1971	Hungary	7 May 1996	New Zealand	29 May 1973
Austria	29 September 1961	Iceland	5 June 1961	Norway	4 July 1961
Belgium	13 September 1961	Ireland	17 August 1961	Poland	22 November 1996
Canada	10 April 1961	Israel	7 September 2010	Portugal	4 August 1961
Chile	7 May 2010	Italy	29 March 1962	Slovak Republic	14 December 2000
Czech Republic	21 December 1995	Japan	28 April 1964	Slovenia	21 July 2010
Denmark	30 May 1961	Korea	12 December 1996	Spain	3 August 1961
Estonia	9 December 2010	Latvia	1 July 2016	Sweden	28 September 1961
Finland	28 January 1969	Lithuania	5 July 2018	Switzerland	28 September 1961
France	7 August 1961	Luxembourg	7 December 1961	Turkey	2 August 1961
Germany	27 September 1961	Mexico	18 May 1994	United Kingdom	2 May 1961
Greece	27 September 1961	Netherlands	13 November 1961	United States	12 April 1961

Source: <https://www.oecd.org/about>

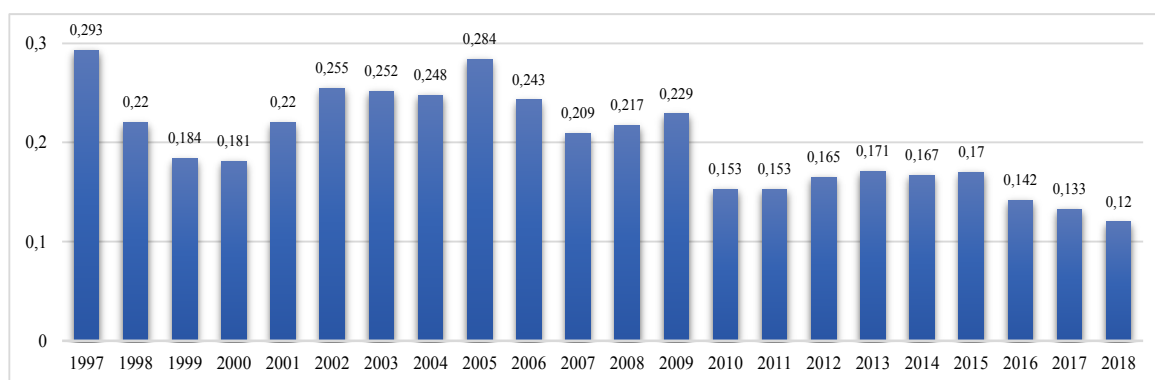
In 1972 OECD founded Committee for Scientific and Technological Policy which current goal is to promote cooperation between OECD members and partners in the field of science, technology and innovation (STI) policies to achieve economic, social and scientific goals, including job creation, sustainable development, improving the well-being of citizens, and promoting knowledge. On July 22, 2017, Kazakhstan was invited to the Committee for Scientific and Technological Policy (CSTP) in the status of «Participant» (Kazakhstan approved the invitation on September 6, 2017). As part of participating in the meetings of this Committee, countries have the opportunity to receive assistance in improving state policies in order to promote innovations and technologies for sustainable economic development, support for improving their scientific policies, and benefit from international cooperation.

Science, technology and innovation (STI) are universally recognized as key drivers for poverty eradication and essential components for achieving the Sustainable Development Goals. As mentioned above, the Committee supports and gives recommendations to countries in developing effective STI policy. To develop innovations in science and technology in our country, it is necessary to consider the experience of countries in forming this policy. First, we will define countries with high level of science and technology indicators. They are crucial for monitoring scientific and technological development, and useful for formulating, adjusting and implementing STI policies. Indicators are normally used to monitor global technological trends, conduct foresight exercises, and determine specific areas of investment [4]. The gross expenditure on R&D includes the expenditures on R&D from high education, business enterprises, government and private non-profit organizations [5].

The following main science and technology indicators are used as a statistical material for analysis:

- 1) Gross expenditure on R&D (GERD) as a percentage of GDP;
- 2) Percentage of GERD performed by the Higher Education sector;
- 3) Higher education expenditure on R&D (HERD) as a percentage of GDP;
- 4) Government expenditure on R&D (GOVERD) as a percentage of GDP;
- 5) Business education expenditure on R&D (BERD) as a percentage of GDP;
- 6) Other indicators of innovative universities.

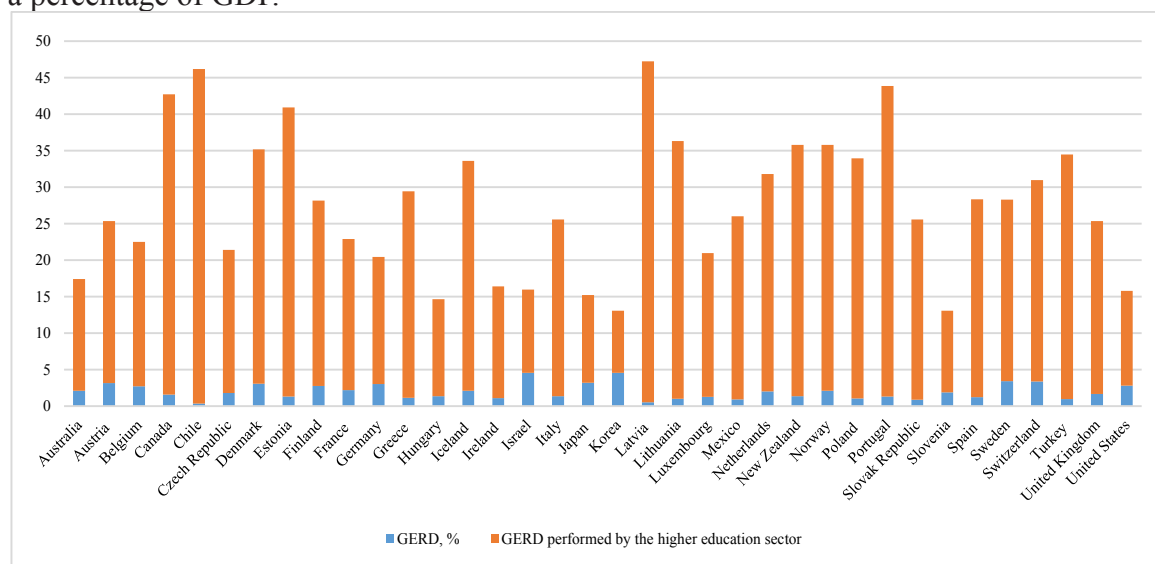
Results and discussion. According to OECD Statistics, GERD is defined as the total expenditure (current and capital) on R&D carried out by all resident companies, research institutes, university and government laboratories, etc., in a country. Figure 1 represents Kazakhstan research and development expenditure as a percentage of GDP over the past 21 years from 1997 to 2018.

Source: UNESCO Institute for Statistics

Figure 1. Kazakhstan - Research and development expenditure (percentage of GDP) over the past 21 years

The average value of R&D expenditure for Kazakhstan during 1997 to 2018 period was 0.2 percent with a minimum of 0.12 percent in 2018 and a maximum of 0.29 percent in 1997. There is clearly a downward trend in the past few years. To illustrate and benchmark Kazakhstan's R&D ecosystem, we compare a few key R&D indicators with those of a number of other countries – OECD members. The indicators of these countries are much higher than in Kazakhstan. Figure 2 shows 36 OECD countries gross domestic expenditure on R&D performed in the each country, as a percentage of GDP.

Source: OECD statistics

Figure 2. OECD countries - Gross expenditure on R&D as a percentage of GDP in 2017

It can be seen from the Figure 2 that developed countries like South Korea, Israel, Sweden, Switzerland, and Japan have the highest level of GERD as a percentage of GDP, 4.54%, 4.55%, 3.4%, 3.37% and 3.21% respectively. This indicator in the USA is 2.8%. These countries are seeking to increase substantially public and private spending on R&D. This means that mentioned countries allocate significant funds from GDP for the R&D, but expenditure of the higher education sector in these countries occupies a smaller part out of total GERD. Most likely, the financing of research in this case comes from the business, government sector and non-profit private organizations.

According to the second indicator, GERD performed by the higher education sector, Latvia (46.7%), Chile (45.8%), Canada (41.1%), Portugal (42.5%) and Estonia (39.6%) show the highest values that are higher than in other countries. It demonstrates that more research and development of innovations take place within the walls of universities and institutions of higher education. In 2017, GERD performed by higher education sector was 19.13% in Kazakhstan [6].

National innovation systems differ from each other in a variety of forms, methods and sources of financial support for innovation. In developed countries, funding is provided from both public and private funds. In countries with economies in transition, the bulk of investment in innovation is made up of centralized funds [7]. The distribution of financial resources for R&D between the public and business sectors in 2017 in different countries can be analyzed next.

We show in Table 2 the highest and lowest expenditures of OECD countries for HERD, GERD, BERD, and GOVERD as a percentage of the country's GDP. It is clear that there is a large spread in these values, and variations in the proportions from each sector are characteristics of each country's economy and strengths or weaknesses [8].

Table 2.
Highest and lowest HERD, GERD, BERD and GOVERD of OECD countries for 2017

Highest (%GDP)		HERD		Highest (%GDP)		GERD		Highest (%GDP)		BERD		Highest (%GDP)		GOVERD		
Denmark	1.01	South Korea	4.54	Israel	3.91	South Korea	0.49	Switzerland	0.9	Israel	4.55	South Korea	3.62	Germany	0.41	
Sweden	0.86	Sweden	3.4	Japan	2.53	Luxemburg	0.33	Austria, Finland, Norway	0.7	Switzerland	3.37	Sweden	2.42	Czech Rep	0.31	
		Japan	3.21	Switzerland	2.34	Norway	0.29									
		USA	2.79													
OECD	0.41	OECD	2.37	OECD	1.67	OECD	0.24									
Lowest (%GDP)		HERD		Lowest (%GDP)		GERD		Lowest (%GDP)		BERD		Lowest (%GDP)		GOVERD		
Slovak Rep.	0.22	Turkey	0.96	Spain	0.66	Iceland Denmark Turkey	0.09	Slovenia	0.21	Mexico	0.9	Greece Turkey	0.55	Portugal Israel	0.07	
Hungary	0.18	Slovak Rep.	0.88	Lithuania	0.3	Chile Ireland	0.05	Chile	0.15	Latvia	0.51	Latvia	0.14	Switzerland	0.03	
Mexico	0.13	Chile	0.36	Chile	0.12	Poland	0.02									
Source: Main Science and Technology Indicators, Volume 2019 Issue 1																

Source: Main Science and Technology Indicators, Volume 2019 Issue 1

As we can see from our analysis of statistical data, European countries are leading the way in terms of indicators. Large amount of funding for research and development in these countries leads to a high rates of innovation, technology and business, human capital and education development. This is demonstrated by the high index of innovation and high positions in world rankings. Moreover, development and stable growth of the economy and the transition to a new technological level are the most important effect of effective innovation policy. Table 3 shows GERD by source of funds (%) in Kazakhstan in the period between 2010-2018.

Table 3
GERD by source of funds (%) in Kazakhstan, 2010-2018

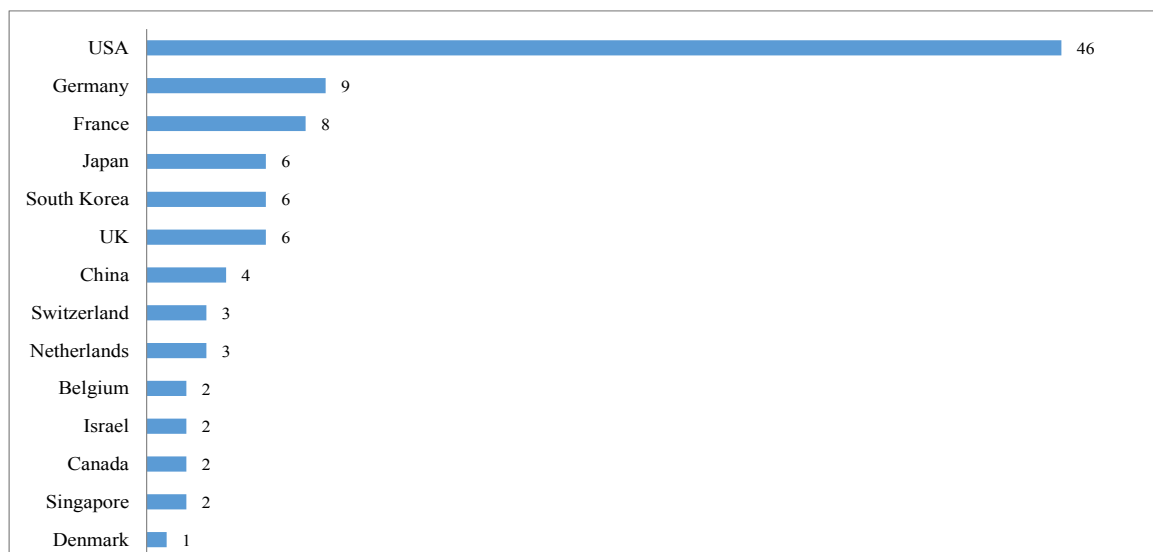
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
B u s i n e s s enterprise	36.60	51.59	...	28.92	29.93	36.59	39.62	40.92	47.42
Government	36.73	24.89	...	63.68	65.33	58.76	53.21	52.23	44.51
Higher education	17.21	16.35	...	...	0	...	...	...	...
Private non- profit	8.89	0.27	...	...	0	...	...	...	...
Funds from abroad	0.58	0.27	...	0.76	0.74	1.81	1.53	1.85	2.66
Not specified	0	0	...	6.64	4	2.85	5.63	5	5.41

Source: UNESCO UIS

As can be seen from the table below the largest part of the financing of internal R&D expenditures come from the national budget – 44.5%. The share of business expenses on research is 47.4%, while other sources – 8% [6]. Specifically, there are no statistics on the higher education and non-profit organization expenditure in the database. In any case we see that most of the expenses are financed by the government of the Republic of Kazakhstan.

According to Global Innovation Index 2017-2019 rankings these countries are also on the top 10 level and they occupy leading positions in their regions [9, 10]. Switzerland ranked 1st place and Sweden – 2 in this ranking in 2019. According to this rating, Kazakhstan is ranked 79th (in 2018, it was 74th). So, what is the peculiarity of the innovation policy of these countries? Why do they evade the contribution of innovation to the economy and show growth? As we can see, these countries have highest HERD, GERD, BERD values. It is worth noting that business funding of R&D activities is significant which means that business innovation plays an important role in the country's economy [7]. The activity of business entities in financing innovation activities in these countries was achieved due to the favorable investment climate in the country, the widespread use by governments of methods of financial stimulation of innovation activities, as a result of which the load on the state budget of these countries was reduced.

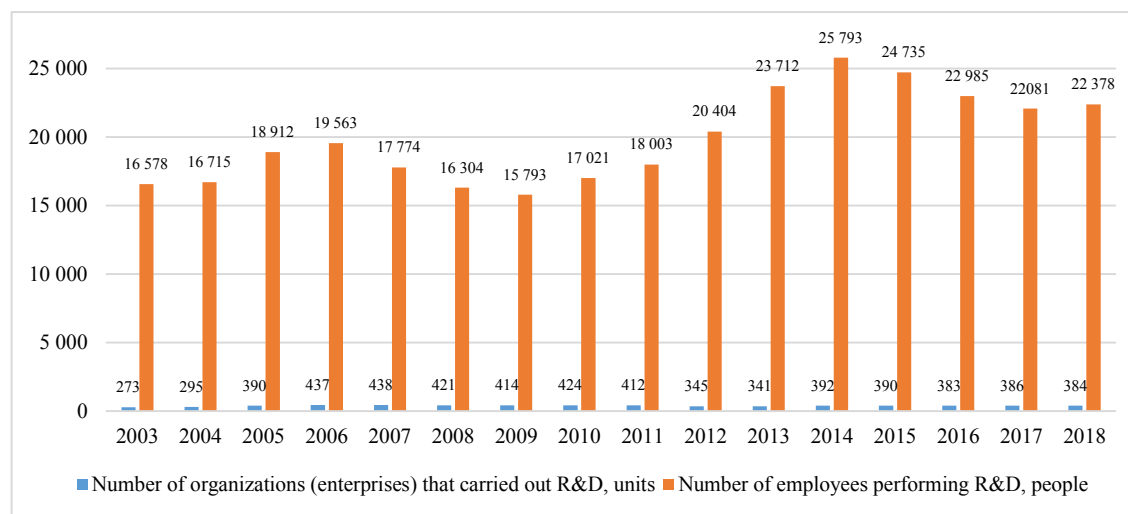
Leading universities around the world invest millions in modern equipment, development and expansion of the scientific and technical base. University research, science and technology parks are important tools-not only for creating and maintaining employment in modern high-tech industries, but also as places where discoveries occur and the “economy of the future” is born. The sphere of R&D, as a link between science and production, can no longer remain without the proper attention and support of the state. Here we reviewed the ranking of the most innovative universities in the world called Reuters Top 100: The World's Most Innovative Universities - 2018. It is a list that identifies and ranks the educational institutions doing the most to advance science, invent new technologies and power new markets and industries. In general, Figure 4 shows that the United States prevail in the list, with 46 universities in the top 100. It is known fact that research and technology are an important part of public policy of the USA. In this context, a multi-stage structure that develops innovative research, development and production in the United States is an effective system that has been producing results for decades. Next, Germany is the 2nd best performing country with 9 universities. France rank 3rd, with 8 universities on the list; Japan, South Korea and the United Kingdom each have 6; China has 4; the Netherlands and Switzerland have 3; Belgium, Canada, Israel and Singapore have 2, and Denmark has 1 [11].

Source: Clarivate Analytics

Figure 4. Countries ranked by number of innovative universities in the Top 100 (2019)

The main indicators of statistical analysis in the field of R&D also include – the number of research organizations and the number of employees who performed research and development. In the next bar chart, we can see the dynamics of changes in these indicators from 2003 to 2018 in Kazakhstan (Figure 3).

Source: Statistics committee

Figure 3. Main science and technology indicators of Kazakhstan, 2003-2018

By the beginning of 2018, 384 organizations engaged in research and development work in Kazakhstan, compared to the maximum number for 424 enterprises eight years earlier and the minimum number for 273 in 2003. The number of employees performing R&D increased to 22,378 compared to 22,081 employees a year earlier. Overall, for 15 years, these figures ranged from 15,793 to 25,793 people. There was no continuous growth, as there were periods of decline in 2009 and 2017.

Conclusion. Despite numerous initiatives in recent years, Kazakhstan's innovation system is still in its infancy in many respects. Business innovation remains weak and undiversified [12]. The exact values of several indicators were not found by the author, which makes it clear that such statistics are not in the public domain or they are not maintained.

Based on the analyses it can be noted that Kazakhstani innovative development indicators are significantly lower than OECD countries, namely:

- gross expenditure on R&D only 0.12% and has tendency to decrease yearly;
- absence of Kazakhstani universities in the rankings of innovative universities;
- most of the expenses are financed by the government of the Republic of Kazakhstan.
- low R&D expenditures and capability of the private business firm. These challenges considerably affect the development of the country's innovative economy since financing and investment play an important role in the implementation of any project.

Having studied the world practice of financial support for innovation activities, we can see a number of patterns inherent in OECD countries in recent times: first, the role of innovation as a factor of economic growth and improving the country's competitiveness is gradually increasing, which causes the interest of countries and corporate structures to increase the volume of investment in R&D. Secondly, as the economy develops, the share of non-government sources in financing innovation activities increases, while the government's share remains mainly financial support for basic research and the creation of innovative infrastructure. Governments aim to stimulate and activate the development of innovative private business. Third, countries that pay great attention to R&D financing are on leading positions in Global Innovation Index, and these countries have

formed the best innovative universities in the world that are engaged in the latest developments and work at the forefront of science and technological progress, which stimulates the economy to grow.

Список литературы

- 1 Статистика Евростата. - URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:R_%26_D_intensity. (дата обращения: 20.12.2019).
- 2 Эринс И., Витола Л. Расходы на НИОКР по отраслям деятельности и анализ показателей эффективности в балтийском государстве // Материалы 19-ой Международной научной конференции; Экономика и менеджмент. - Рига, Латвия, 2014. - С. 334-339.
- 3 Официальный сайт Организации экономического сотрудничества и развития. - URL: <https://www.oecd.org/about/> (дата обращения: 25.10.2019).
- 4 Индикаторы НТИ. - URL: <http://www.aiwsi.org/sti-indicators.php>. (дата обращения: 25.12.2019).
- 5 Орта Х., Хейтор М., Сальми Дж. Тенденции и вызовы в науке и высшем образовании: наращивание потенциала в Латинской Америке. - Springer International Publishing. - 2016. - С. 73.
- 6 Статистика UNESCO. - URL: <http://uis.unesco.org/en/country/kz?theme=science-technology-and-innovation>. (дата обращения: 17.01.2020).
- 7 Шадиева Д. Анализ глобальных тенденций финансирования инноваций // Мировая и национальная экономика. - №2 (37). - 2016. - С. 3-4.
- 8 Библиотека ОЭСР. - URL: https://www.oecd-ilibrary.org/industry-and-services/research-and-development-r-d/indicator-group/english_09614029-en. (дата обращения: 17.11.2019).
- 9 Глобальный инновационный индекс 2017. - URL: <https://www.wipo.int/publications/ru/details.jsp?id=4193> (дата обращения: 10.01.2020).
- 10 Глобальный инновационный 2019: Создание здоровой жизни – Будущее медицинских инноваций. - URL: <https://www.globalinnovationindex.org/Home> (дата обращения: 10.01.2020).
- 11 Эвальт Д. Самые инновационные университеты мира 2019. - URL: <https://www.reuters.com/innovative-universities-2019>. (дата обращения: 27.01.2020).
- 12 Реформирование Казахстана: прогресс, вызовы и возможности. - ОЭСР. -2017. - URL: <https://www.oecd.org/eurasia/countries/OECD-Eurasia-Reforming-Kazakhstan-EN.pdf> (дата обращения: 05.02.2020).

Ә.Е. Абайділда

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

ЭЫДҰ елдері мен Қазақстандағы зерттеулер мен әзірлемелер көрсеткіштерін салыстырмалы талдау

Аңдатпа. Бұл мақалада автор Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымына (ЭЫДҰ) мүше елдердің және Қазақстан Республикасының зерттеулер мен әзірлемелер көрсеткіштерін қарастырады. Зерттеулер мен әзірлемелер инновацияның негізгі қозғаушысы болып табылады, сондықтан оларға жұмсалған шығындар бүкіл әлемде ғылым мен техникаға бөлінетін ресурстардың мониторингі үшін пайдаланылатын негізгі көрсеткіштер болып табылады. Сондықтан зерттеу шеңберінде келесі міндеттер қойылды: көрсетілген елдердің зерттеулер мен әзірлемелерді қаржыландырудың салыстырмалы талдауын жүргізу және инновациялық даму тәжірибесін зерттеу үшін жетекші елдерді анықтау; қазіргі кездегі осы салада ЭЫДҰ елдері мен Қазақстанға тән

бірқатар заңдылықтар мен ел алдында тұрған мәселелерді анықтау. Зерттеу жалпы, мемлекеттік, жоғары білім мен бизнестің шығындар сияқты елдердің зерттеулер мен әзірлемелер және олардың құрылымдарына арналған шығындарды статистикалық талдауға негізделген. Сонымен қатар, автор Reuters нұсқасы бойынша 100 үздік инновациялық университеттердің рейтингі мен Жаһандық инновациялық индексі деректерін пайдаланады. Алынған нәтижелер зерттеулер мен әзірлемелерді қаржыландыруға үлкен назар аударатын елдер әлемдегі көшбасшы позицияда тұрғанын және осы елдерде экономикалық өсуге ықпал ететін жаңа әзірлемелермен айналысатын және ғылыми-техникалық прогрестің алдыңғы қатарында жұмыс істейтін әлемнің үздік инновациялық университеттері қалыптасқанын көрсетеді.

Түйін сөздер: ЭЫДҰ, Қазақстан, инновациялар, технологиялар, ғылым, зерттеулер мен әзірлемелер, инновациялық университеттер.

Ә.Е. Абайділда

*Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан,
Казахстан*

Сравнительный анализ основных показателей исследований и разработок в странах ОЭСР и Казахстане

Аннотация. В данной статье автор анализирует показатели исследований и разработок стран-членов Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР) и Республики Казахстан. Исследования и разработки является основным двигателем инноваций, поэтому расходы на них являются ключевыми показателями, используемыми для мониторинга ресурсов, выделяемых на науку и технику во всем мире. В рамках данного исследования были поставлены следующие задачи: провести сравнительный анализ финансирования исследований и разработок в указанных странах и выявить ведущие страны для дальнейшего изучения опыта инновационного развития; данных стран; выявить ряд закономерностей, присущих странам ОЭСР и Республике Казахстан за последнее время, и проблемные вопросы данных стран. Исследование основано на статистическом анализе расходов на исследования и разработки стран и их структур, таких как общие, государственные расходы, расходы высшего образования и бизнеса. Кроме того, автор использует данные Глобального инновационного индекса и Рейтинга 100 лучших инновационных университетов по версии Reuters. Полученные результаты свидетельствуют о том, что страны, уделяющие большое внимание финансированию науки, находятся на лидирующих позициях в мировых рейтингах, и в этих странах сформированы лучшие инновационные университеты мира, которые занимаются новейшими разработками и работают в первых рядах научно-технического прогресса, что в свою очередь стимулирует рост экономики.

Ключевые слова: ОЭСР, Казахстан, инновации, технологии, наука, научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы, инновационные университеты.

References

- 1 Statistika Evrostat [Eurostat Statistics]. [Electronic resource]. Available at: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:R_%26_D_intensity. (Accessed: 20.12.2019).
- 2 I. Jerins, L. Vitola (2014) Rashody na NIOKR po otrasljам dejatel'nosti i analiz pokazatelej jeffektivnosti v baltijskom gosudarstve [R&D expenditures by sectors of performance and analysis of performance indicators in the Baltic State], Materialy 19-oj Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii; Jekonomika i menedzhment [19th International Scientific Conference; Economics and Management]. Riga, Latvia, 2014. P. 334-339.

- 3 Oficial'nyj sajt Organizacii jekonomicheskogo sotrudnichestva i razvitija [The Organization for Economic Co-operation and Development official website]. [Electronic resource]. Available at: <https://www.oecd.org/about/>. (Accessed 25.10.2019).
- 4 Pokazateli NTI [STI Indicators]. [Electronic resource]. Available at: <http://www.aiwsi.org/sti-indicators.php> (Accessed: 25.12.2019).
- 5 Horta H., Heitor M., Salmi J. (2016) Tendencii i vyzovy v nauke i vysshem obrazovanii: narashhivanie potentsiala v Latinskoj Amerike [Trends and Challenges in Science and Higher Education: Building Capacity in Latin America. Series: Knowledge Studies in Higher Education] (Springer International Publishing, 2016, P.73).
- 6 Statistika JuNESKO [UNESCO statistics]. [Electronic resource]. Available at: <http://uis.unesco.org/en/country/kz?theme=science-technology-and-innovation>. (Accessed 17.01.2020).
- 7 Shadieva D. (2016) Analiz global'nyh tendencij finansirovaniya innovacij [Analysis of global trends in innovation financing], Mirovaja i nacional'naja jekonomika [World and national economy]. Vol. 2 (37). P. 3-4.
- 8 Biblioteka OJeSR [OECD Library]. [Electronic resource]. Available at: <https://www.oecd-ilibrary.org/industry-and-services/research-and-development-r-d/indicator-group/english09614029-en>. (Accessed 17.11.2019).
- 9 Global'nyj innovacionnyj indeks 2017. [Global Innovation Index 2017]. [Electronic resource]. Available at: <https://www.wipo.int/publications/ru/details.jsp?id=4193>. (Accessed 10.01.2020).
- 10 Global'nyj innovacionnyj indeks (GII) 2019: Cozdanie zdorovoj zhizni-Budushhee medicinskih innovacij [The Global Innovation Index (GII) 2019: Creating Healthy Lives – The Future of Medical Innovation]. [Electronic resource]. Available at: <https://www.globalinnovationindex.org/Home>. (Accessed 10.01.2020).
- 11 David M. Ewalt (2019) Samye innovacionnye universitety mira 2019 [The World's Most Innovative Universities 2019], Reuters [Reuters]. [Electronic resource]. Available at: <https://www.reuters.com/innovative-universities-2019>. (Accessed 27.01.2020).
- 12 Reformirovanie Kazahstana: progress, vyzovy i vozmozhnosti (2017). [Reforming Kazakhstan: Progress, Challenges and Opportunities], OJeSR [OECD]. [Electronic resource]. Available at: <https://www.oecd.org/eurasia/countries/OECD-Eurasia-Reforming-Kazakhstan-EN.pdf>. (Accessed 05.02.2020).

Information about author:

Abaidilda A.Ye. – PhD student in «Innovation management», L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str. 2, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Абайділда Ә.Е. – «Инновациялық менеджмент» мамандығының докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қ. Сәтпаев көш. 2, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

А.Ж. Кадирбергенова, Н.В. Кошкина, Б.С. Шилибекова
Алматы менеджмент Университет, Алматы, Казахстан
(E-mail: aizhan.kadirbergenova@altau.edu.kz, shilibekova@gmail.com)

Ассертивное поведение менеджера, как инструмент управления персоналом

Аннотация. Цель исследования - рассмотреть значение ассертивного поведения на основе теории Шейнова, и возможности ее применения в управлении персоналом, как необходимого инструмента для повышения эффективности деятельности компании.

Методология исследования – ситуационный и сравнительный анализ имеющихся теоретических аспектов ассертивного поведения менеджера, мониторинг и синтез имеющихся разработок в данной области.

Оригинальность/ценность работы – Возможность применения ассертивного поведения менеджера, как одного из инструментов эффективного управления персоналом и повышения продуктивности компании.

Результаты исследования - Исходя из выше изложенных теоретических взглядов авторов, можно сделать вывод, что ассертивное поведения менеджера может стать эффективным инструментом в руках менеджеров для достижения определенных целей компании. Это позволит подготовить эффективного менеджера, который стратегически может подходить к управлению, и может принести позитивный результат для организации.

Ключевые слова: ассертивность, ассертивное поведение, психология в менеджменте, управление персоналом, локус контроля.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-2-71-77>

Введение. Новая тенденция менеджмента, предполагает применение ассертивного поведения, как основную психологическую составляющую менеджера. Данный аспект на сегодняшний день изучается многими психологами практикующих и тренирующих менеджеров компаний. Многими учеными выявлена польза проявления ассертивного поведения в управлении персоналом. В.П. Шейнов один из основателей применения теории ассертивного поведения в менеджменте в практике компаний СНГ. В данной статье мы рассмотрим важность ассертивного поведения на основе теории Шейнова, и возможности ее применения в управлении персоналом, как необходимого инструмента для повышения эффективности деятельности персонала компании.

Основная часть исследования. Согласно В.П. Шейнову, под ассертивным поведением понимается конструктивный способ межличностного контакта, что является альтернативным методом деструктивности, манипуляции и агрессии. Его понимание ассертивного поведения менеджера строилось на трудах зарубежных психологов таких как Сэлтера, Дж. Вольпе и А. Лазаруса. В его работе ассертивность менеджера рассматривается не как проявление эгоизма, а умение отстаивать собственную правоту без цели причинения вреда [1, с. 125]. Этим Шейнов хочет показать, что ассертивное поведение лидера должно быть основано на компетентных знаниях, с целью расширения точки зрения на ту или иную ситуацию, для принятия управленческого решения, которое может принести положительный результат.

Признаки ассертивности менеджера имеют нелинейную связь с определенными лидерскими качествами, его влиянием на других людей и умения решать конфликтные ситуации. В число переменных связанных с ассертивным поведением, также входит эффективность руководителя и желание других работать с руководителем в долгосрочной перспективе. Исследование Шейнова показало, что менеджер с более высоким уровнем

ассертивности имеет более выраженную эффективность и лидерские качества, чем менеджеры со средним уровнем ассертивности [1, с. 126].

Многие менеджеры не воспринимают ассертивность, как инструментальный к успешному ведению операционной работы. Инструментальные и социальные факторы, как правило, противодействуют друг другу, но эффективное применение может принести определённые плоды. Однако, этот феномен не объясняет того, как ассертивное поведение менеджера может повлиять на эффективность.

Низкий уровень ассертивности в поведении менеджера приведет к тому, что сотрудники организации будут исходить из инструментальных показателей управленческого звена. Высокий уровень ассертивности, напротив, обращает взгляд работников на социальные факторы, а не на инструментальные. То есть, при низком уровне ассертивности, ключевую роль во взаимоотношениях будут играть определенные достижения, которые повлияют на позитивную или негативную коммуникацию. Как правило, люди видят больше отсутствие инструментальных достижений друг у друга, чем позитивный результат деятельности и достижения поставленной цели.

Данный аспект также показывает, что существует обратная корреляция, то есть высокий уровень ассертивного поведения, при отстаивании своей точки зрения может привести к социальному соглашению, где стороны с приходом к общей расширенной точке зрения могут прийти к определенному принятию решения с соответствующим результатом. Однако, это не показатель того, что менеджер будет эффективным. Согласно теории, которую вывел Шейнов, менеджер с низким уровнем ассертивного поведения не является эффективным, так как он не может прийти к общему решению с командой. С другой стороны, менеджер с высоким уровнем ассертивного поведения также не является эффективным, так как не может отстаивать до конца свою точку зрения [1, с. 127].

Фаткина Н.Л. и Перосян А.Д. напротив рассматривают концепцию компетентностной коммуникации в организации как один из основных факторов эффективности ее деятельности. Социально-психологические факторы являются важными составляющими в первую очередь в составлении межличностных коммуникаций. Под коммуникационной компетентностью подразумевается сложная группа пересечений определенных личностных качеств. Фаткина и Петросян выделили следующие качества, которые влияют на составление позитивной коммуникативной компетентности:

- Контактность;
- Социальная компетентность;
- Адаптивный социально-адекватный тип общения;
- Адаптационная мобильность;
- Стрессоустойчивость;
- Критичность и самокритичность;
- Мотивационно-волевые качества;
- Толерантность;
- Эмпатия или симпатия;
- Доминантность;
- Ассертивность;
- Артистичность или органичность.

В работе Фаткиной и Петросяна, ассертивность рассматривается, как независимость человека от сторонних влияний и оценок, и может самостоятельно регулировать собственную модель поведения [2]. Менеджер с ассертивной моделью поведения рассматривается, как человек с достаточной компетентностью для принятия каких-либо решений.

Однако, в их работе не учтен фактор взаимосвязей качеств менеджера, и насколько они могут противоречить друг-другу. Высокий уровень ассертивности может быть не сопоставим

с одним из качеств- самокритичностью, поэтому в данной модели подразумевается перечень качеств менеджера, который создает картину идеально коммуникативного менеджера за счет чего, так же может усиливаться эффективность управленческой деятельности.

Е.Г. Чирковская и Е.В. Снесарева исследовали стилевые особенности организационного поведения, где самым распространенным был агрессивный стиль - 21% [3], но по мнению других авторов изучающих организационное поведение, таких как А.Н. Занковский [4], В.В. Ковалев [5] агрессивное поведение приводит к разным точкам зрения, что в последствии создает психологический барьер между субъектами и приводит к отсутствию объективной точки зрения. Е. Г. Черговская и Е.В. Снесарева рассмотрели также модель ассертивного поведения сотрудников, где ассертивность ассоциируется с уверенностью и асоциальностью, что показывает важность мнения другой стороны, так как имея свою собственную точку зрения, менеджер в последствии принимает компромиссные решения.

Шингаев С.М. провел эмпирическое изучение профессионального здоровья менеджеров. В его работе освещены основные проблемы, возникающие с состоянием сотрудников компании, связанные с когнитивным, эмоциональным и поведенческими компонентами. Одним из объектов его исследования стали факторы, влияющие на то или иное поведение менеджеров, которые в последствии ведут к улучшению или нарушению здоровья менеджера. Согласно теоретической части его работы, одним из сопутствующих вещей совладения является ассертивное поведение. Само совладение имеет тенденцию позитивно психологически влиять на коммуникационную составляющую организации, что в последствии приводит к позитивным операционным результатам для компании [6]. Также выдержанные менеджеры используют ассертивное поведение против избегания.

Леонов И.Н. также проводил эмпирические исследования в области психологического аспекта менеджеров в компании. В частности, в его работе выделяется толерантность, как психологический компонент, который влияет на поведенческие характеристики менеджера. В его работе прослеживается взаимодействие психологии менеджера с интеграцией его команды в операционные процессы, для эффективного управления компанией. В ходе его теоретико-эмпирической работы ассертивное поведение рассматривается на основе работ С. Хобфолла, который выделял девять стратегий поведения, одной из которых являлось ассертивное поведение менеджера. Леоновым было выявлено, что при увеличении толерантности к неопределенности, возрастает проявление ассертивного поведения у менеджера [7]. Исходя из этого, толерантность менеджера имеет позитивную ассоциацию с ассертивным поведением менеджера, что укрепляет теорию Шингаева С.М.

Ассертивность поведения в менеджменте начинается с того, что управленческое звено понимает необходимость в ассертивности между ним и сотрудниками, с которыми менеджер непосредственно взаимодействует в рамках работы. В большинстве случаев менеджер не всегда замечает, что между ним и его сотрудниками отсутствует связь, при которой каждая из сторон может предлагать определенные точки зрения на решаемый вопрос. В данном аспекте очень важно самосознание менеджера для понимания того, что в коммуникации между ним и его сотрудниками присутствует некая грань, которая разделяет их мнения касательно различных ситуаций и команда не приходит к полному взаимодействию.

Самосознание является основным звеном самосовершенствования. Чтобы преуспеть в своем стремлении обрести более уверенное отношение и поведение с сотрудниками организации, вам необходимо ясное представление о том, кто вы есть, как вы должны быть тем, кто вы есть, и как вы воспринимаете мир. При этом очень важно понимать насколько каждая из сторон коммуникации имеет экспертное мнение в ситуации, где точки зрения разделяются. В данном аспекте необходимо понимать с точки зрения психологии к какому типу поведения менеджер склонен при решении определенных спорных или даже конфликтных ситуаций. Существуют различные методики, которые могут помочь

определить тип поведения менеджера, который как правило приводит к трем типам поведения - пассивность, самоутверждение или агрессия.

Когда вы определили свою склонность к пассивности, самоутверждению или агрессии, необходимо рассмотреть влияние, которое подтолкнуло вас к этому особому способу поведения. Если вы пассивный или агрессивный тип и хотите поменяться, вы можете спросить себя: «Что сделало меня таким?» Самопонимание, которое приходит от ответа на этот вопрос, поможет вам изменить как ваше поведение, так и режим общения на тот, который является более эффективным [8]. Данный этап необходим для того, чтобы понимать в какую сторону необходимо направлять фокус, при составлении наиболее эффективной коммуникации в управлении персоналом.

Следующие характеристики описывают качества, которые должны присутствовать у менеджера с ассертивным типом поведения:

- использует прямое общение;
- Делает свою повестку дня, в которой точно описывает собственную точку зрения;
- Не боится пытаться влиять на других;
- Уважает взгляды и права других;
- Защищает свои взгляды, права и границы от посягательств;
- Использует поведение близкое к агрессивному в обороне;
- Открыт для влияния даже когда стремится влиять на других.

При наличии данных качеств, менеджер может психологически влиять на мнение окружающих сотрудников. В отличие от пассивного или агрессивного типа поведения, ассертивность выстраивает некий баланс, где не превалирует доминантность одной стороны коммуникации над другой. Напротив, при ассертивности выстраивается контракт, при котором основной двигатель коммуникации будет являться рационализм [9].

М. Симан и Дж. Эванс [10] изучали связь между локусом контроля и ассертивным поведением. Предполагалось, что интерналы будут действовать согласно своим ожиданиям и проявлять ассертивность. В отличие от них, экстерналы, которые не ожидают, что их действия принесут им пользу, могут показать меньшую склонность к ассертивному поведению.

Ассертивная оценка может определить насколько ресурсы стрессовые или нет. Если при представлении своих точек зрения произошла эскалация конфликта, то психологический ресурс компании слабый, и менеджер имеет тенденцию провалить операционный успех компании. В связи с этим менеджерам необходимо изучать ассертивный аспект личностной психологии, с учетом поведенческой модели своих сотрудников. Это произведет определенный эффект, который создаст организационную культуру, основанную на ассертивном поведении компании и задаст позитивный тон ее деятельности.

Ассертивность не должна быть выстроена на подавлении другой стороны это спровоцирует агрессивный тип поведения. Это приводит к манипуляции мнения той стороны, которая непосредственно взаимодействует с процессом, и это может привести к неэффективным результатам. Пассивное поведение оставляет огромное количество процессов, и мнение менеджера передвигается на второй план и рассматривается как не экспертное. Внешние и внутренние ресурсы локус контроля, которые влияют на процесс принятия решения должны детально описать, как выстроить определенный баланс, где могут учитываться мнения обеих сторон.

В тот момент, когда менеджер компании понимает какой тип поведения превалирует, необходимо учесть в ассертивном поведении психологические факторы личности, которые влияют на поведенческие аспекты менеджера. Ему необходимо понимать, что нужно сделать чтобы прийти к следующему:

- Подход «Я побеждаю - ты побеждаешь»

– Реализовать собственную точку зрения не отрицая мнения тех кто также вовлечен в процесс

- Доверие между менеджером и сотрудником
- Вовлеченность в процесс обеих сторон и ориентированность на результат
- Умение слушать точки зрения, приводящие к эффективности
- Взаимопонимание на вербальном и невербальном уровне.

Если достичь данных результатов, то менеджер и сотрудники придут к взаимной мотивации по отношению к работе. Для достижения данных результатов очень важно, чтобы менеджер прислушивался к мнению своих подчиненных, но при этом имел определенную точку зрения выражающую его позицию при решении задач в определенной ситуации [11].

Полученные результаты. Исходя из выше изложенных теоретических взглядов авторов, можно сделать вывод, что ассертивное поведения менеджера может стать эффективным инструментом в руках менеджеров для достигать определенных целей компании. Это позволит подготовить эффективного менеджера, который стратегически может подходить к управлению, и может принести позитивный результат для организации.

Анализ представленных исследования дают понять, что ассертивность является одним из инструментов, который способствует позитивному влиянию на функции менеджмента с целью усилить эффективность организации. Выше рассмотренное исследование Шейнова, имеет определенную тенденцию и валидность при личной эффективности менеджмента. Однако, с точки зрения организации, департамента или команды, высокая ассертивность может привести к выстраиванию определенного психологического контракта, где идет учет различных мнений. В таком аспекте очень важно рассматривать стиль управления, который практикуется в той или иной организации. При высоком уровне доминантности, ассертивное поведение менеджера может идти параллельно с диктаторско-деструктивной модели поведения. Это может привести к эскалации внутренних конфликтов у сотрудников, который скажется на общей эффективности работы организации и снижению определённых операционных показателей. При ассертивности очень важно учитывать когнитивные факторы, так как в современном контексте организации, психология сотрудников динамичная, и соответственно образуется очень сложная система управления персоналом.

Список литературы

- 1 Шейнов В.П. Ассертивность лидера как фактор его эффективности. //Известия Российской академии образования. Научный журнал Московского психолого-социального университета. – 2014. - № 4(32). – С.125-131.
- 2 Фаткина Н.Л., Петросян А.Д. Коммуникативная компетентность менеджеров в кросскультурных экономических отношениях. //Вестник Российского экономического университета им. Г. В. Плеханова. – 2011. - №6(102). – С. 85-89.
- 3 Чирковская Е. Г., Снесарева Е.В. Стилевые особенности организационного поведения в системе оценки персонала организации. //Акмеология. - 2015. - 1(69). - С. 116 - 124.
- 4 Занковский А.Н. Организационная психология: учебное пособие. - М.: ФОРУМ, 2009.
- 5 Ковалев В.В. Структура, технология и особенности проведения социально-психологической оценки персонала// Акмеология. 2015. - № 1 (68). С. - 65-72.
- 6 Шингаев С.М., Психологические факторы профессионального здоровья менеджеров. //Вестник Санкт-Петербургского университета. – 2011. № 4(11). – серия 12. Социология. – С. 242-250.
- 7 Леонов И.Н., Влияние толерантности к неопределенности на стратегии совладающего

поведения у менеджеров. //Известия Саратовского Университета. Серия акмеология образования. Психология. – 2015. - №3(15). – С. 259-261.

8 Zimmerman, C., & Luecke, R. (2010). Asserting Yourself at Work. [New York]: AMA Self-Study.

9 McIntosh, P., & Luecke, R. (2011). Increase Your Influence at Work. New York: AMACOM.

10 Шипитько О.Ю. Психологические особенности совладающего поведения успешного самореализующихся менеджеров по продажам. //Российский психологический журнал. – 2011. - №4(8). – С. 63-69.

11 Alessandra, A. J. (2006). Assertiveness Skills (Vol. 2nd ed). [S.l.]: ReadyToManage.

А.Ж. Қадырбергенова, Н.В. Кошкина, Б.С. Шилибекова

Алматы менеджмент Университеті, Алматы, Қазақстан

Менеджердің сенімділік іс-әрекетінің персонал басқару құралы ретінде қарастырылуы

Аңдатпа. Зерттеудің мақсаты- Шейнов теориясына негізделген сенімді іс-әрекеттің құндылығын қарастыру және оны персоналды басқаруда қолдану мүмкіндіктерін компания қызметінің тиімділігін арттырудың негізгі құралы ретінде қарастыру.

Зерттеу әдістемесі – менеджердің сенімді іс-әрекетінің теориялық аспектілері ситуациялық және салыстырмалы талдау әдістеріне, оңсы саладағы бар зерттеулерді бақылау және синтездеуге негізделеді.

Зерттеудің өзіндік құндылығы- менеджердің сенімді іс-әрекетінің компания өнімділігін арттырудың және персоналды басқару тиімділік құралының бірі ретінде қарастырылу мүмкіндігі болып табылады.

Зерттеу нәтижесі- авторлардың теориялық көзқарастарына сәйкес, сенімді менеджер іс-әрекеті компанияның нақты мақсаттарына жетудің тиімді құралы болып табылады. Бұл менеджментті стратегиялық тұрғыдан қарастыратын және компания үшін оңтайлы нәтиже бере алатын тиімді менеджерді дайындайды.

Түйін сөздер: сенімділік, сенімді іс-әрекет, басқарудағы психология, персоналды басқару, бақылау локусы.

A.Zh. Kadirbergenova, N.B. Koshkina, B.S. Shilibekova

Almaty Management University, Almaty, Kazakhstan

Assertive behavior of the manager as a tool of human resource management

Abstract. The aim of the research is to reveal the meaning of assertive behavior based on Sheinov's theory, and the possibility of its application in human resource management, as a necessary tool to increase the effectiveness of a company.

The research methodology is the situational and comparative analysis of the available theoretical aspects of the manager's assertive behavior, monitoring and synthesis of existing developments in this field.

Originality/value of work - The ability of using the assertive behavior of the manager, as one of the tools for effective personnel management and increasing the productivity of the company.

Research results – Based on the foregoing theoretical views of the authors, it can be concluded that the assertive behavior of a manager can be an effective tool of managers to achieve specific goals of the company. This will prepare an effective manager who can strategically approach management and can bring a positive result for the organization.

Keywords: assertiveness, assertive behavior, psychology in management, human resource management, locus of control.

Reference

- 1 Sheinov V.P. Assertivnost' lidera kak faktor ego jeffektivnosti [Leader's assertiveness as a factor in his effectiveness], Izvestija Rossijskoj akademii obrazovanija. Nauchnyj zhurnal Moskovskogo psichologo-social'nogo universiteta [News of the Russian Academy of Education. Scientific journal of the Moscow Psychological and Social University], 4 (32), 125-131 (2014)
- 2 Fatkina N.L., Petrosyan A.D. Kommunikativnaja kompetentnost' menedzherov v krosskul'turnyh jekonomicheskikh otnoshenijah [Communicative competence of managers in cross-cultural economic relations], Vestnik Rossijskogo jekonomicheskogo universiteta im. G. V. Plehanova [Bulletin of the Russian Economic University. G.V. Plekhanova], 6 (102), 85-89 (2011)
- 3 Chirkovskaya E. G., Snegareva E. V. Stilevyje osobennosti organizacionnogo povedenija v sisteme ocenki personala organizacii [Stylish features of organizational behavior in the organization's personnel assessment system] Acmeology, 1 (69), 116-124 (2015)
- 4 Zankovsky A.N. Organizacionnaja psihologija: uchebnoe posobie [Organizational Psychology: A Study Guide] (Forum, Moscow, 2009)
- 5 Kovalev V.V. Struktura, tehnologija i osobennosti provedenija social'no-psihologicheskoy ocenki personala [Structure, technology and features of the socio-psychological assessment of personnel], Akmeologiya, 1(68), 65-72 (2015)
- 6 Shingaev S.M. Psihologicheskie faktory professional'nogo zdorov'ja menedzherov [Psychological factors of professional health of managers], Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta [Bulletin of St. Petersburg University], 3(15), 242-250 (2011)
- 7 Leonov IN, Vlijanie tolerantnosti k neopredelennosti na strategii sovladajushhego povedenija u menedzherov [The influence of uncertainty tolerance on coping strategies among managers], Izvestija Saratovskogo Universiteta. Serija akmeologija obrazovanija. Psihologija [Saratov University Bulletin. Series Acmeology of Education. Psychology], 3(15), 259-261(2015)
- 8 Zimmerman, C., & Luecke, R. Asserting Yourself at Work (AMA Self-Study, New York, 2010).
- 9 McIntosh, P., & Luecke, R. Increase Your Influence at Work (AMACOM, New York, 2011).
- 10 Shipitko O.Yu. Psihologicheskie osobennosti sovladajushhego povedenija uspeshnogo samorealizujushhijhsja menedzherov po prodazham [Psychological features of coping behavior of successful self-fulfilling sales managers], Rossijskij psihologicheskij zhurnal [Russian psychological journal], 4(8), 63-69 (2011)
- 11 Alessandra, A. J. Assertiveness Skills (Vol. 2nd ed). [S.l.]: ReadyToManage, 2006.

Сведения об авторах:

Кадырбергенова А.Ж. - MBA, докторант DBA, директор Департамента докторских программ Алматы Менеджмент Университеті, Алматы, Қазақстан

Кошкина Н.В. - э.ф.м., докторант PhD, Алматы Менеджмент Университеті, Алматы, Қазақстан

Шилибекова Б.С. – доктор PhD, заместитель директора по науке Департамента докторских программ Алматы Менеджмент Университеті, Алматы, Қазақстан

Kadirbergenova A.Zh. - MBA, DBA student, Director of the Department of Post Graduate Studies, Almaty Management University, Almaty, Kazakhstan.

Koshkina N.B. - MES., PhD student, Almaty Management University, Almaty, Kazakhstan

Shilibekova B.S. - MES., PhD, Deputy Director of thr Department of Post Graduate Studies, Almaty Management University, Almaty, Kazakhstan.

Ш.И. Каркинбаева

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: sholpanka_k@mail.ru)*

Қазақстандағы тамақ өнеркәсібінің қазіргі жағдайы және дамыту бағыттары

Аңдатпа. Авторлық зерттеудің өзектілігі тамақ өнеркәсібінің қарқынды дамуы - ұлттық экономика дамуының басым бағыттарының бірі болып табылады. Осыған байланысты қазіргі заманғы экономика тиімді басқару жүйесінің болуын және отандық өндірушілерді қолдау үшін жағдай жасауды көздейді.

Қазақстанда болып жатқан экономикалық үдерістер мемлекеттік саясатты жүргізу контекстінде мақсатты болып табылатыны көрсетілген. Дәл осы мемлекет жаңа экономика құру талаптарына барабар тамақ саласының дамуына шешуші әсер ете алады. Мақала авторы Қазақстан экономикасының нақты секторының форматында ұлттық экономиканы басқарудың өзекті мәселелерін қарастырады.

Қазақстан Республикасы тамақ өнеркәсібінің құрылымы қарастырылады: ет және сүт, ұн-жарма, нан пісіру, макарон, жеміс-көкөніс консервілері, балық және басқа салалары.

Зерттеу барысында тамақ өнеркәсібін дамытудың басқару тетіктері мен тәсілдерін қарады. Қазақстанда мемлекеттік бағдарламаларды іске асырудың өзекті мәселелері қаралды.

Түйін сөздер: инновациялық экономика, тамақ өнеркәсібі, азық-түлік өндірісі, өндіріс көлемі, мемлекеттік бағдарлама, дайын өнім.

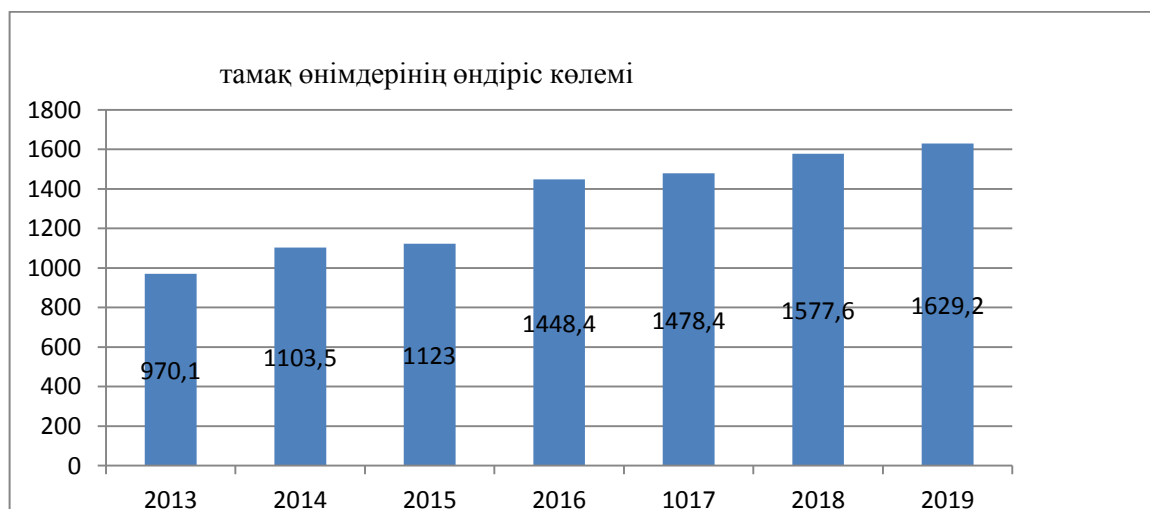
DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-2-78-85>

Тамақ өнеркәсібіне салалардың үш ірі тобы кіреді: тамақ-дәм өнеркәсібі, ет және сүт өнеркәсібі, балық өнеркәсібі. Аталған топтардың әрқайсысы өнеркәсіп салаларының жиынтығынан тұрады. Осылайша, тамақ-дәм өнеркәсібіне 19 сала кіреді. Ет және сүт салаларына ет, желім-желатин, май шайқау – ірімшік жасау және сүт салалары жатады. Балық өнеркәсібінде балық, теңіз аңы мен теңіз өнімдерін өндіру бойынша өндіріс; тұздаумен, қақтаумен, кептірумен, балықты тоңазытып өңдеумен, консервілерді, балық ұнын, майын дайындаумен, теңіз өнімдерін өңдеумен айналысатын өндірістері болып бөлінеді. Саланы өңдеу және тамақ өнеркәсібі өндірісі сатылары бойынша бастапқы және қайталама болып бөлінеді. Өсімдік және жануарлардан алынатын ауыл шаруашылығы шикізатын бастапқы өңдеу, сондай-ақ, балық аулау, теңіз жануарларын өндіру және т.б. Шикізатты одан әрі өңдеуді нан пісіру, кондитерлік, ликер-арак, қант-шарап және басқа да салалар жүргізеді [1].

Қазақстан Республикасының тамақ өнеркәсібіне: балық, ет (шұжық) және сүт (пастерленген сүт, қаймақ, кілегей, айран шығару), ұн-жарма, нан пісіру, кондитерлік, қант, макарон, май шайқау және ірімшік жасау, жеміс-көкөніс консервілері, шарап жасау, сыра қайнату, тамақ дәмдеуіштер, шай және басқа салалар жатады. Тамақ өнеркәсібі республиканың экономикасының жалпы өнімінің 20%-дан астамын өндіреді, базалық өндірістік активтердің 5,5% -ын құрайды, бұл өнеркәсіп өндірісінің 10,3% -ын құрайды [2].

Тамақ өнімдерін өндіру құрылымында негізгі үлесті астық өңдеу саласы (22,3%), сүт (16,7%), нан-тоқаш (15%), ет өңдеу (13,6%), май-тоң май (7,9%), жеміс-көкөніс (7,6%) және өзге де салалар (16,9%) алады.

1-суретте Қазақстан Республикасында 2013-2019 жылдар аралығында тамақ өнімдерін өндірісінің даму динамикасы көрсетілген.

1-сурет. Қазақстан Республикасындағы тамақ өнімдерін өндірісі (млрд. тг)
Ескерту: автор [2] дереккөзінің негізінде құрастырылған

1-суретте Қазақстанның тамақ өнімдерінің өндірісінің оң динамикасы байқалады. 2019 жылы тамақ өнімдерінің өндіріс көлемі 2013 жылмен салыстырғанда 1,6 есе, 2018 ж. – 3% - ға көтерілген. Қазақстан кеңістіктегі ең серпінді дамып келе жатқан аграрлық секторларының біріне ие, мақта және ет өнеркәсібінің экспорттық позициялары күшейтілуде, ал отандық астық компаниялары әлемдегі астық экспорттаушы ірі 5 елдің қатарына «кіруге» ұмтылады.

Қазақстанда сыртқы экономикалық қызмет (сыртқы экономикалық қызмет, кәсіпкерлік тұрғысынан) еркін. Кез келген ұйым стратегиялық маңызды ресурстардың импорты мен экспортын қоспағанда, сауда-саттық пен инвестициялаумен айналыса алады.

«Бизнестің жол картасы 2020» бизнесті қолдау мен дамыту бағдарламасы аясында ет өнімдерін өндіру басым тізімге енгізілген [3].

2016 жылы республикада 100-ден астам жүйе құрайтын ет өңдейтін кәсіпорындар жұмыс істеді. Қазіргі уақытта 173 ет өңдейтін кәсіпорын жұмыс істейді.

Республиканың ет өңдеуші кәсіпорындары 2015 жылы 285 мың тонна ет өңдеді, бұл оның жалпы көлемінің 30,6% -ын құрады, 2019 жылы 340 мың тонна өңдеді.

Шұжық өнімдерін өндіру бойынша ет өңдеу кәсіпорындарының қуаттылығы жылына 96,7 мың тоннаны, салқындатылған ет (құс етінсіз) өндіру бойынша – 72 мың тоннаны, құс еті – 246 мың тоннаны, ет және ет – өсімдік консервілері-15 мың тоннаны құрайды. Бұл ретте кәсіпорындардың жүктелуі: шұжық өнімдерін өндіру бойынша – 31%, салқындатылған ет – 43,6%, құс еті – 44%, ет және ет – өсімдік консервілері-61% құрайды.

Қазіргі уақытта Қазақстанда «Қазақстан құс өсірушілер одағы» ЗЖТБ (Заңды және жеке тұлғалардың бірлестігі) деректері бойынша бар:

- 32 құс фабрикасы тауарлық жұмыртқа өндіру бойынша жалпы өнімділігі 3 026,1 млн. дана 2014 жылы. Бұл ретте 14 ірі фабрика (қуаттылығы жылына 100 млн. жұмыртқа) шамамен 2 041,3 млн. жұмыртқа немесе жалпы өндіріс көлемінің 67% – ын өндіреді.

- 36 құс өсіру кәсіпорындарымен – жұмыртқа бағытындағы, 2019 жылы 5 077,7 млн. жұмыртқа өндірілді.

- 18 құс фабрикасы жалпы өнімділігі 126 мың тонна құс етін құрайтын 2014 жылы. Бұл ретте 7 ірі фабрика (жалпы санының 39%) шамамен 109 мың тонна немесе құс етін өндірудің жыл сайынғы жалпы көлемінің 87% – ын өндіреді.

- 61 құс фабрикасы, оның ішінде, 36 құс шаруашылығы-жұмыртқа бағытындағы кәсіпорын және 22 ет бағытындағы құс фабрикасы 2019 жылы тіркелген.

- 2 асыл тұқымды құс фабрикалары бройлерлік бағыттағы: 12,3 млн. дана инкубатор жұмыртқаларын және 4169 мың бас етті бағыттағы тәуліктік балапандар өндірісі бойынша.

- бір асыл тұқымды құс фабрикасы, 2,3 млн. дана үйрек инкубатор жұмыртқаларын өндірісі бойынша.

- 5 асыл тұқымды құс фабрикасы жұмыртқа бағытындағы, 98,8 млн. дана асыл тұқымды жұмыртқа және 7297,6 мың бас тәуліктік балапандар өндірісі бойынша [4].

Елімізде өндірілетін құс етін өндіру көлемі халықтың қажеттілігін 49% - ға, тауарлық жұмыртқаны 100% - ға қанағаттандырады.

Қазіргі уақытта Қазақстанда барлығы 100 мың тонна ет өңделеді (өңдеу үлесі 12% - ды құрайды).

Бұл Қазақстанды импортқа тәуелді етеді. Мысалы, импорттың үлесі шұжық өнімдері - 41%, ет консервілері бойынша – 49% құрайды.

Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің мәліметінше, Қазақстанда 171 ет өңдеу кәсіпорны жұмыс істейді.

Бүгінде жұмыс істеп тұрған кәсіпорындардың 20-ы жаңғыртуды талап етеді. Бұл ретте, негізінен Алматы облысында 10 жаңа кәсіпорын салу қажет. Өңдеу қуаты 260 мың тоннаны құрайды, олар 38% жүктелді.

Жүктемені 80% -ға жеткізу үшін өңделген ет көлемін 1,5 есе немесе 249 мың тоннаға дейін арттыру жоспарланып отыр, бұл өңдеу үлесін 25% -ға арттырады. Нәтижесінде шұжық өнімдеріне импорттың үлесі 11% -ға, ет консервілеріне 21% -ға төмендейді.

Нұр-Сұлтан және Алматы қалалары бойынша азық-түлік белдеуін құруды, сондай-ақ, мал шаруашылығының экспорттық әлеуетін дамытуды жандандыруды қамтамасыз ету үшін Мемлекет басшысы бұл тапсырманы Қазақстан халқына арнаған жолдауында қойды.

Осы тапсырманы іске асыру мақсатында Нұр-Сұлтан және Алматы қалаларының маңында заманауи, жоғары технологиялық ет өңдеу кешендері салынатын болады.

ҚР АШМ мәліметінше, олардың бірі қазір Алматы қаласының маңында салынып жатыр. «Empire Food» («Империя Фуд») ЖШС-нің 2 миллиардтан астам теңге инвестицияланған кешенді жобасы 2019 жылдың мамырында пайдалануға беруді жоспарлап отыр. Жобаны «Аграрлық несие корпорациясы» АҚ қаржыландырады [5]. Бір ауысымда қойлау (мал сою) цехының қуаттылығы 1000 бас ұсақ мал, 120 бас ірі қара мал.

Ет өңдеу зауытының өнімділігі жылына 8 мың тоннаны құрайды. Зауыт жартылай фабрикаттар мен консервілер шығаратын болады, шұжық өнімдерін өндіруді жоспарлап отыр. Болжам бойынша жобада 80-нен астам адам жұмыс істейді.

2018 жылдың мамыр айында Алматыға жақын жерде иран инвесторының қатысуымен супер өңдеуші кәсіпорын ашылды. Сою цехының сыйымдылығы - 1500 бас ұсақ мал, бір ауысымда 120 бас ірі қара мал. Ет өңдеу зауытының өнімділігі жылына 8 мың тоннаны құрайды. Зауыт жартылай фабрикаттар мен консервілерді шығарады, бір ауысымда 12 мың ыдыс шығарады, шұжық өнімдерін өндіруді жоспарлап отыр. Иран инвесторы Арман Джавиданың айтуынша, жобаға 2,6 млрд. теңге инвестиция салынды, оның 50% -ы тікелей инвестициялар, ал 1 млрд 100 млн. теңге «Аграрлық несие корпорациясы» АҚ кредиттік қаражаты болды.

Жылына 5 мың тонна өндірістік қуаты бар екінші супер қайта өңдеу кәсіпорны 2018 жылдың шілде айында «Астана - жаңа қала» арнайы экономикалық аймағында пайдалануға берілді.

АПК дамытудағы маңызды бағыттардың бірі ауыл шаруашылығы өнімдерін өңдеу болып табылады. Осылайша, ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігінің деректері бойынша, 2015 жылдың 10 айында өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда өңделген сүт пен кілегей өндірісі көлемі 2,8% -ға артты, ал 2019 жылдың 10 айында - сүт пен кілегей шығару 11%-ға, ірімшік пен сүзбе шығару 9%-ға артты.

Қазақстан Республикасында сүтті қайта өңдеу бойынша 148 кәсіпорын жұмыс істейді, оның 41-і жаңғыртуды қажет етеді, 2021 жылға қарай 42 шағын кәсіпорын пайдалануға беріледі. Айта кету керек, қазіргі уақытта сүт өңдеу кәсіпорындары 60% -ға жүктеледі, ал 2021 жылы жүктеме 80% құрайды, соның салдарынан сүт өңдеу көлемі 1,6 млн. тоннаға дейін өседі, ал өңдеудің үлесі 31% құрайды.

Бұл шаралар сүт өнімдерін өндіруді 49% -ға арттырады. Сыр ірімшік импортының үлесі 70% -дан 51% -ға дейін, сары май 37% -дан 17% -ға дейін, ірімшік 35% -дан 23% -ға дейін төмендейді.

Балық аулау өнеркәсібі Арал өңірінде белсенді дамып келеді. Қызылорда облысында 22 балық өңдеу кәсіпорны жұмыс істейді, оның 4-і Еуропалық Одақ елдеріне, 3-і Қытайға, 9-ы Еуразиялық экономикалық одақ елдеріне экспортталады. ҚР ҚМ Мемлекеттік кіріс комитетінің мәліметіне сәйкес, өткен жылы балық және балық өнімдерінің экспорт көлемі \$ 56,5 млн. құрады. Басқаша айтқанда, қазақстандық балықтың 2/3 бөлігі экспортқа шығады. Сонымен бірге, Қызылорда облысының экспортына 12 млн. АҚШ долларынан астам (3500 тонна) үлес қосылды.

2017 жыл ішінде Қызылорда облысында балық аулау көлемі 20 есеге артты. 2000 жылмен салыстырғанда, балық аулау көлемі өткен жылы 20,7 есеге артып, 8 740 тоннаны құрады, оның 3 410 тоннасы экспортталды.

Бүгінгі күні жылына 11 мың тоннадан астам өнім шығаратын 8 балық өңдеу зауыты бар, оның ішінде, соңғы 5 жылда 4-і салынған. Сонымен қатар, 4 зауытта «еврокод» бар және өнімді табысты экспорттайды.

Балық өңдеу зауыттарын қосымша шикізатпен қамтамасыз ету үшін өңірдің аквамәдениетін дамыту бойынша жұмыс жүргізілуде. Өткен жылы облыстың 10 шаруашылығы 107 тонна тауарлы балық өсіріп, биыл 130 тоннаға дейін арттыру жоспарланып отыр.

Дайын өнім Ресей, Қытай, Польша, Голландия, Германия, Дания, Грузия, Әзірбайжан және Өзбекстан нарықтарына экспортталады.

Өңдеудің 9 басымды түрін әзірлеу үшін есептер жүргізілді және Агроөнеркәсіптік кешенді дамыту картасы құрылды, оның ішінде, әрбір облыс, әрбір аудан үшін. Карта 4 жылға есептелген.

Өңірде ҚР индустриалды-инновациялық даму мемлекеттік бағдарламасының жобаларын жүзеге асыру аясында Жақсықылыш кентінде йодталған тұз өндіретін жалғыз зауыт және ел аумағында тұз өндіретін және өңдейтін ең ірі кәсіпорын жұмыс істейді.

ИИДМБ аясында «Аралтұз» азық-түлік және техникалық тұзды өндіру бойынша екі испан шеберханасын іске қосты. Бірінші цех еуропалық технология бойынша жұмыс істейді және йод қосылған ас тұзының тоғыз түрін шығарады. 2016 жылы техникалық тұз өндірісін кеңейту мақсатында екінші испандық желі — полимерлік цех сатып алынды. Зауытты қайта құру еңбек өнімділігін екі есе арттыруға мүмкіндік берді және 1200-ден астам адамды жұмыспен қамтамасыз етіп, қызметкерлердің жалақысын 60% -ға арттырды. Өндіріс және өткізу көлемі үш есе өсті, ал экспорттық өнім үлесі 65% -ға жетті.

2017 жылы «Аралтұз» АҚ 3,5 млрд. теңгеге 332,6 мың тонна өнім өндірді. Өткен жылдың қаңтар-ақпан айларында экспорт көлемі 582 мың тоннаны (637 млн. тонна) құрады, экспорт 44,4 мың тоннаны (981,2 млн. тонна) құрады.

Сарыағаш ауданында қазіргі заманғы технологиялар қолданылатын «Жабай ата» шаруа қожалығы бар. Бұл жерде қызанақ пен қияр өсіру 2009 жылы басталды. Жобаның құны 1,8 млрд. теңге. Мұнда жыл сайын 3,3 мың тонна өнім жиналады, ол Нұр-Сұлтан, Алматы, Солтүстік Қазақстан және Ресейге экспортталады. Бүгінгі таңда облыстағы жылыжайлардың жалпы ауданы 1325 гектарды құрайды. Оның ішінде, 95,5 гектар өнеркәсіптік жылыжай және 1229,1 га ауылшаруашылық болып табылады. Республикада

жылыжайлардың 80%-ы Оңтүстік Қазақстан облысында орналасқаны белгілі. 2017 жылы облыстың жылыжайларында 174 мың тонна өнім жиналды, оның ішінде, 104,4 мың тонна қияр және 69,6 мың тонна қызанақ. Биыл жалпы ауданы 214 гектар болатын жаңа жылыжай кешендерін енгізу жоспарланып отыр.

Қазіргі уақытта Қазақстан бидайдың әлемдік ірі экспорттаушыларының ондығына кіреді, бірақ 2000 жылдың ортасынан бастап тұтастай алғанда аграрлық азық-түлік тауарлары тобы бойынша сыртқы сауда тапшылығы байқалады. Табиғи-климаттық жағдайлардың арқасында Қазақстанда өндірілген бидай өзінің сапалық сипаттамалары бойынша канадалық бидайдан кем түспейді және әлемдік нарықтарда жоғары сұранысқа ие. Қазақстандық бидай тұтынушылары-Азия, Африка және Еуропаның 70-тен астам елі [6].

Ағымдағы жылдың 1 қаңтарындағы жағдай бойынша республика бойынша қол жетімді 13,2 млн. тонна астық, оның ішінде, азық-түлікке - 10,1 млн. тонна, жем - 1,6 млн. тонна, тұқым 1,5 млн. тонна, «Азық-түлік келісім шарт корпорациясы» ҰК»АҚ - 9 млн. тонна, оның ішінде: мемлекеттік ресурстар - 0,7 млн. тонна, коммерциялық ресурстар - 1,2 млн. тонна. Республика бойынша астық сақтау қоймаларының қуаттылығын пайдалану - 52,6%, оның ішінде астық қабылдау кәсіпорындары (АҚК) - 39%, ал ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер - 69,3%.

Әлемдік бидай нарығы жағдайының болжамы бойынша 2013 жылғы 8 қарашадағы USDA есептемесіне сәйкес, Қазақстан бидай экспорттаушы елдердің 8 млн. тоннасы бар елдердің рейтингінде жетінші орынға ие. Сонымен қатар, қазіргі заманғы технологияларға сала ауыстырылған жағдайда қолда бар ресурстар таяу перспективада астық өндіру мен оның экспорты көлемін екі есе көбейте алады. Өнімділікті арттыру есебінен ғана астық өндіру көлемін күрт арттыруға қол жеткізуге болады.

Дегенмен, астық нарығын жеткіліксіз реттеу мәселесі айтылды. Астық негізінен ірі астық компанияларымен экспортталады. Шағын және орта астық өндірушілер қаржыландырудың жеткіліксіздігінен, экспорттық операциялар тәжірибесінен және инфрақұрылымға қол жеткізгендіктен өндірілген астықты дербес экспорттай алмайды. Сонымен қатар, кішкентай трейдерлік компаниялары шағын және орта өндірушілерден астықты жаппай сатып алады. Экспорттық түсім трейдерлік компанияларында қалады және астықты өндіруге инвестицияланбайды.

Бүгінгі күні ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру үшін үлкен әлеуеті бар Қазақстан бұрынғысынша азық-түлік өнімдерін импорттайды (40%) және саланың өзі жеткілікті тез дамып келе жатқан жоқ.

Өнімнің импортының артуының негізгі себебі - аграрлық сектордың өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігінің төмен деңгейі, бұл сайып келгенде, әлемдегі ең бәсекеге қабілетті 30 елдің қатарына қосылуда маңызды мәселе болып табылады [7].

Бірақатар шаралар осы мәселені шешуге ықпал етеді:

- Қазақстанда дәнді дақылдардың экспорттық әлеуетін арттыру астық шикізатын инновациялық - терең өңдеу - технологиясын дамыту арқылы мүмкін болады;

- астықтың асып кетуінің теріс салдарын болдырмау үшін бидай алқаптарын оңтайландыру және басым дақылдардың аумақтарын кеңейту арқылы егістік алқаптар құрылымын әртараптандыру бойынша жұмысты жалғастыру қажет;

- мал шаруашылығында мал етінің экспорттық әлеуетін арттыру және етті мал шаруашылығын дамыту үшін фермерлік шаруашылығын ынталандыру бойынша жұмысты жалғастыру қажет. Асыл тұқымды базаны дамыту және мал мен құстың генетикалық әлеуетін арттыру жөніндегі жұмысты жалғастыру қажет;

- өндірістің ұсақ тауарлық сұрақтарын шешу мақсатында ауыл шаруашылығы жануарларының меншік иелерінің құрылымын өзгерту - перспективалық бағыт болып

табылады. Тек өнеркәсіптік, кәсіби өндіріс ғана шығындарды төмендету арқылы өнімнің қажетті бәсекеге қабілеттілігін бере алады;

- отандық өнімнің шетелдік нарықтарда бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету үшін оны органикалық, табиғи және биологиялық таза өнімнің премиум сегментінде, сондай-ақ, «халыал» сегментінде жылжыту қажет;

- ірі қара мал сатып алу үшін несие нарығын дамыту үшін сақтандыру нарығының жұмыс істеуін қамтамасыз ету және ірі қара малдың кепілін қамтамасыз ету маңызды;

- өңдеуші кәсіпорындардың өндірістік қуаттарын тиімді пайдалану мақсатында ет, сүт дайындау жүйесін жетілдіру, шикізат аймақтарын оңтайлы қамту қажет;

- агроөнеркәсіптік кешеннің экспорттық әлеуетін іске асыру саланың бәсекеге қабілеттілігін арттыру мәселелерін шешуде байқалады. Ең алдымен, өңірлердің климаттық, ұйымдастырушылық, өндірістік, инвестициялық және басқа да сипаттамаларын есепке ала отырып, ауылшаруашылық өнімдерінің белгілі бір түрін өндіруде өңірлердің нақты мамандануы қажет, бұл өндірістік факторларды тиімді пайдалануды, өндіріс шығындарын төмендетуге, демек, бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік береді.

Ауыл шаруашылығының 80% -ы өңдеусіз шикізат түрінде сатылады, ал қайта өңдеуші кәсіпорындардың технологиялық артта қалуына байланысты дайын өнім бәсекеге қабілеттілігі әлсіз. Мәселен, жалпы өндірістегі ауыл шаруашылық өңдеудің үлесі 2018 жылы ет үшін 28%, сүт үшін 35%, жеміс-жидекке 4,3% құрады. Қайта өңдеу өндірісі үшін ірі қара мал, ұсақ мал терілері бар, өйткені бұл шикізаттың 90% - дан астамы елімізде өңделмейді.

Соны мен қатар, атап өтуге болады:

- 1) Қазақстан Республикасының тамақ өнеркәсібінде серпінді дамып келе жатқан саланың үрдісі бар екенін;

- 2) Қазақстанның ұлттық экономикасын стратегиялық жоспарлауды іске асыру шеңберінде Нұр-Сұлтан және Алматы қалаларының айналасындағы азық-түлік белдеулерінің қызметін өзектендіруін;

- 3) ауыл шаруашылығы саласын дамыту жөніндегі инновациялық жобаларды орындау үшін отандық тауар өндірушілердің азық-түлік тауарларының экспорттық әлеуетін дамытуды жандандыруын айтуға болады.

Список литературы

- 1 Уразова Р.С. Эффективность пищевой промышленности // Пищевая и перерабатывающая промышленность Казахстана. – 2005. – №3. – С. 4-5.
- 2 Курмангалиев С. Некоторые проблемы пищевых отраслей Казахстана // Пищевая и перерабатывающая промышленность Казахстана. – 2010. – № 3-4.
- 3 Единая программа поддержки и развития бизнеса «Дорожная карта бизнеса 2020» [Электрон. ресурс]. - URL: https://egov.kz/cms/ru/articles/road_business_map. (Дата обращения: 13.12.2018)
- 4 [Электрон. ресурс]. - URL: <http://ptica.kz> (дата обращения: 13.12.2018)
- 5 Электронный ресурс <http://www.agrocredit.kz> АО «Аграрная кредитная корпорация» (дата обращения: 11.05.2010)
- 6 Электронный ресурс www.foodindustry.kz (дата обращения 07.11.2018 г.)
- 7 Акимбекова Г.У. Производство и переработка мяса и молока в Республике Казахстан. Проблемы агрорынка. №3 (июль-сентябрь)-2018.

Ш.И. Каркинбаева

Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Современное состояние и подходы в развитии пищевой промышленности Казахстана

Аннотация. Актуальность авторского исследования связана с тем, что динамичное развитие пищевой промышленности – одно из приоритетных направлений развития национальной экономики. В связи с этим современная экономика предполагает наличие эффективной системы управления и создание условий поддержки отечественных товаропроизводителей. Показано, что происходящие в Казахстане экономические процессы являются целенаправленными в контексте проведения государственной политики; именно государство может оказать решающее влияние на развитие пищевой отрасли, адекватной требованиям создания новой экономики. Автором статьи рассмотрены актуальные вопросы управления национальной экономикой в формате реального сектора экономики Республики Казахстан.

Рассматривается структура пищевой промышленности Республики Казахстан: мясная и молочная, мукомольно-крупяная, хлебопекарная, макаронные, плодоовощные консервы, рыба и другие отрасли.

В рамках исследования рассмотрены управленческие механизмы и подходы в развитии пищевой промышленности. Рассмотрены актуальные вопросы внедрения государственных программ в Казахстане.

Ключевые слова: инновационная экономика, пищевая промышленность, производство пищевых продуктов, объем производства, государственная программа, готовая продукция.

Sh.I. Karkinbayeva

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Current state and approaches to the development of the food industry in Kazakhstan

Abstract. The relevance of the author's research is due to the fact that the dynamic development of the food industry is one of the priorities of the national economy, in this regard, the modern economy requires an effective management system and the creation of conditions to support native producers. It is shown that the economic processes are taking place in Kazakhstan are purposeful in the context of the state policy; it is the state that can have a decisive influence on the development of the food industry, adequate to the requirements of creating a new economy.

In the framework of the study are considered management mechanisms and approaches in the development of the food industry. Topical issues of implementation of state programs are considered in Kazakhstan.

Keywords: innovative economy, food industry, food production, production volume, state program, finished products.

References

- 1 Urazova R.S. Jeffektivnost' pshhevoj promyshlennosti [Efficiency of the food industry]. Pishhevaja i pererabatyvajushhaja promyshlennost' Kazahstana [Food and processing industry of Kazakhstan]. № 3. P. 4-5 (2005).
- 2 Kurmangaliev S. Nekotorye problemy pishhevyh otraslej Kazahstana [Some problems of food industries of Kazakhstan]. Pishhevaja i pererabatyvajushhaja promyshlennost' Kazahstana [Food and processing industry of Kazakhstan]. № 3-4 (2010).
- 3 Edinaja programma pdderzhki i razvitija bzznesa «Dorozhnaja karta biznesa - 2020» [Unified

Business Support and Development Program «Business roadmar 2020»]. [Electronic resource]. Available at: https://egov.kz/cms/ru/articles/road_business_map. (Accessed: 13.12.2018)

4 [Electronic Resource]. Available at: <http://ptica.kz>. (Accessed: 10.11.2018)

5 [Electronic Resource]. Available at: <http://www.agrocredit.kz> АО «Agrarnai kreditnai koorporachii корпорация». (Accessed: 11.05.2010)

6 [Electronic Resource]. Available at: <http://www.foodindustry.kz>. (Accessed: 07.11.2018)

7 Akimbekova G.U. Proizvodstvo i pererabotka mjaso i moloka v Respublike Kazakhstan [Production and processing of meat and milk in the Republic of Kazakhstan]. Problemy agrorynka [Problems of the agricultural market]. № 3 (july-september), 2018.

Автор туралы мәлімет:

Каркинбаева Ш.И. - Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті «Инновациялық менеджмент» мамандығының 2 курс докторанты, Сауран көшесі, 5а/65, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Karkinbayeva Sh.I. – 2nd year PhD student of the specialty «Innovative management», L.N. Gumilyov Eurasian National University, Sauran str., 5a/65, Nur-Sultan, Kazakhstan.

G.B. Pestunova¹, E.S. Madiyarova¹, A.Zh. Zeynullina²¹*D.Serikbayev East Kazakhstan State Technical University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan*²*Shakarim University, Semey, Kazakhstan**(E-mail: g_pestunova@mail.ru, emadiyarova@mail.ru, aigul-zeinullina@mail.ru)***Strategic Guidelines for the Development of the Market of Suppliers of X-ray Diagnostic Equipment of East Kazakhstan**

Abstract. Kazakhstan has embarked on a path where mutually beneficial cooperation between the state and the private sector should lead to the successful implementation of socially important projects in sectors traditionally related to the sphere of state responsibility, including, inter alia, health care. Kazakhstan's market for X-ray diagnostic equipment is large and dynamic enough. But, despite the perspective of its development, the main problem is the fact that in some segments (computer tomography, angiographs, etc.) local manufacturers are completely absent. The market is saturated due to the supply of necessary equipment from abroad. As research task authors have defined an attempt to estimate strategic reference points of the market of suppliers of the radio-diagnostic equipment of the companies of the East Kazakhstan region. The main content of the study is the analysis of the environment using the SWOT-analysis method. Based on the presented methodology the circle of problems of development of this branch is described and ways of their solution are defined. In conclusion, the strategic directions of short-term and long-term development for companies operating in the market of suppliers of radiological diagnostic equipment are presented. The results in the form of the research methodology will be interesting for marketing specialists, economists, representatives of both private companies and state organizations and development institutions, as well as investors.

Keywords: health care, public-private partnership, radiographic equipment (RDE), SWOT analysis,

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-2-86-98>

Issues of health infrastructure development in Kazakhstan are currently being considered against the background of innovations and modern information and communication technologies. One of the priority areas, as noted in the State Program for Health Development of the Republic of Kazakhstan for 2020-2025 [1], is the development of a network of diagnostics, primary health care, and medical rehabilitation services, as well as rehabilitation care.

The need to develop infrastructure and attract modern technologies in the medical industry requires significant budget expenditures. In this situation, the public-private partnership (PPP) is the main instrument to attract the necessary financial resources [2].

But at the same time, the potential of PPPs in the health sector has huge opportunities and many options, for example, such forms of PPPs as service or lease contracts of PPPs on medical equipment and facilities, projects on private finance initiative, as well as projects of small forms of PPPs may be in demand in the industry [3].

The main advantage of PPP projects is the reduction of the budget burden. In the conditions of limited public financial resources and continuous active growth of public needs, the need for projects implemented on the principles of public-private partnership increases. And especially relevant today for both private business and the public sector is the study of potential opportunities to use PPP mechanisms as one of the alternative ways to find new sources of income, the possibility of participation in major projects for companies operating in the market for the supply of X-ray diagnostic equipment in the East Kazakhstan region.

Kazakhstan's medical equipment market today is characterized by the absolute dominance of imported products. The small amount of medical equipment produced within the country represents the most simplified variants of medical equipment existing in the world market [4].

In turn, modern medicine is unimaginable without X-ray diagnostics. This method provides the most accurate information about the condition of the patient's organs and different areas. Radiography is used for making and confirming a diagnosis, helping to control the treatment process and evaluate its results. Radiagnostics (X-ray diagnosis) is the recognition of diseases of different organs and systems based on the data of radiological examination.

To study the market of X-ray diagnostic equipment suppliers (RDO), identify its potential, identify problems in this market and the prospects for its development, we will use the SWOT-analysis matrix for strategic positioning of companies as a subject of the market sector [5].

SWOT (S - strengths, W - weaknesses, O - opportunities, T - threats) analysis of the environment is a widely accepted approach, allowing a joint study of the external and internal environment.

The SWOT analysis was first proposed by Prof. K. Andrews in 1963 at the Harvard Business Policy Conference. The SWOT methodology involves first identifying external threats and opportunities, as well as strengths and weaknesses that are inherent to the organization, and then establishing chains of communication between them, which can then be used to formulate the strategy of the organization. The data from this analysis will make it possible to identify strategic alternatives and provide a more complete picture of the current state of internal development factors as well as external factors of direct and indirect impact.

The SWOT-analysis identifies and structures the strengths and weaknesses of the institution, as well as potential opportunities and threats. This is achieved through the fact that the manager must compare the internal weaknesses and strengths of his institution with the opportunities and threats that the external environment offers. The results of the comparison will make it possible to decide in which direction the institution should develop its activities.

Strengths are the internal forces of an active or start-up institution. They include human resources, equipment, and financial security.

Weaknesses are internal factors that hinder the further development of an institution. Weaknesses are those "bottlenecks" in an institution that we are aware of and able to influence.

The external environment is the source of the necessary resources to determine the capacity of the organization. It is in the external environment that the organization overcomes competition and experiences commercial risk. The important task of managers is providing such interaction with the external environment, which would provide the necessary level of potential.

So, the analysis of the external environment is a process using which it is possible to reveal factors external concerning the organization to define possibilities and threats for the company.

Opportunities are external factors that contribute to an institution's development. These factors arise and flow independently of us, but we can use them to develop the institution.

Threats are external factors that hinder an institution's development. These factors arise and proceed independently of us, but we can reduce or partially prevent possible damage from these factors.

SWOT-analysis operates with a large number of information logic units - characteristics (factors), which are far from identical in their influence on the state of the object and the results of the analysis. If there is a question of formalization of SWOT-analysis procedures, the first and important stage of this process is to establish the importance of each factor in quantitative terms. Each factor can have its dimension, different peculiarities of its measurement. At present, the only way to establish the relative weights of factors is to use expert assessments. Full paired factor comparisons and subsequent mathematical processing of the comparison results can also be used as one of such methods.

A comprehensive study of the market situation in which the institution operates, assessment of opportunities and threats it may face, is one of the most important components of the marketing policy of the institution.

At carrying out research interrogation of the top-managers of the companies working in the market of suppliers of EDR in the East Kazakhstan region has been conducted. Specialists-experts of six leading companies working in the markets of Ust-Kamenogorsk, Semey, Kurchatov, Ridder, Altai cities, providing supplies and service of X-ray diagnostic equipment took part in the survey: “AlmaMed” LLP, “West Trading” LLP, “VostokMedSnab” LLP, “Alliance” LLP, “Performer Light” LLP, “Rodix” LLP.

At the first stage, the factors of influence of the internal and external environment of the market of RDO suppliers were formulated. The experts had a task: to answer the questionnaire from the standpoint of the company’s strengths and weaknesses, as well as opportunities and threats of the external environment. Identification of environmental impact factors was conducted in six key areas:

- 1) product (what do we sell?);
- 2) process (how do we sell?);
- 3) clients (to whom do we sell?);
- 4) distribution (how does the product reach the clients?);
- 5) finance (what about market prices, costs and investments?);
- 6) administration (how can we manage all this?).

The analysis of organizational strengths, weaknesses, threats, and opportunities in the external environment was carried out using the SWOT analysis and resulted in the following results, presented in the form of a matrix in Table 1.

Table 1

SWOT-market analysis of RDO suppliers

Strengths	Weaknesses
– sales and installation of reliable RDE of modern models (S1); – market deliveries of equipment of wide price range (S2); – availability of experience of the companies of the region in the market (S3); – cooperation with reliable manufacturers of RDE (S4); – high qualification of engineers of the companies that perform setup of RDE (S5); – creating motivational factors to improve the skills of engineers (S6); – engineers of the companies provide quality service of supplied equipment (S7); – qualified training of medical company engineers to work with the RDE (S8).	– purchase of consumables for RDE from own funds leads to an increase in warehouse stock (W1); – participation in tenders does not always ensure regularity of sales of RDE (W2); – the lack of own working capital for procurement (W3); – attrition rate of experienced professionals (W4); – sales of RDE decline (W5); – ongoing training costs for engineers (W6).

Opportunities	Threats
– the emergence of modern technologies in the field of radiology that meet the needs of radiodiagnostics, such as CT, PET (O1); – the end consumer is the entire population of the country that needs to be examined for radiology (O2); – changes in the legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of PPPs, opening up new mechanisms for sales of RDEs (O3); – government support for the availability of diagnostics in health care (O4); – interest of RDE manufacturers in the final result and provision of technical support for equipment service (O5); – expansion of the network of commercial radiology clinics (O6); – geographical expansion in RDE sales (O7).	– due to low solvency of state hospitals and polyclinics, outdated models are supplied to the market of Kazakhstan (T1); – post-warranty service is in some cases transferred to competing companies (T2); – instability of currency exchange rates, instability of prices on RDE (T3); – change in supplier policy (T4); – hospital policy shifting (T5); – low qualification of medical personnel working in a number of hospitals, especially in rural areas (T6).
Note – developed by the authors based on research	

The following points were identified as a result of questionnaire processing.

Internal strengths:

- sales and installation of reliable RDEs of modern models;
- supplies to the market of equipment of a wide price range;
- availability of experience of the region's companies on the RDE market;
- cooperation with reliable RDE manufacturers;
- high qualification of engineers of the companies engaged in RDE setting up;
- creating motivational factors for further training of the company's engineers;
- engineers of the companies provide quality service of the delivered equipment;
- qualified training of medical staff by company engineers to work at the RDE.

Internal weaknesses:

- purchase of consumables for RDE from own funds leads to an increase in inventories;
- participation in tenders does not always ensure regularity of RDE sales;
- working capital constraints for RDE procurement;
- turnover of skilled personal;
- RDE sales decline;
- engineering development costs.

External opportunities:

- the emergence of modern technologies in the field of radiology that meet the needs of radiodiagnostics, such as computed tomography (CT), positron emission tomography (PET);
- the end consumer is the entire population of the country that needs to be examined for radiology;
- changes in the legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of PPPs, opening up new mechanisms for sales of RDEs;
- state support for the availability of diagnostics in health care;
- interest of RDE manufacturers in the final result and provision of technical support for equipment service;
- expansion of the network of commercial radiology clinics;
- geographical expansion in RDE sales.

External threats:

- due to low solvency of state hospitals and polyclinics, outdated models are supplied to the market of Kazakhstan;
- post-warranty service is in some cases transferred to competing companies;
- instability of currency exchange rates, instability of prices on RDE;
- supplier policy changes;
- hospital policy shifting;
- low qualification of medical personnel working in a number of hospitals, especially in rural areas.

A quantitative assessment and ranking of the influencing factors were then carried out. That is, each element of the matrix should be assigned some parameters that characterize its importance. For this purpose, the method of expert estimations has been used. The method is used for reception of the decision in the weakly formalized problems on which the big enough volume of the information which carriers are the experts acting as experts is saved up.

Formalization of SWOT-analysis requires the establishment of not only the relative significance (weights) of the factors but also their quantitative values.

The second stage of the research assumed that with the help of experts the rank of the factor will be determined from its influence on the companies' activity on the RDE market.

The rank of the factor was determined by experts on a scale with numerical values – “1”, “5”, “10” where:

- “1” – least significant and unlikely factor;
- “5” – important factor with high probability;
- “10” – the most significant and likely factor.

As well as the significance of the factor on a five-point scale.

The results of the final calculations and evaluations are presented in Table 2 below.

Table 2

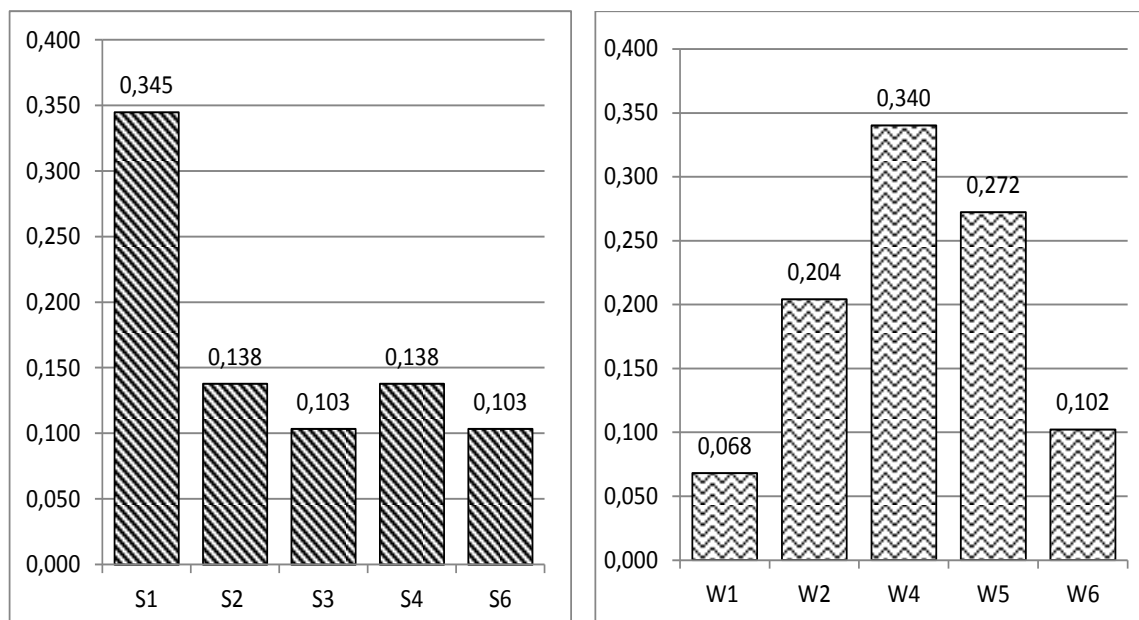
Evaluating the importance of market factors for RDE suppliers

Factor	Importance	Impact Assessment	Score in Points	Share	Factor	Importance	Impact Assessment	Score in Points	Share
Strengths					Weaknesses				
S1	10	5	50	0,345	W1	5	2	10	0,068
S2	5	4	20	0,138	W2	10	3	30	0,204
S3	5	3	15	0,103	W3	1	2	2	0,014
S4	10	2	20	0,138	W4	10	5	50	0,340
S5	10	1	10	0,069	W5	10	4	40	0,272
S6	5	3	15	0,103	W6	5	3	15	0,102
S7	5	2	10	0,069					
S8	5	3	15	0,034					
Total:			145	1	Total:			147	1
Opportunities					Threats				
O1	10	3	30	0,199	T1	5	4	20	0,125
O2	5	5	25	0,166	T2	10	4	40	0,250
O3	10	5	50	0,331	T3	10	5	50	0,313
O4	5	4	20	0,132	T4	5	3	15	0,094
O5	1	3	3	0,020	T5	5	2	10	0,063
O6	1	3	3	0,020	T6	5	5	25	0,156
O7	10	2	20	0,132					
Total:			151	1	Total:			160	1
Note – developed by the authors based on research									

The result was a relative assessment of the factor importance for each field of study.

The next step is to identify five factors in each field that have the highest scores in terms of percentage.

Visible results on the identified factors that relate to the internal environment of the company, with the selected maximum values are shown in Figure 1.

Note – developed by the authors based on research

Figure 1 – Assessment of the company's internal environmental factors: strengths (S) and weaknesses (W)

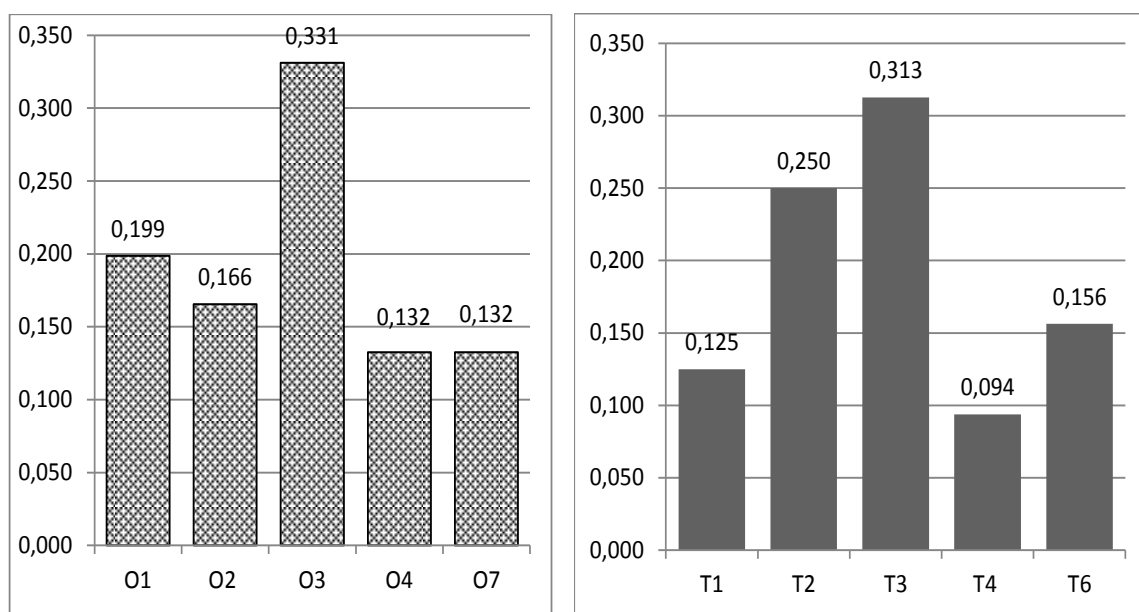
From Figure 1 we can see that the most significant factor in the field “Strengths” is the factor S1 – “Sales and installation of reliable RDOs of modern models”. Further two factors follow S2 – “Deliveries to the market of the equipment of wide price range”; S4 – “Cooperation with reliable manufacturers of RDEs”. After that, the following factors follow S3 – “Presence of experience of the companies of the region in the market of RDE”; S6 – “Creation of motivational factors for improvement of qualification of the company's engineers”.

In the “Weaknesses” field - the most significant factor in the experts' assessment is W4 – “Flow of experienced qualified personnel”. Then follows factor W5 – “Decrease in sales level of RDE”. Further factors: W2 – “Participation in tenders not always provides regularity of RDE sales” and W6 – “Expenses for constant improvement of professional skill of engineers”. The ranked series of maximum values is closed by factor W1 – “Purchase of consumables for RDE at the expense of own funds leads to an increase in stock levels”.

Visible results on the identified factors that relate to the external environment of the company, with the selected maximum values are shown in Figure 2.

In this way, Figure 2 shows that the most significant factor in the “Opportunities” field is O3 – “Changes in the legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of PPPs, opening up new mechanisms for sales of RDEs”. Then there follows factor O1 – “Appearance of modern technologies in the field of EC, satisfying requirements in radiodiagnostics, such as CT, PET”. Then, factor O2 – “The end consumer is the entire population of the country, which needs x-ray diagnostics”. This is followed by the following factors: O4 – “Government support for the availability of diagnostics in health care”; O7 - «Expanding the geography in the field of sales of

RDEs”.

Note – developed by the authors based on research

Figure 2 – Assessment of the company's external environmental factors: opportunities (O) and threats (T)

Now we can see that the field “Threats” - the most significant factor here, according to experts, is the factor T3 – “Instability of currency rates, instability of prices on the RDE”. This is followed by factor T2 – “Post-warranty service in some cases goes to competing companies”. Then factor T1 comes into play – “Due to low solvency of state hospitals and polyclinics, outdated models are supplied to the market of Kazakhstan”, and T6 – “Low qualification of medical personnel working in several hospitals, especially in rural areas”. Closes the ranked range of values for factor T4 which called “Changes in supplier policy”.

Thus, the SWOT-analysis of the market of X-ray diagnostic equipment for the companies of the East Kazakhstan region allows concluding that today a strong factor of influence is the fact that the market of Kazakhstan supplies reliable RDEs of modern models, purchased from reliable suppliers. During this time, the companies have accumulated positive experience, qualified engineers work, who carry out the adjustment of the RDE and provide quality service of the equipment supplied, the companies create motivation factors to improve the skills of engineers.

However, the most important problem for all companies is the turnover of qualified personnel and a decrease in sales. For today search of new ways of sales of the equipment is necessary as participation in tenders not always provides regularity of sales of RDE, and stocks of account materials for RDE accumulate in warehouses.

The company's external environment makes it possible to take advantage of opportunities: changes in the legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of public-private partnerships open up new mechanisms of RDE sales. New technologies of manufacturers allow supplying the market with modern equipment. The RDE market is rather capacious, as the end-user is the whole population of the country, which needs X-ray diagnostics, and the state takes measures to support health care, availability of diagnostics, in particular.

At the same time, experts point out that due to the current economic situation and instability of currency exchange rates, prices on RDE are unstable, and therefore there is no possibility

to predict RDE sales. An important destabilizing factor is a fact that post-warranty service in some cases is transferred to competing companies, and companies lose their existing customers. Dependence of solvent demand on the state budget does not always allow for presenting modern RDE models, as a rule, demand for outdated models with lower prices. Changing supplier policies are also a threat to the external environment.

There are strong formal as well as informal linkages with external sources. On the basis of the SWOT-analysis data obtained with the involvement of experts, it is possible to assume further development of the industry and make a list of strategic areas of activity of primary importance for companies operating in this industry (Table 3).

Table 3

Strategic factors of strong impact

Area	Factor (-s)	Impact significance
A	O3 - Changes in the legislation of the RK in the field of public-private partnership, opening up new mechanisms for sales of RDEs	Promising opportunities
B	S1 - Sales and installation of reliable RDEs of modern models	Actions of companies to overcome the negative impact of environmental factors
C	W4 - Flow of experienced qualified personnel	Necessary intra-company changes
D	T3 - Instability of currency exchange rates, instability of prices on RDE	Serious problems in some cases
Note – developed by the authors based on research		

The above items have a quite strong impact on companies' operations and are related to the short term.

The strong impact strategic actions are identified on the basis of strong responses, the low impact on the basis of comparatively weak responses, and the remaining relatively less strong actions and termed as medium-strategic actions.

This data will already allow for the formation of primary strategic decisions in the field of the development of the market of suppliers of X-ray diagnostic Equipment. Formation of priority areas will allow to optimizing management efforts aimed at improving the distribution network in some cases.

Besides, based on the results of expert evaluations, the strategy should take into account factors that have an average impact on the organization, as they are oriented towards the long-term perspective. A list of these factors is provided in Table 4.

Table 4

Strategic factors of medium impact

Area	Factor (-s)	Impact significance
A	O1. Emergence of modern technologies in the field of radiology that meet the needs of radiology diagnostics, such as CT, PET	More beneficial use of external factors in long-term development
	O2. The end consumer is the entire population of the country that needs to be radiographed	
	O4. Government support for the availability of diagnostics in health care	
	O7. Expanding the geography of RDE sales	
B	W5. RDE sales decline	Neutralization of negative internal factors
	W2. Participation in tenders does not always ensure regularity of RDO sales	
	W1. Purchase of consumables for RDE from own funds leads to an increase in inventories	
C	S2. Supply of wide price range equipment to the market	A promising goal for the organization (foreshight)
	S4. Cooperation with reliable RDE manufacturers	
	S3. Availability of experience of the region’s companies on the RDE market	
	S6. Creation of motivational factors for advanced training of the company’s engineers	
D	T2. Post-warranty service in some cases shifts to competing companies	Environmental threats that should be feared in the long run
	T3. Due to the low solvency of state hospitals and polyclinics, outdated models are supplied to the market of Kazakhstan	
	T6. Poorly qualified medical staff working in a number of hospitals, especially in rural areas	
	T4. Changing supplier policy in some cases	
Note – developed by the authors based on research		

Taking into account the impact of the factors, let us define the main strategic directions that fully take them into account:

- Increasing market share through participation in PPP contracts, preparation of relevant documentation (concentrated growth strategy - market penetration);
- Entry into new regional and national markets by strengthening competitive positions and active marketing activities (concentrated growth strategy - market development);
- cost reduction through optimization of acquisition of consumables for RDEs (competitive strategy - optimal costs);
- Development of a complex of marketing measures, management of internal resources (information, personnel, scientific and technical), maximization of profit, ensuring the financial stability of the company (offensive functional strategies - marketing and financial).

Summing up, it should be noted that the reviewed methodology of research on the development of the RDE market allowed describing a number of problems of the industry. Also

the perspective directions of development for the companies working in the given branch have been revealed. Thus, it is necessary to take into account changes in the legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of public-private partnership, opening new mechanisms of RDE sales, using the accumulated experience of the company in the RDE market.

Список литературы

- 1 Государственная программа развития здравоохранения Республики Казахстан на 2020 – 2025 годы (принята 19 декабря 2019 года на заседании Правительства Республики Казахстан) [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.rcrz.kz> (дата обращения 20.01.2020)
- 2 Пестунова Г.Б. Условия реализации механизма государственно-частного партнерства на уровне Восточно-Казахстанского региона // Проблемы и перспективы развития экономики и менеджмента в России и за рубежом: Материалы VII Международной научно-практической конференции. - Барнаул, Россия, 2015. – С. 224 – 232. – труды конференции
- 3 О государственно-частном партнерстве: Закон Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 379-V (с изменениями и дополнениями на 03.04.2019) [Электронный ресурс]. – URL: <http://online.zakon.kz> (дата обращения 18.01.2020)
- 4 Халиуллов Д.Д., Никифоров А.А., Лисаневич М.С. Анализ рынка рентгенодиагностического оборудования // Современные технологии: актуальные вопросы, достижения и инновации: Сборник статей XVIII Международной научно-практической конференции. – Пенза, Россия, 2018. – С. 35 – 37.
- 5 Королев П.Ю. SWOT-анализ как инструмент структурирования информации в системе факторов формирования экономической политики в условиях единого экономического пространства ЕАЭС // Ученые записки СПб филиала РТА. – 2015. – № 4 (56). – С. 6 – 23.
- 6 Пестунова Г.Б. Подходы использования механизма государственно-частного партнерства в сфере здравоохранения Республики Казахстан // Инновационная экономика: глобальные и региональные тренды: Материалы XI МНПК. – Нижний Новгород, Россия, 2019. – С. 130 – 145.
- 7 Чернышова А.М., Якубова Т.Н. Промышленный маркетинг: Учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры. – М.: Издательство: Юрайт, 2018. – 433 стр.
- 8 Портнягина Е.В. Перспективы развития государственно-частного партнерства в социальных сферах в региональной практике России // Современные технологии принятия решений в цифровой экономике: Сборник трудов Всероссийской научно-практической конференции студентов, аспирантов и молодых ученых. – Томск, Россия, 2018. – С. 146 – 149.
- 9 Хулхачиева Г.Д., Болдырева Е.С., Анюшева А.В., Болданникова К.А. Разработка методических подходов к проведению стратегического анализа предприятия // Экономика и предпринимательство. – 2017. – № 2–1 (79). – С. 580 – 588.
- 10 Ахметова Г. Становление и развитие государственно-частного партнерства в Казахстане // Статистика, учет и аудит. – 2018. – № 1 (68). – С. 135-140.
- 11 Женсхан Д., Бакыт М. Зарубежный опыт государственно-частного партнерства и перспективы его применения в Республике Казахстан // Актуальные научные исследования в современном мире. – 2019. – № 5 – 7 (49). – С. 94 – 98.
- 12 Афаунов А.А. SWOT-анализ: понятие и основные элементы // Аллея науки. – 2018. – № 7 (23). – С. 9 – 14.

Г.Б. Пестунова¹, Е. С. Мадиярова¹, А. Ж. Зейнуллина²

¹Д. Серікбаев атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік техникалық университеті, Өскемен, Қазақстан

²Шәкәрім Университеті, Семей, Қазақстан

Шығыс Қазақстанның рентгенодиагностикалық жабдықтарын жеткізушілер нарығын дамытудың стратегиялық бағыттары

Аңдатпа. Қазақстан мемлекет пен жеке сектордың өзара тиімді ынтымақтастығы дәстүрлі түрде мемлекеттің жауапкершілік саласына жататын салаларда, оның ішінде денсаулық сақтауды қоса алғанда, қоғамдық маңызы бар жобаларды табысты орындауға әкелуі тиіс жолға шықты. Рентгенодиагностикалық жабдықтың қазақстандық нарығы айтарлықтай үлкен және серпінді болып табылады. Бірақ, оның даму перспективалылығына қарамастан, негізгі проблема кейбір сегменттерде (компьютерлік томографтар, ангиографтар және т.б.) қазақстандық өндіруші компаниялардың мүлдем жоқ екендігі болып отыр. Нарықтың қанығуы шетелден қажетті жабдықты жеткізу арқылы жүзеге асырылады. Зерттеу міндеті ретінде авторлар Шығыс Қазақстан өңірі компанияларының рентгенодиагностикалық жабдықтарын жеткізушілер нарығының стратегиялық бағдарларын бағалау әрекетін анықтады. Зерттеудің негізгі мазмұны-SWOT талдау әдісін қолдана отырып, қоршаған ортаны талдау. Ұсынылған әдістеме негізінде осы саланы дамытудың бірқатар проблемалары сипатталған, оларды шешу жолдары анықталған. Қорытындылай келе, рентгендік диагностикалық жабдықты жеткізушілер нарығында жұмыс істейтін компаниялар үшін қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді дамудың стратегиялық бағыттары ұсынылған. Зерттеу әдістемесі түріндегі нәтижелер маркетинг саласындағы мамандарға, экономистерге, жеке компаниялардың, сондай-ақ мемлекеттік ұйымдар мен даму институттарының өкілдеріне, сондай-ақ инвесторларға қызықты болады.

Түйінсөздер: денсаулық сақтау, мемлекеттік-жеке меншік әріптестік, рентгенодиагностикалық жабдықтар, SWOT-талдау.

Г.Б. Пестунова¹, Е.С. Мадиярова¹, А.Ж. Зейнуллина²

¹Восточно-Казахстанский государственный технический университет

им. Д. Серикбаева, Усть-Каменогорск, Казахстан

²Университет Шакарима, Семей, Казахстан

Стратегические направления развития рынка поставщиков рентгенодиагностического оборудования Восточного Казахстана

Аннотация. Казахстан вступил на путь, где взаимовыгодное сотрудничество государства и частного сектора должно привести к успешному выполнению общественно значимых проектов в отраслях, традиционно относящихся к сфере ответственности государства, включая, в том числе здравоохранение. Казахстанский рынок рентгенодиагностического оборудования является достаточно большим и динамичным. Но, несмотря на перспективность его развития, основной проблемой выступает тот факт, что в некоторых сегментах (компьютерные томографы, ангиографы и т.д.) казахстанские компании-производители полностью отсутствуют. Насыщение рынка происходит за счет поставок необходимого оборудования из-за рубежа. В качестве исследовательской задачи авторами была определена попытка оценить стратегические ориентиры рынка поставщиков рентгенодиагностического оборудования компаний Восточно-Казахстанского региона. Основное содержание исследования составляет анализ среды при помощи метода SWOT-анализа. На основе представленной методики описан круг проблем развития данной отрасли, определены пути их разрешения. В заключении представлены стратегические направления краткосрочного и долгосрочного развития для компаний, работающих на рынке поставщиков

рентгенодиагностического оборудования. Результаты в виде методики исследования будут интересны специалистам в области маркетинга, экономистам, представителям как частных компаний, так и государственных организаций и институтов развития, а также инвесторов.

Ключевые слова: здравоохранение, государственно-частное партнерство, рентгенодиагностическое оборудование, SWOT-анализ.

References

- 1 Gosudarstvennaya programma razvitiya zdavoohraneniya Respubliki Kazahstan na 2020 – 2025 gody (prinyata 19 dekabrya 2019 goda na zasedanii Pravitel'stva Respubliki Kazahstan) [State program of health care development of the Republic of Kazakhstan for 2020-2025 (adopted on December 19, 2019 at a meeting of the Government of the Republic of Kazakhstan)] [Electronic resource]. – URL: <http://www.rcrz.kz> (Accessed: 20.01.2020) - Internet sources
- 2 Pestunova G.B. (2015) Usloviya realizacii mekhanizma gosudarstvenno-chastnogo partnerstva na urovne Vostochno-Kazahstanskogo regiona [Conditions for the implementation of the mechanism of public-private partnership at the level of the East Kazakhstan region], Problemy i perspektivy razvitiya ekonomiki i menedzhmenta v Rossii i za rubezhom: Materialy VII Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii [Problems and prospects of economic and management development in Russia and abroad: Materials of the VII International scientific and practical conference], Barnaul, Russia, 2015. Barnaul. P. 224 – 232. – proceedings of the conference
- 3 O gosudarstvenno-chastnom partnerstve: Zakon Respubliki Kazahstan ot 31 oktyabrya 2015 goda № 379-V (s izmeneniyami i dopolneniyami na 03.04.2019) [About public-private partnership: the Law of the Republic of Kazakhstan from October 31, 2015 № 379-V (with changes and additions as of 03.04.2019)] [Electronic resource]. – URL: <http://online.zakon.kz> (Accessed: 20.01.2020) - Internet sources
- 4 Khaliullova D.D., Nikiforov A.A., Lisanevich M. S. (2018) Analiz rynka rentgenodiagnosticheskogo oborudovaniya [Market Analysis of x-ray diagnostic equipment], Sovremennye tekhnologii: aktual'nye voprosy, dostizheniya i innovacii: Sbornik statej XVIII Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii [Modern technologies: current issues, achievements and innovations: Collection of articles of the XVIII International scientific and practical conference], Penza, Russia, 2018. Penza. P. 35 – 37. – proceedings of the conference
- 5 Korolev P.Yu. (2015) SWOT-analiz kak instrument strukturirovaniya informacii v sisteme faktorov formirovaniya ekonomicheskoy politiki v usloviyah edinogo ekonomicheskogo prostranstva EAES [SWOT analysis as a tool for structuring information in the system of factors of economic policy formation in the conditions of the common economic space of the EEU], Uchenye zapiski SPb filiala RTA [Scientific notes of the St. Petersburg branch of the RTA]. № 4 (56). P. 6 – 23. – Journal article
- 6 Pestunova G.B. (2019) Podhody ispol'zovaniya mekhanizma gosudarstvenno-chastnogo partnerstva v sfere zdavoohraneniya Respubliki Kazahstan [Approaches to the use of the mechanism of public-private partnership in the health sector of the Republic of Kazakhstan], Innovacionnaya ekonomika: global'nye i regional'nye trendy: Materialy XI MNPK [Innovative economy: global and regional trends: Materials of the XI International scientific and practical conference], Nizhny Novgorod, Russia, 2019. Nizhny Novgorod. P. 130 – 145. – proceedings of the conference
- 7 Chernyshova A.M., Yakubov T.N. Promyshlennyj marketing: Uchebnik i praktikum dlya bakalavriata i magistratury [Industrial marketing: Tutorial and workshop for undergraduate and graduate programs] (Publishing House: Yurayt, Moscow, 2018, 433 p.) – the book

- 8 Portnyagina E.V. (2018) Perspektivy razvitiya gosudarstvenno-chastnogo partnerstva v social'nyh sferah v regional'noj praktike Rossii [Prospects of development of public-private partnership in social spheres in regional practice of Russia], Sovremennye tekhnologii prinyatiya reshenij v cifrovoj ekonomike: Sbornik trudov Vserossijskoj nauchno-prakticheskoy konferencii studentov, aspirantov i molodyh uchenykh [Modern technologies of decision-making in the digital economy: Proceedings of the all Russian scientific-practical conference of students, postgraduates and young scientists], Tomsk, Russia, 2018. Tomsk. P. 146-149. – proceedings of the conference
- 9 Hulkhachieva G.D., Boldyreva E.S., Anyusheva A.V., Boldannikova K.A. (2017) Razrabotka metodicheskikh podhodov k provedeniyu strategicheskogo analiza predpriyatiya [Development of methodological approaches to the strategic analysis of the enterprise], Ekonomika i predprinimatel'stvo [Economics and entrepreneurship]. № 2-1 (79). P. 580-588. – Journal article
- 10 Akhmetova G. (2018) Stanovlenie i razvitie gosudarstvenno-chastnogo partnerstva v Kazahstane [Formation and development of public-private partnership in Kazakhstan], Statistika, uchet i audit [Statistics, accounting and audit]. № 1 (68). P. 135 – 140. – Journal article
- 11 Zhenshan D., Bakyt M. (2019) Zarubezhnyj opyt gosudarstvenno-chastnogo partnerstva i perspektivy ego primeneniya v Respublike Kazahstan [Foreign experience of public-private partnership and prospects of its application in the Republic of Kazakhstan], Aktual'nye nauchnye issledovaniya v sovremennom mire [Actual scientific research in the modern world]. № 5-7 (49). P. 94 – 98. – Journal article
- 12 Afaunov A.A. (2018) SWOT-analiz: ponyatie i osnovnye elementy [SWOT analysis: concept and main elements], Alleya nauki [Alley of science]. № 7 (23). P. 9 – 14. – Journal article

Information about the authors:

Pestunova G.B. - Candidate of Economical Sciences, Associate Professor of the School of Business and Entrepreneurship, D. Serikbayev East Kazakhstan State Technical University, st. Protozanov, 69, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.

Madiyarova E.S. - Candidate of Economical Sciences, Associate professor, Dean of the School of Business and Entrepreneurship, D. Serikbayev East Kazakhstan State Technical University, st. Protozanov, 69, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.

Zeynullina A.Zh. – Candidate of Economical Sciences, Head of the Department of «Finance and accounting», Shakarim state University, st. Glinka, 20a, Semey, Kazakhstan.

Пестунова Г.Б. – экономика ғылымдарының кандидаты, Бизнес және кәсіпкерлік мектебінің доценті, Д.Серікбаев атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік техникалық университеті, Протозанов көшесі, 69, Өскемен, Қазақстан.

Мадиярова Э.С. – экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Бизнес және кәсіпкерлік мектебінің деканы, Д. Серікбаев атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік техникалық университеті, Протозанов көшесі, 69, Өскемен, Қазақстан.

Зейнуллина А.Ж. - экономика ғылымдарының кандидаты, Есеп және аудит кафедрасының меңгерушісі, Шәкәрім мемлекеттік университеті, Глинка көш., 20а, Семей, Қазақстан.

Д.М.Сабилов, М.Р.Смыкова
Алматы Менеджмент Университет, Алматы, Казахстан
(E-mail: mraisovna@mail.ru)

Инновационные методы управления качеством гостиничных услуг

Аннотация. В результате проведенного анализа методов управления качеством гостиничных услуг был проанализирован инновационный метод «шесть сигм». Инновационность метода заключается в том, что он представляет собой симбиоз с одной стороны определенного стандарта качества, с другой стороны позволяет гостинице с минимальными затратами улучшить качественные параметры. Цель данной статьи провести анализ инновационной методики оценки менеджмента качества «шесть сигм» и применить ее к деятельности гостиниц. Результаты исследования показали, что основой методологии инновационного метода «шесть сигм» является взаимосвязь трехосновных направлений: управление предоставлением услуг, совершенствованием качества услуг и проектирование новых услуг. Методика также отличается системностью, что проявляется в последовательности процессорного поэтапного применения разноплановых действий, нацеленных на формирование наиболее эффективной модели качества. Этапы оценки системы управления качеством логически выстроены и обеспечивают последовательность следующих направлений: используется способ DMAIC, который адаптирован под гостиничный бизнес и структурирован с учетом его особенностей. Данный метод не только обеспечивает планирование, анализ, контроль и управление качеством гостиничных услуг, но и возможность минимизировать недостатки и дефекты при предоставлении услуг в гостинице.

Ключевые слова: инновационные методы, качество, управление, модели, гостиничные услуги, шесть сигм, управление.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-2-99-107>

1. Цель: анализ алгоритма инновационного метода «шесть сигм» и адаптация его к специфике гостиничного бизнеса с учетом особенностей и принципов функционирования.

2. Введение. Потенциал повышения качества в гостиничном бизнесе может быть определен и оптимально использован, в том случае, если отель постоянно оценивает уровень качества. При оценке качества гостиничных услуг целесообразно учитывать степень соответствия данных элементов разработанным стандарта либо потребностям клиентов.

Задачи исследования:

- проанализировать подходы к инновационной методике «шесть сигм»;
- описать алгоритм применения методики;
- адаптировать методику «шесть сигм» к специфике гостиничного бизнеса.

В гостиничном бизнесе процесс управления качеством услуг носит специфический характер и дифференцируется в зависимости от формы бизнеса и организационных основ деятельности. Единого подхода к процессу управления качеством гостиничных услуг не может быть, так как у каждой формы есть свои особенности и определенные подходы к общему менеджменту. Одним из инновационных методов управления качеством является метод «шесть сигм». Уникальностью указанного метода является то, что он не только представляет собой международный стандарт качества, но и реализует значимые задачи компании одновременно при улучшении качественных характеристик при минимизации затрат.

3. Проведенные исследования. В методе «шесть сигм» уделяется значительное внимание бездефектному производству товаров или услуг. Основоположником метода была

компания Motorola в 1986 году, в дальнейшем доработана и структурирована Джеком Уэлч [1]. Если родоначальники теории привязывали данный метод к производственным процессам, то американские теоретики в своих трудах отметили, что данный метод применим в сфере услуг и в этих условиях метод несколько моделируется с учетом особенностей сферы услуг. Согласно их подходу, нужно учитывать не только дефекты производства, но и элементы эмоциональной составляющей, которые отражаются в таких показателях, как степень удовлетворенности клиентов и персонала [2]. Комплексность подхода метода обеспечивает понимание того, как улучшить качества с минимальными финансовыми издержками.

4. Методология. Для оценки системы управления использован теоретический материал применялись метод группировок, ранжирования, кабинетные исследования с использованием вторичной информации. Информационную базу исследования составили монографии, учебники, статьи в специализированных журналах.

5. Основная часть. Гостиничный бизнес в настоящее время является одним из перспективных направлений и поэтому значимым является процесс управления качеством. В таблице 1 представлена динамика роста гостиниц в Казахстане.

Таблица 1

Динамика роста мест размещения за 2009-2019гг[3]

Регионы	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Республика Казахстан	1 235	1 494	1 642	1 526	1 678	2 056	2 338	2 754	2 987	3322	3484
г . Н у р - Султан	107	120	134	140	141	160	160	194	218	213	208
г.Алматы	107	115	127	91	90	122	135	160	184	286	346

Как видно из представленных данных рост числа гостиниц за последние 10 лет в Казахстане составил почти в три раза, в городе Нур-Султане почти в 2 раза, а в городе Алматы более, чем в три раза. Данные показатели свидетельствуют о том, что в условиях усиления конкуренции являются важным вопросы управления качеством в гостиницах.

Одной из альтернативных методик оценки качества гостиничных услуг является метод квалитетрии, суть которого заключается в том, что используется комбинированный способ, объединяющий с одной стороны результаты опроса потребителей, с другой стороны реальная оценка наличие оборудования и сервиса. Данный метод является обобщенным и менее эффективным, чем метод «шесть сигм».

Методика шесть сигм представляет собой алгоритм системно-процессного подхода, который объединяются в три составляющие, такие как совершенствование качества услуг, управления процессом предоставления услуг, проектирование новых услуг (рисунок 1).

Рисунок 1. Основы методологии «6 сигм» в сфере услуг

Инновационность методологии «6 сигм» характеризуется тем, что она включает три несовместимые, но необходимые составляющие: управление изменениями в сфере услуг, внедрение инноваций и совершенствование технологических процессов. Указанные направления улучшаются и в конечном итоге нацелены на совершенствование качества предоставляемых услуг. Метод «6 сигм» прежде всего, нацелен на создание бездефектного производства товаров и услуг. Для гостиничного бизнеса к дефектам можно отнести недочеты и замечания со стороны потребителей, которые получены в процессе их обслуживания. Для реализации указанного метода в гостиницах весь процесс по данной методики можно разделить на 5 этапов:

1. Выявить приоритетные направления развития качественных характеристик гостиницы, используя способы идентификации.
2. Измерить приоритетные характеристики параметров качества.
3. Провести анализ факторов, которые влияют на качество гостиничных услуг.
4. Внести корректировки в процессы, обеспечивающие качество предоставляемых услуг.
5. Контролировать процесс качества предоставления услуг.

На основании деления процесса предоставления гостиничных услуг на отдельные подпроцессы, была определена общая схема применения методики «6 сигм» в гостинице. В целом, для реализации указанной модели, используется способ DMAIC (первые буквы от английских слов – Define, Measure, Analyze, Improve, Control)[4]:

Первый этап в соответствии со способом DMAIC является Define. Define – первоначально создается команда в виде резервуара, которая наделена определенными полномочиями и занимается реализацией проекта управления качеством (рисунок 2).

Рисунок 2. Алгоритм процесса Define (постановка проблемы) в гостиничном бизнесе

Основная цель данного этапа постановка задачи, которые адаптированы под деятельность гостиницы. Для оценки системы управления качеством гостиниц необходимо определить показатели измерения. Measure (измерения) – следующий этап, когда проводится оценка и анализ собранных данных по качественным характеристикам о причинах полученных отклонений по определенным параметрам качественных характеристик. В тоже время определяются параметры качественных характеристик гостиницы.

Для данного этапа важно определить последовательность процесса, и какие качественные параметры значимы и измеримы. С этой целью рассмотрим процесс обслуживания гостей и выявим значимые качественные параметры и возможные варианты отклонений.

Одновременно выявляются контролируемые процессы для понимания того, как их можно корректировать и совершенствовать. Впоследствии формируются первоначальные стандартные требования к обслуживанию клиентов, которые положительно влияют на процесс качества предоставляемых услуг. Адаптируем процесс измерения к гостиничному сектору (рисунок 3).

Рисунок 3. Цикл гостиничного обслуживания и возможные отклонения

Представленный на рисунке 3 цикл обслуживания и выявленные возможные варианты отклонения и проблемы желательно стандартизировать и представить по каждому направлению определенный план действий.

Моделировать процесс обслуживания предполагается с помощью контроля отклонений от качественных характеристик, при этом рассчитывается стоимость исправлений отклонений.

В целом, все предложенные мероприятия и рекомендации носят интегрированный характер, и сбой одного из параметров может отрицательно отразиться на качестве предоставляемых услуг.

Сторонники интегрированной системы менеджмента качества основной упор делают на связь качества со стратегией и целями отелей [5]. Однако по-нашему мнению процесс управления качеством многогранный, поэтому должна быть интеграция каждого из рассматриваемых блоков, что в целом дает синергетический эффект. Невозможно сформировать эффективную систему управления качеством, если гостиница не будет работать как единый механизм с одной стороны и быть гибкой с другой стороны. Задача менеджмента качества определить оптимальное сочетание стандартов с возможностью их регулирования в отдельных индивидуальных случаях с учетом запросов гостей.

Определение проблемного поля в процессе обслуживания гостей и быстрое реагирование и корректировки позволят улучшить показатели деятельности.

Методическое оформление предложенных рекомендаций и видов деятельности позволит в целом сформировать систему менеджмента качества отеля.

Следующий этап в методике «6 сигм» - Analyze. Цель данного процесса – выявление и анализ причин отклонения по разработанным качественным характеристикам [6].

В целом алгоритм реализации этапа Analyze по методике «6 сигм» представлен в таблице 1.

Таблица 1.

Алгоритм реализации этапа Analyze по методике «6 сигм»

Этапы реализации	Возможные действия	Контрольные показатели
Analyze ----- оценка возможных отклонений в процессе управления качеством		
Выявление причин отклонения	Разработка стандартов и принципов управления менеджмента качества	Реальные показатели значения отклонений
Выбор оптимальной декомпозиции качественных характеристик	Исследование запросов и потребностей гостей	Степень удовлетворенности клиентов
Improve -совершенствование	Определение степени влияния переменных на качество предоставляемых услуг	Разработанная система показателей качественных характеристик
Пилотная реализация проектов	Определение того, насколько эффективны внесенные коррективы	Оценка разработанных показателей качества

Чтобы эффективно реализовать процесс управления качеством проводится анализ причин возникновения отклонений от разработанных стандартов и правил качества и определяются способы устранения выявленных проблем. Подбирается оптимальная декомпозиция качественных характеристик соответствующая ожиданиям гостей и

сформированной политики управления качеством.

Для реализации данного этапа используются статические методы, которые то же построены на функциональной зависимости и позволяют определить в каком направлении необходимо улучшать и совершенствовать услуги или качественные характеристики. Механизм устранения выявленных недостатков и дефектов на данном этапе реализуется с помощью Improve (совершенствование) [7].

Особое внимание в модели «6 сигм» определено процессу Control. Control – это последний этап в системе DMAIC. Для того, чтобы система контроля была результативной, первоначально стандартизируются процессы, которые являются ключевыми в гостиничном бизнесе и в большей степени влияют на процесс предоставления качества услуг. Control предполагает внедрение процесса стандартизации, направленного на улучшение качества гостиничных услуг. Основная цель – корректировка и совершенствование процесса для полного искоренения выявленных дефектов. Контроль может осуществляться комплексно, в сфере гостиничного бизнеса его можно разделить по следующим направлениям: визуальный контроль, контроль технических показателей и контроль работы персонала (рисунок 4).

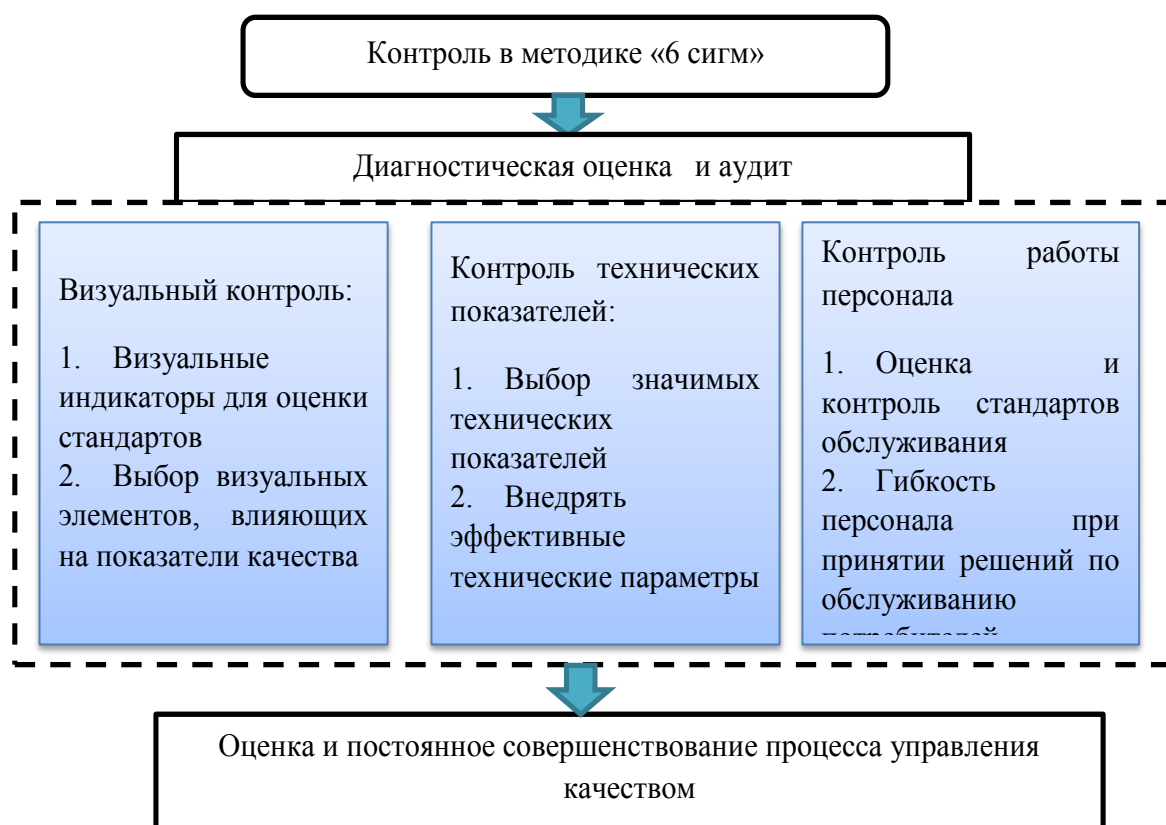

Рисунок 4. Особенности этапа Control в методике «6 сигм»

В гостиничном секторе осуществление контроля – это процесс, который позволит не только реализовать аудит, но и постоянно совершенствовать качество предоставляемых услуг.

Предложенная схема DMAIC правомерная и применима для существующих гостиничных услуг. При внедрении и проектировании новых услуг используется следующий метод DMADV (первые буквы слов – Define, Match, Analyze, Design, Verify)[8].

Define – создается команда, которая формирует цели инновационных услуг с учетом запросов клиентов. Создается команда проекта шесть сигм по проектированию

(перепроектированию) процесса.

Match – осуществляется процесс выбора качественных характеристик, с помощью которых достигаются поставленные цели.

Analyze – разрабатывается предварительная модель услуги с развернутым анализом качественных характеристик.

Design – детализируются спецификации и определяются способы их реализации.

Verify – проверяется насколько компетентно сформированы разработанные параметры, а также их внедрение и реализация.

Последняя модель, которая называется академический цикл «6 сигм», представлена более расширена и включает следующие последовательные процессы:

- recognize (осознай);
- определяй;
- измеряй;
- анализируй;
- улучшай;
- управляй;
- standardize (стандартизируй);
- integrate (интегрируй)[7].

Процедура применения методики позволяет эффективную систему измерения удовлетворенности или недовольства клиентов в процессе предоставления услуг.

Заключение.

В настоящее время используется многообразие методов оценки качества услуг, но наиболее перспективными являются инновационные методы, такие как метод квалиметрии и «шесть сигм».

Метод шесть сигм представляет собой комплексный метод, учитывающие разнообразные функции при управлении качеством услуг, начиная от создания команды до контроля за управленческой деятельностью в системе качества предоставляемых услуг.

Несмотря на то, что первоначально он использовался в управленческой деятельности производственной компании. Гибкость и адаптивность метода позволяет его в полном объеме использовать в гостиничном бизнесе.

Таким образом, предложенная адаптированная модель «шесть сигм» позволит определить траекторию развития системы управления качеством в гостиничном бизнесе и понять, как улучшить систему предоставления услуг. Процесс интеграции методик сложный и последовательный, но для его реализации возможно применение пилотного проекта, который обеспечит экспертную оценку.

Важным условием в методическом плане является привязка системы менеджмента качества к стратегии гостиницы, поставленным целям и задачам, что создает условия для эффективного функционирования и развития гостиницы.

Список литературы

- 1 Behnam N. The challenges of six sigma in improving service quality // Emerald Group Publishing Limited - 2009.- С. 37-44.
- 2 Юрасова М.В. Современные подходы к управлению качеством// Вестник Московского Университета. Социология и политология – 2011.- №1, С.22-29.
- 3 <https://stat.gov.kz/official/industry/22/statistic/6> (дата обращения: 12.05.2020).
- 4 Box G. E. Six Sigma, Process Drift, Capability Indices, and Feedback Adjustment // Qualify Engineering 12, no. 3 (March 2000). Watson G. H. Six Sigma for Business Leaders.

Salem, NH: GOAL/QPC Publishing - 2013. – С.43-45.

5 Флеминг Д., Асмунг Д. Управление качеством услуг. Метод Human sigma / пер. с англ. – М.: Альпина бизнес букс. - 2009. – 218 стр.

6 Сергеев А.Г., Тегеря В.В. Метрология, стандартизация и сертификация. – М.: Юрайт. - 2011. – 820 стр.

7 А.М. Чекалдин «Шесть сигм» как метод управления качеством// Вятская Государственная Сельскохозяйственная Академия – 2017. -№8. -С.24-26.

8 Дьяконов Б.П. Интеграция менеджмента качества со стратегическим менеджментом с использованием управления проектами// От менеджмента качества к качеству менеджмента и бизнеса: материалы международной научно-практической конференции (г. Санкт-Петербург, 4–6 октября 2005 г.). Санкт-Петербург, Россия, 2005. - С. 134-138.

Д.З.Сабилов, М.Р.Смыкова

Алматы Менеджмент Университеті, Алматы, Қазақстан

Қонақ үй қызметінің инновациялық сапа басқару әдістері

Аңдатпа. Қонақ үй қызметтерінің сапасын басқару әдістерін талдау нәтижесінде алты сигмалық инновациялық әдіс талданды. Әдістің жаңашылдығы - бұл бір жағынан, белгілі бір сапа стандартының симбиозы болса, екінші жағынан, қонақ үйге сапа параметрлерін минималды шығындармен жақсартуға мүмкіндік береді. Бұл мақаланың мақсаты - инновациялық «алты сигма» әдіснамасын қонақ үй кәсіпорындарының қызметіне бейімдеу. Зерттеу нәтижелері инновациялық «алты сигма» әдісі, әдіснамасының үш негізгі бағыттың өзара байланысы болып табылатындығын көрсетті: қызмет көрсетуді басқару, қызметтер сапасын жақсарту және жаңа қызметтерді жобалау. Әдістеме, сонымен қатар, тиімді, сапалық үлгіні құруға бағытталған әртүрлі әрекеттерді кезең-кезеңімен қолдану процесінде көрінетіндігі жүйеленген. Сапа менеджменті жүйесін бағалау кезеңдері логикалық құрылымдалған және келесі бағыттардың тізбегін қамтамасыз етеді: DMAIC әдісі қолданылады, ол қонақ үй бизнесіне бейімделген, сонымен қатар, оның ерекшеліктерін ескере отырып құрылымдалған. Бұл әдіс қонақ үй қызметін жоспарлауды, талдауды, бақылауды және сапаны басқаруды ғана емес, сонымен қатар қонақ үй қызметтерін көрсетудегі кемшіліктер мен кемшіліктерді азайтуға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: инновациялық әдістер, сапа, басқару, модельдер, қонақ үй қызметі, алты сигма, менеджмент.

D.M. Sabirov, M.R. Smykova

Алматы Менеджмент Университет, Алматы, Казахстан

Innovative quality management methods of hotel services

Abstract. As a result of the analysis of hotel service quality management methods, the innovative “Six Sigma” method was analyzed. The innovativeness of the method lies in the fact that it is a symbiosis of a certain quality standard on the one hand, on the other hand allows the hotel to improve quality parameters with minimal costs. The aim of this article is to adapt the innovative Six Sigma methodology to the activities of hotel enterprises. The results of the study showed that the basis of the methodology of the innovative Six Sigma method is the interconnection of three main directions: management of the provision of services, improving the quality of services and designing new services. The methodology is also systematic, which is manifested in the sequence of the processor fased application of diverse actions aimed at creating the most effective quality model. The stages of the quality management system assessment are logically structured and provide a sequence of the following directions: the DMAIC approach is used, which is adapted for the hotel business and structured taking into account its features. This method not only

provides planning, analysis, control and management of the quality of hotel services, but also the ability to minimize shortcomings and imperfections in the provision of hotel services.

Keywords: innovative methods, quality, management, models, hotel services, Six Sigma, management.

References

- 1 Behnam N. The challenges of six sigma in improving service quality, Emerald Group Publishing Limited. 2009. P. 37-44.
- 2 Yurasova M.V. Sovremennye podhody k upravleniju kachestvom, [Modern approaches to quality management], Vestnik Moskovskogo Universiteta. Sociologija i politologija [Moscow University Bulletin. Sociology and Political Science]. 1, 22-29 (2011).
- 3 Ministerstvo nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan Komitet po statistike [Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan Committee on Statistics] [Electron. resource]. Available at: <https://stat.gov.kz/official/industry/22/statistic/6> (Accessed: 12.05.2020).
- 4 Box G. E. Six Sigma, Process Drift, Capability Indices, and Feedback Adjustment, Qualify Engineering 12, no. 3 (March 2000). Watson G. H. Six Sigma for Business Leaders. Salem, NH: GOAL/QPC Publishing. 43-45 (2013).
- 5 Fleming D., Asmung D. Upravlenie kachestvom uslug. Metod Human sigma [Service quality management. Human sigma method] per. from English (Al'pina biznes buks, Moscow, 2009, 218 p)
- 6 Sergeev A.G., Tegerya V.V. Metrologija, standartizacija i sertifikacija. [Metrology, standardization and certification] (Jurajt, Moscow, 2011, 820 p)
- 7 A.M. Chekaldin «Shest' sigm» kak metod upravlenija kachestvom [«Six Sigma» as a quality management method], Vjatskaja Gosudarstvennaja Sel'skohozjajstvennaja Akademija [Vyatka State Agricultural Academy], 8, 24-26 (2017)
- 8 Dyakonov B.P. Integracija menedzhmenta kachestva so strategicheskim menedzhmentom s ispol'zovaniem upravlenija proektami, [Integration of quality management with strategic management using project management], Ot menedzhmenta kachestva k kachestvu menedzhmenta i biznesa: materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii [From quality management to quality management and business: materials of the international scientific and practical conference] (St. Petersburg, October 4-6, 2005) (Saint-Petersburg, Russia, 2005, P.134-138)

Сведения об авторах:

Смыкова М.Р. - к.э.н., ассоциированный профессор, УО «Алматы Менеджмент Университет», Алматы, Казахстан.

Сабиров Д.З. - докторант, УО «Алматы Менеджмент Университет», Алматы, Казахстан.

Smykova M.R. - Candidate of Economical Sciences, Associate Professor, Almaty Management University, Almaty, Kazakhstan.

Sabirov D.Z. - PhD student, «Almaty Management University, Almaty, Kazakhstan.

Д.Н.Улыбышев^{1,2,3}, Е.Б.Жайлауов^{1,3}, Н.Д.Кенжебеков^{1,3}

¹*TOO RATIONAL SOLUTION, Караганда, Казахстан*

²*Российский экономический университет им. Г.В. Плеханова, Москва, Российская Федерация*

³*Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, Караганда, Казахстан*

(E-mail: d.n.ulybyshev@mail.ru, x_invest@mail.ru, kenzhebekov@mail.ru)

Методика ранжирования регионов Казахстана по уровню инновационной восприимчивости региональных инновационных систем¹

Аннотация. Традиционный подход к оценке результативности национальных и региональных инновационных систем предполагает, как правило, оценку прямых результатов их функционирования. Авторами предлагается в дополнение к такой оценке использовать методы расчета удельных показателей, их агрегирования и ранжирования. На примере региональных инновационных систем Казахстана показано, каким образом данные методы могут быть применены. Разработанная авторами методика использует 7 прямых показателей результативности региональных инновационных систем и 3 дополнительных показателя, на основе которых рассчитаны 7 удельных параметров, объединенных в группы «параметры потенциала» и «параметры результативности». По данным двум группам показателей рассчитываются частные ранги, которые в итоге суммируются в итоговые ранги региональных инновационных систем Казахстана. В заключении авторами делаются выводы о сильных и слабых сторонах предлагаемой методики.

Ключевые слова: инновационная восприимчивость, региональные инновационные системы, метод ранжирования, удельные показатели потенциала, удельные показатели результативности.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-2-108-122>

Введение. Формирование современной экономики знаний полностью основано на повсеместном внедрении инноваций, которые способствуют росту конкурентоспособности, формированию новых отраслей и производств, улучшению качества человеческого капитала и, в конечном итоге, росту благосостояния общества [1, 2]. Оценка инновационной составляющей экономик многогранна, базируется на широком наборе методик, имеющих различное назначение и охват. Наиболее известные из них:

а) Глобальный индекс конкурентоспособности (GCI), который базируется на 12 факторах, разделенных на группы в зависимости от стадии развития экономики (причем одним из ключевых факторов является блок инноваций, основанный на учете таких важных индикаторов как институциональные условия и предпосылки для инновационного развития, качество исследовательских организаций, расходы на сферу НИОКР, взаимодействие между наукой и бизнесом, человеческий капитал науки, патенты) [3];

б) Система показателей оценки инновационной деятельности Комиссии европейских сообществ, который агрегирует инновационные параметры по блокам (условия, деятельность фирм, результаты) и группам (человеческие ресурсы, государственное финансирование и поддержка НИОКР, частные инвестиции, взаимодействие науки и бизнеса, результативность, инновационный бизнес, экономический эффект [4];

¹Статья подготовлена в рамках гранта Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан AP05134987 «Инновационная восприимчивость национальных экономик стран ЕАЭС: системные характеристики, оценка, механизмы управления»

в) методология «Фраскати» (Frascati family) ОЭСР, включающая собственно Руководство Фраскати (Frascati Manual) для оценки исследований, Руководство Осло (Oslo Manual) для оценки инноваций и Руководство Канберры (Canberra Manual) для оценки человеческого капитала в сфере науки и инноваций, прежде всего [5].

Большинство ученых используют в своих исследованиях руководства Фраскати, поскольку именно на них строится современная статистика науки и инноваций, и, кроме того, данные, собранные в рамках этих руководств сопоставимы между собой. В то время как использование методологий сложных индексов типа GCI очень трудоемко.

Различные исследования, посвященные исследованию инновационной активности в рамках национальных или региональных инновационных систем, показывают, что авторы основное внимание уделяют таким методам экономико-статистической обработки данных, как методы исследования динамических рядов, индексный метод, методы корреляционно-регрессионного анализа (например, [6, 7]). При этом формируется спектр выходных данных проведенных расчетов, близких по своим характеристикам.

Нами в данной статье предлагается не только использовать в дополнение к имеющимся методам метод ранжирования, но также и обратиться к использованию системы удельных, а не прямых показателей, характеризующих не сами результаты деятельности научных и инновационных организаций и фирм, а их инновационную восприимчивость.

Под инновационной восприимчивостью нами понимается способность социально-экономических систем включать в свою структуру и деятельность (т.е. воспринимать) изменения, вызванные инновационным процессом [8]. И в этом контексте инновационная восприимчивость представляет собой совокупность целого ряда элементов:

- определение перспективных рынков, отраслей, областей знаний, по которым возможно достижение высокого экономического эффекта;
- определение коммерческого потенциала исследований и разработок;
- овеществление идей и научных результатов в товарах, услугах и работах инновационных фирм;
- реализация инновационной продукции;
- оценка, в конечном итоге, возможностей развития созданного инновационного бизнеса [9-11].

Соответственно, оценка инновационной восприимчивости как сложного экономического явления должна осуществляться не через простой набор экономических показателей, а на основе многоуровневого анализа с применением различных методов.

Таким образом, **целью** исследования выступает оценка инновационной восприимчивости региональных инновационных систем Казахстана и их ранжирование в соответствии с достигнутыми уровнями развития. Задачами исследования в соответствии с поставленной целью выступили:

- определение прямых показателей, которые будут положены в основу оценки инновационной восприимчивости региональных инновационных систем Казахстана;
- разработка системы трансформации и группировки этих показателей и проведение расчетов в соответствии с ними;
- выявление основных проблем региональных инновационных систем страны и определение подходов к их решению.

Методы исследования. Для анализа и оценки мы сгруппировали показатели деятельности субъектов региональных инновационных систем в 2 блока: блок «Показатели потенциала» и блок «Показатели результативности».

К числу показателей потенциала нами отнесены следующие параметры (здесь и далее в этом параграфе все индикаторы показаны так, как они используются в системе статистики Республики Казахстан):

- количество организаций, выполняющих исследования и разработки, ед.;
- численность работников, занятых НИОКР, чел.;
- внутренние затраты на НИОКР, млн. тенге;
- затраты на продуктовые и процессные инновации, млн. тенге.

К группе показателей результативности нами отнесены следующие параметры:

- инновационная активность (продуктовые и процессные инновации), %;
- количество организаций, создавших и использующих новые технологии и объекты техники, ед.;
- объем реализованной инновационной продукции, млн. тенге.

Однако, в силу их значительной волатильности по годам нами принято решение использовать отношение показателей потенциала и результативности к следующим базовым экономическим показателям:

- занятое население, тыс. чел.;
- ВРП, млн. тенге;
- количество действующих юридических лиц, ед.

Таким образом, сопоставление осуществлялось на основе удельных показателей. К числу удельных показателей потенциала нами отнесены следующие параметры:

- количество организаций, выполняющих исследования и разработки, ед. на 10000 действующих юридических лиц;
- численность работников, занятых НИОКР, чел. на 10000 занятых;
- внутренние затраты на НИОКР, в % к ВРП;
- затраты на продуктовые и процессные инновации, в % к ВРП.

К группе удельных показателей результативности нами отнесены следующие параметры:

- инновационная активность (продуктовые и процессные инновации), %;
- количество организаций, создавших и использующих новые технологии и объекты техники, ед. на 10000 действующих юридических лиц;
- объем реализованной инновационной продукции, в % к ВРП.

Следующий этап оценки – использование метода двухфакторного ранжирования. В данном случае за основу берется динамический ряд каждого удельного показателя за период 2013-2018 годов, для которого применяются 2 базовых критерия:

- соотношение со средней удельной величиной по Республике Казахстан по состоянию на 2018 год;
- динамика показателя (положительный или отрицательный прирост за исследуемый период).

Для каждого из удельных показателей формируется 4 ранговых группы регионов:

- значение удельного показателя выше среднего значения по Казахстану и растет;
- значение удельного показателя выше среднего значения по Казахстану, но сокращается;
- значение удельного показателя ниже среднего значения по Казахстану, но растет;
- значение удельного показателя ниже среднего значения по Казахстану и сокращается.

Пример отображения ранжирования регионов в табличной форме представлен на рисунке 1.

Параметры	Выше среднего значения по Казахстану	Ниже среднего значения по Казахстану
Положительный темп роста значений 2018 года к значениям 2013 года	Ранг 1	Ранг 3

Отрицательный темп роста значений 2018 года к значениям 2013 года	Ранг 2	Ранг 4
---	--------	--------

Рисунок 1 – Пример таблицы для отображения рангов регионов по каждому из удельных показателей

Ранги группируются в итоговый ранг по параметрам потенциала и результативности, итогом чего становится расчет сводных рангов регионов по потенциалу и результативности инновационной восприимчивости. Чем ниже средний ранг потенциала или результативности региона, тем лучше динамика базовых удельных показателей, их составляющих, и, соответственно, выше позиция региона по сравнению с другими регионами.

Далее, оба рейтинга обобщаются в единый ранжированный список регионов. Для этого каждый их рейтингов суммируется в сводный с поправочными весовыми коэффициентами 4/7 для рейтинга потенциала и 3/7 для рейтинга результативности региональных инновационных систем, исходя из числа рассмотренных параметров.

В основу расчетов положены официальные статистические сборники Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан [12]. Для сопоставимости по состоянию на 2018 год Южно-Казахстанская область рассматривается как сумма показателей (или их среднее значение в случае с параметром инновационной активности) Туркестанской области и г. Шымкента, поскольку для данных 2013 года нет отдельных значений по этим двум новым регионам страны.

Результаты исследования. Начнем сопоставление со значений удельной численности организаций, выполняющих исследования и разработки (таблица 1).

Таблица 1

**Распределение регионов Казахстана по удельной численности организаций,
выполняющих исследования и разработки**

Параметры	Выше среднего значения по Казахстану	Ниже среднего значения по Казахстану
Положительный темп роста значений 2018 года к значениям 2013 года	-	Северо-Казахстанская
Отрицательный темп роста значений 2018 года к значениям 2013 года	Восточно-Казахстанская Алматы	Атырауская Акмолинская Актюбинская Алматинская Западно-Казахстанская Жамбылская Карагандинская Костанайская Кызылординская Мангистауская Нур-Султан Павлодарская Южно-Казахстанская

Регионов, имеющих положительные значения обоих параметров, в Казахстане нет. Значение выше среднего по стране с отрицательными темпами роста имеют Восточно-Казахстанская область и Алматы. Значение ниже среднего по стране, но с положительными темпами роста демонстрирует только Северо-Казахстанская область. Остальные регионы находятся в зоне отрицательных значений обоих параметров.

Ранжируем регионы по удельной численности работников, занятых НИОКР (таблица 2).

Таблица 2

**Распределение регионов Казахстана по удельной численности работников,
занятых НИОКР**

Параметры	Выше среднего значения по Казахстану	Ниже среднего значения по Казахстану
Положительный темп роста значений 2018 года к значениям 2013 года	-	Актюбинская Алматинская Атырауская Восточно-Казахстанская Жамбылская Карагандинская Костанайская Кызылординская
Отрицательный темп роста значений 2018 года к значениям 2013 года	Нур-Султан Алматы	Акмолинская Западно-Казахстанская Мангистауская Павлодарская Северо-Казахстанская Южно-Казахстанская

По данному параметру оба положительных фактора также не имеет ни один регион. Нур-Султан и Алматы имеют значение выше удельного по стране, но отрицательные темпы роста. Акмолинская, Западно-Казахстанская, Мангистауская, Южно-Казахстанская, Павлодарская и Северо-Казахстанская области имеют оба отрицательных параметра. Остальные регионы имеют показатель ниже среднего удельного по стране, но численность занятых в НИОКР растет.

Ранжируем регионы по удельным внутренним затратам на НИОКР (таблица 3).

Таблица 3

**Распределение регионов Казахстана по удельным внутренним затратам
на НИОКР**

Параметры	Выше среднего значения по Казахстану	Ниже среднего значения по Казахстану
Положительный темп роста значений 2018 года к значениям 2013 года	Мангистауская	Акмолинская Актюбинская Атырауская Костанайская Кызылординская

Отрицательный темп роста значений 2018 года к значениям 2013 года	Восточно-Казахстанская Нур-Султан Алматы	Алматинская Западно-Казахстанская Жамбылская Карагандинская Южно-Казахстанская Павлодарская Северо-Казахстанская
---	--	--

По данному параметру оба положительных фактора имеет только Мангистауская область. Восточно-Казахстанская области и города Нур-Султан и Алматы имеют значение выше удельного по стране, но отрицательные темпы роста. Акмолинская, Актюбинская, Атырауская, Костанайская и Кызылординская области имеют показатель ниже среднего удельного по стране, но численность занятых в НИОКР растет. Остальные регионы имеют оба отрицательных параметра.

Ранжируем регионы по удельным затратам на продуктовые и процессные инновации (таблица 4).

Таблица 4

Распределение регионов Казахстана по удельным затратам на продуктовые и процессные инновации

Параметры	Выше среднего значения по Казахстану	Ниже среднего значения по Казахстану
Положительный темп роста значений 2018 года к значениям 2013 года	Южно-Казахстанская Восточно-Казахстанская	Алматинская Атырауская Кызылординская Павлодарская Алматы
Отрицательный темп роста значений 2018 года к значениям 2013 года	Актюбинская	Акмолинская Западно-Казахстанская Жамбылская Карагандинская Костанайская Мангистауская Нур-Султан Северо-Казахстанская

По данному параметру оба положительных фактора имеют только Южно-Казахстанская и Восточно-Казахстанская области. Актюбинская область имеет значение выше удельного по стране, но отрицательные темпы роста. Алматинская, Атырауская, Кызылординская, Павлодарская области и Алматы имеют показатель ниже среднего удельного по стране, но удельные затраты на продуктовые и процессные инновации растут. Остальные регионы имеют оба отрицательных параметра.

Присвоим ранги по каждому из показателей по регионам и найдем средние ранги каждого региона (таблица 5).

Таблица 5

Ранги по показателям индекса потенциала

Регион	Ранги по показателям				Средний ранг
	Количество организаций, выполняющих исследования и разработки	Численность работников, занятых НИОКР	Внутренние затраты на НИОКР	Затраты на продуктовые и процессные инновации	
В о с т о ч н о - Казахстанская	2	3	2	1	2
Алматы	2	2	2	3	2,25
Нур-Султан	4	2	2	4	3
Актюбинская	4	3	3	2	3
Атырауская	4	3	3	3	3,25
Кызылординская	4	3	3	3	3,25
Мангистауская	4	4	1	4	3,25
Ю ж н о - Казахстанская	4	4	4	1	3,25
Костанайская	4	3	3	4	3,5
Алматинская	4	3	4	3	3,5
Жамбылская	4	3	4	4	3,75
Павлодарская	4	4	4	3	3,75
Карагандинская	4	3	4	4	3,75
С е в е р о - Казахстанская	3	4	4	4	3,75
Акмолинская	4	4	3	4	3,75
З а п а д н о - Казахстанская	4	4	4	4	4

Исходя из полученных результатов, можно сделать следующие выводы:

- высокий ранг (от 1 до 2 включительно) имеет только один регион –Восточно-Казахстанская область;
- средний ранг (от 2 до 3 включительно) имеют 3 региона – города Алматы и Нур-Султан, Актюбинская область;
- остальные регионы имеют низкий ранг (от 3 до 4 включительно).

То есть мы можем наблюдать как значительно меняется представление о распределении научно-инновационного потенциала: такие регионы, как Южно-Казахстанская и Карагандинская области, традиционно имеющие сильные научные школы и высокоразвитую промышленность, оказываются в числе регионов-аутсайдеров, в то время как Алматы и Нур-Султан, а также Актюбинская область демонстрируют средние параметры развития научного сектора.

Нефте- и газодобывающие регионы также не могут трансформировать получаемые сверхдоходы от экспорта углеводородного сырья в наукоемкую продукцию. Традиционно сельскохозяйственные регионы аналогично не демонстрируют успехов в развитии научно-инновационного потенциала для роста конкурентоспособности собственных региональных социально-экономических систем.

Только лидерство Восточно-Казахстанской области как одного из важнейших центров

науки страны подтверждается проанализированными параметрами (однако, и здесь следует отметить, что область находится на границе высокого и среднего диапазонов).

Проведем аналогичную ранговую оценку по показателям индекса результативности. Начнем сопоставление со значений инновационной активности (продуктовые и процессные инновации) (таблица 6).

Таблица 6

**Распределение регионов Казахстана по инновационной активности
(продуктовые и процессные инновации)**

Параметры	Выше среднего значения по Казахстану	Ниже среднего значения по Казахстану
Положительный темп роста значений 2018 года к значениям 2013 года	Актюбинская Алматинская Жамбылская Карагандинская Костанайская Северо-Казахстанская Восточно-Казахстанская Нур-Султан	Акмолинская Мангистауская Павлодарская Алматы
Отрицательный темп роста значений 2018 года к значениям 2013 года	-	Атырауская Южно-Казахстанская Кызылординская Западно-Казахстанская

Регионов, имеющих положительные значения обоих параметров, в Казахстане восемь, что с нашей точки зрения является большим достижением: Актюбинская, Алматинская, Жамбылская, Карагандинская, Костанайская, Восточно- и Северо-Казахстанская области, г. Нур-Султан. Значение выше среднего по стране с отрицательными темпами роста не демонстрирует ни один регион республики. Значение ниже среднего по стране, но с положительными темпами роста демонстрируют Акмолинская, Павлодарская и Мангистауская области и г. Алматы. Остальные регионы находятся в зоне отрицательных значений обоих параметров.

Ранжируем регионы по удельным объемам реализованной инновационной продукции (таблица 7).

Таблица 7

**Распределение регионов Казахстана по удельным объемам реализованной
инновационной продукции**

Параметры	Выше среднего значения по Казахстану	Ниже среднего значения по Казахстану
Положительный темп роста значений 2018 года к значениям 2013 года	Жамбылская Костанайская Южно-Казахстанская Павлодарская	Актюбинская Западно-Казахстанская Алматы

Отрицательный темп роста значений 2018 года к значениям 2013 года	Восточно-Казахстанская	Акмолинская Алматинская Атырауская Карагандинская Кызылординская Мангистауская Северо-Казахстанская Нур-Султан
---	------------------------	---

По данному параметру оба положительных фактора имеют четыре региона: Жамбылская, Костанайская, Южно-Казахстанская и Павлодарская области. Восточно-Казахстанская область имеет значение выше удельного по стране, но отрицательные темпы роста. Актюбинская и Западно-Казахстанская области, а также Алматы имеют показатель ниже среднего удельного по стране, но удельные объемы реализованной инновационной продукции растут. Остальные регионы имеют оба отрицательных параметра.

Ранжируем регионы по удельному числу организаций, создавших и использующих новые технологии и объекты техники (таблица 8).

Таблица 8

**Распределение регионов Казахстана по удельному числу организаций,
создавших и использующих новые технологии и объекты техники**

Параметры	Выше среднего значения по Казахстану	Ниже среднего значения по Казахстану
Положительный темп роста значений 2018 года к значениям 2013 года	Актюбинская Атырауская Костанайская	Алматы
Отрицательный темп роста значений 2018 года к значениям 2013 года	Акмолинская Кызылординская	Алматинская Западно-Казахстанская Жамбылская Карагандинская Мангистауская Южно-Казахстанская Павлодарская Восточно-Казахстанская Северо-Казахстанская Нур-Султан

По данному параметру оба положительных фактора имеют Актюбинская, Атырауская и Костанайская области. Акмолинская и Кызылординская области имеют значение выше удельного по стране, но отрицательные темпы роста. Алматы имеет показатель ниже среднего удельного по стране, но удельное число организаций, создавших и использующих новые технологии и объекты техники, растет. Остальные регионы имеют оба отрицательных параметра.

Присвоим ранги по каждому из показателей по регионам и найдем средние ранги каждого региона (таблица 9).

Таблица 9

Ранги по показателям индекса результативности

Регион	Ранги по показателям			Средний ранг
	Инновационная активность (продуктовые и процессные инновации)	Объем реализованной инновационной продукции	Количество организаций, создавших и использующих новые технологии и объекты техники	
Костанайская	1	1	1	1
Актюбинская	1	3	1	1,67
Жамбылская	1	1	4	2
Восточно-Казахстанская	1	2	4	2,33
Павлодарская	3	1	4	2,67
Южно-Казахстанская	4	1	4	3
Нур-Султан	1	4	4	3
Алматы	3	3	3	3
Северо-Казахстанская	1	4	4	3
Атырауская	4	4	1	3
Акмолинская	3	4	2	3
Карагандинская	1	4	4	3
Алматинская	1	4	4	3
Кызылординская	4	4	2	3,33
Западно-Казахстанская	4	3	4	3,67
Мангистауская	3	4	4	3,67

Таким образом, можно сделать следующие выводы:

- высокий ранг (от 1 до 2 включительно) имеют три региона – Костанайская, Актюбинская и Жамбылская области;
- средний ранг (от 2 до 3 включительно) имеют 10 регионов – Восточно-Казахстанская, Павлодарская, Южно-Казахстанская, Северо-Казахстанская, Атырауская, Акмолинская, Карагандинская, Алматинская области, гг. Алматы и Нур-Султан;
- остальные регионы имеют низкий ранг (от 3 до 4 включительно).

Следует обратить внимание, что здесь в рамках динамики инновационного развития высокорейтинговыми регионами являются два традиционных сельскохозяйственных региона и только один промышленный. В то же время все три региона с низкой результативностью региональных инновационных систем являются нефте- и газодобывающими, что опять указывает нам на неэффективное использование сверхдоходов от продажи сырьевых ресурсов в части диверсификации региональных экономик.

В соответствии с методикой выведем суммарный рейтинг инновационной

восприимчивости регионов (таблица 10).

Таблица 10

Суммарные ранги регионов по инновационной восприимчивости

	Ранги потенциала с коэф. 4/7	Р а н г и результативности с коэф. 3/7	Суммарный ранг
В о с т о ч н о - Казахстанская	1,143	1,286	2,429
Акмолинская	2,143	0,429	2,571
Алматы	1,286	1,286	2,571
Алматинская	2,000	0,714	2,714
Актюбинская	1,714	1,286	3,000
Нур-Султан	1,714	1,286	3,000
Жамбылская	2,143	1,000	3,143
З а п а д н о - Казахстанская	2,286	0,857	3,143
Атырауская	1,857	1,286	3,143
Ю ж н о - Казахстанская	1,857	1,286	3,143
Костанайская	2,000	1,286	3,286
Кызылординская	1,857	1,429	3,286
Павлодарская	2,143	1,143	3,286
Мангистауская	1,857	1,571	3,429
С е в е р о - Казахстанская	2,143	1,286	3,429
Карагандинская	2,143	1,571	3,714

Как видно из представленных расчетов, ни один из регионов не отличается высокими значениями инновационной восприимчивости. Одни регионы отстают по научной компоненте, другие – по инновационной.

Отдельно следует указать на крайне низкие параметры таких важных промышленных регионов как Павлодарская и Карагандинская области, в которых практически не наблюдается развития научного потенциала и инновационного бизнеса с позиции такой оценки.

В то же время следует обратить внимание на то, что несколько сельскохозяйственных регионов демонстрируют положительную динамику инновационной восприимчивости, что указывает на тенденции повышения эффективности использования имеющегося экономического потенциала.

Выводы. Предлагаемая авторами методика может использоваться при исследовании результативности инновационных систем в дополнение к традиционно применяемым методам. Достоинствами данной методики являются следующие позиции:

- методика использует удельные и агрегированные параметры, которые лучше характеризуют объект исследования и нивелируют резкие колебания прямых показателей;
- сравнение всегда осуществляется со средним параметром по стране, что так или

иначе предполагает обязательное наличие лидирующих или отстающих объектов;

- динамика параметров оценивается только с позиции «рост/снижение», что также дает лидеров и аутсайдеров;

- методика может быть усложнена введением дополнительных параметров (это зависит от имеющихся статистических параметров или экспертных оценок, которые еще лучше подходят для использования метода ранжирования);

- методика может быть дополнительно усложнена разбивкой факторов на большее количество позиций (т.е. не по две на каждый фактор, как в нашем случае, а по три или четыре (дальнейшее усложнение уже будет нецелесообразным)).

Недостатки данной методики таковы:

- использованные нами в статье данные 2013 и 2018 годов для расчета дали результаты, значительно отличающиеся от итогов расчетов по 2013 и 2017 годам, что указывает на необходимость применения данной методики для расчета ежегодной динамики рангов и значительно усложняет исследование;

- ранжирование лучше подходит для непараметрических данных (например, результатов экспертных опросов) и требует обязательного расчета корреляции с результатами, полученными с использованием других методов, например, индексного;

- введение дополнительных факторов в значительной степени усложняет обработку данных.

В целом же, если рассматривать сами полученные результаты, то можно заключить, что данная методика показала несколько неожиданных результатов, в рамках которых традиционно признаваемые сильными инновационные системы некоторых промышленно развитых регионов оказались в числе аутсайдеров, в то время как инновационные системы нескольких традиционно сельскохозяйственных регионов оказались лидерами. Т.е. применение данной методики оценки инновационной восприимчивости позволило под другим углом взглянуть на развитие субъектов научно-инновационной деятельности.

В целом же, несмотря на отдельные недостатки предлагаемой методики, авторы рекомендуют ее использование для проведения компаративных исследований.

Список литературы

- 1 Национальные инновационные системы в России и ЕС / под ред. В.В. Иванова. – М.: ЦИПРН РАН, 2006. – 280с.
- 2 Таубаев А.А., Улыбышев Д.Н., Кенжебеков Н.Д. и др. Национальные инновационные системы стран Евразийского экономического союза: механизмы развития, предпосылки взаимодействия и перспективы интеграции. – Караганда: ТОО «PEGASO», 2017. – 262с.
- 3 The Global Competitiveness Report 2019 [электронный ресурс]. – URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf (дата обращения 15.03.2020)
- 4 Ситенко Д.А. Макроэкономические показатели оценки инновационной деятельности: Европейский опыт // Инновации и инвестиции. – 2010. – №47. – С. 21-26
- 5 Frascati manual 2015. Guidelines for collecting and reporting data on research and experimental development [электронный ресурс]. – URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/9789264239012-en.pdf?expires=1588160923&id=id&accname=guest&checksum=A5CC135F4CFCE02D3D9EDC8ADF988C> (дата обращения 15.03.2020)
- 6 Реальный сектор экономики Казахстана: индустриально-технологические преобразования / под ред. А.А. Сатыбалдина. – Алматы: ИЭ КН МОН РК, 2016. – 364с.

- 7 Инновационное развитие: экономика, интеллектуальные ресурсы, управление знаниями / под ред. Б.З. Мильнера. – М: ИНФРА-М, 2009. – 624с.
- 8 Нелюбина Т.А. Управление инновационной восприимчивостью социально-экономических систем. – Екатеринбург: ИЭ УРО РАН, 2010. – 27с.
- 9 Ковалевская Д.Е. Оценка индикаторов инновационной восприимчивости экономических подсистем // Перспективы науки. – 2013. – №9 (48). – С. 132-134
- 10 Рудалева И.А., Кабашева И.А. Инновационная восприимчивость работников организации // Фундаментальные исследования. – 2014. – № 11. – С.2495-2498
- 11 Сечко Н.Н. Методологические аспекты изучения инновационной восприимчивости предприятий // Социологический альманах. – 2013. – № 4. – С. 57-67
- 12 Официальный вебсайт Государственного комитета по статистике Казахстана [Электронный ресурс]. – URL: http://stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/ (дата обращения 15.03.2020)

D.N.Ulybyshev^{1,2,3}, E.B.Zhaylauov^{1,3}, N.D.Kenzhebekov^{1,3}

¹*RATIONAL SOLUTION LLP, Karaganda, Kazakhstan*

²*Plekhanov Russian Economic University, Moscow, Russian Federation*

³*Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, Kazakhstan*

Methodology of ranking regions of Kazakhstan by level of innovation sensitivity of regional innovation systems

Abstract. The traditional approach to assessing the impact of national and regional innovation systems generally involves assessing the direct results of their operation. In addition to such an assessment, the authors propose to use methods of calculation of specific indicators, their aggregation and ranking. The example of regional innovation systems of Kazakhstan shows how these methods can be applied. The methodology developed by the authors uses seven direct performance indicators of regional innovation systems and three additional indicators, based on which seven specific parameters are calculated, combined in the groups «capacity parameters» and «performance parameters». According to these two groups of indicators, separate ranks are calculated, which are eventually summed up in the final ranks of regional innovation systems of Kazakhstan. In conclusion, the authors draw conclusions on the strengths and weaknesses of the proposed methodology.

Keywords: innovative susceptibility, regional innovation systems, ranking method, specific capacity indicators, specific performance indicators.

Д.Н.Улыбышев^{1,2,3}, Е.Б.Жайлауов^{1,3}, Н.Д.Кенжебеков^{1,3}

¹*«RATIONAL SOLUTION» ЖШС, Қарағанды, Қазақстан*

²*Г.В. Плеханов атындағы Ресей экономикалық университеті, Мәскеу, Ресей
Федерациясы*

³*Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, Қарағанды, Қазақстан*

Өңірлік инновациялық жүйелердің инновацияны қабылдау қабілеттік деңгейі бойынша Қазақстан өңірлерін саралау әдістемесі

Аңдатпа. Ұлттық және өңірлік инновациялық жүйелердің нәтижелілігін бағалаудың дәстүрлі тәсілі, әдетте, олардың жұмыс істеуінің тікелей нәтижелерін бағалауды қарастырады. Авторлар мұндай бағалауға қосымша үлестік көрсеткіштерді есептеу, оларды агрегаттау және саралау әдістерін пайдалануды ұсынады. Қазақстанның өңірлік инновациялық жүйелерінің мысалында

осы әдістердің қалай қолданылуы мүмкін екендігі көрсетілген. Авторлар әзірлеген әдістеме өңірлік инновациялық жүйелер нәтижелілігінің 7 тікелей көрсеткіштерін және 3 қосымша көрсеткішті пайдаланады, олардың негізінде «әлеует параметрлері» және «нәтижелілік параметрлері» топтарына біріктірілген 7 үлестік параметрлер есептелген. Көрсеткіштердің осы екі тобы бойынша жеке дәрежелер есептеледі және Қазақстанның өңірлік инновациялық жүйелерінің қорытынды дәрежелеріне қосылады. Нәтижесінде, авторлар ұсынылған әдістеменің күшті және әлсіз жақтары туралы қорытынды жасайды.

Түйін сөздер: инновацияны қабылдау қабілеттілігі, өңірлік инновациялық жүйелер, саралау әдісі, әлеуеттің үлестік көрсеткіштері, нәтижеліліктің үлестік көрсеткіштері.

References

- 1 Nacional'nye innovacionnye sistemy v Rossii i ES / pod red. V.V. Ivanova [National innovation systems in Russia and EU / Ed. by V.V. Ivanov] (CIPRN RAN, Moscow, 2006, 280p.)
- 2 Taubaev A.A., Ulybyshev D.N., Kenzhebekov N.D. Nacional'nye innovacionnye sistemy stran Evrazijskogo jekonomicheskogo sojuza: mehanizmy razvitija, predposylki vzaimodejstvija i perspektivy integracii [National innovation systems of the Eurasian Economic Union countries: mechanisms of development, prerequisites for interaction and prospects for integration] (PEGASO LLP, Karaganda, 2017, 262p.)
- 3 The Global Competitiveness Report 2019 [Electr. resours.]. Available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf (Accessed: 15.03.2020)
- 4 Sitenko D.A. Makroekonomicheskie pokazateli ocenki innovacionnoj dejatel'nosti: Evropejskij opyt [Macroeconomic Indicators for Measuring Innovation: European Experience], Innovacii i investicii [Innovations and investments], 47, 21-26 (2010)
- 5 Frascati manual 2015. Guidelines for collecting and reporting data on research and experimental development [Electr. resours.]. Available at: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/9789264239012-en.pdf?expires=1588160923&id=id&accname=guest&checksum=A C5CC135F4CFCED02D3D9EDC8ADF988C> (Accessed: 15.03.2020)
- 6 Real'nyj sektor jekonomiki Kazahstana: industrial'no-tehnologicheskie preobrazovanija / pod red. A.A. Satybaldina [Real sector of economy of Kazakhstan: industrial-technological transformation / Ed. by A.A. Satybaldin] (Institute of Economy, Almaty, 2016, 364p.)
- 7 Innovacionnoe razvitie: jekonomika, intellektual'nye resursy, upravlenie znanijami / pod red. B.Z. Mil'nera [Innovative development: economics, intellectual resources, knowledge management / Ed. by B.Z. Milner] (INFRA-M, Moscow, 2009, 624p.)
- 8 Neljubina T.A. Upravlenie innovacionnoj vospriimchivost'ju social'no-jekonomicheskikh system [Managing Innovation Sensitivity of Socio-Economic Systems] (Institute of Economy, Ekaterinburg, 2010, 27p.)
- 9 Kovalevskaja D.E. Ocenka indikatorov innovacionnoj vospriimchivosti jekonomicheskikh podsystem [Evaluation of indicators of innovative susceptibility of economic subsystems], Perspektivy nauki [Prospects of science], 9 (48), 132-134 (2013)
- 10 Rudaleva I.A., Kabasheva I.A. Innovacionnaja vospriimchivost' rabotnikov organizacii [Innovative susceptibility of employees of the organization], Fundamental'nye issledovanija [Basic research], 11, 2495-2498 (2014)
- 11 Sechko N.N. Metodologicheskie aspekty izuchenija innovacionnoj vospriimchivosti predpriyatij [Methodological aspects of the study of innovative susceptibility of enterprises], Sociologicheskij al'manah [Sociological almanac], 4, 57-67 (2014)
- 12 Oficial'nyj veb-sajt Gosudarstvennogo komiteta po statistike Kazahstana [Electr. resours.]. Available at: http://stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/ (Accessed: 15.03.2020)

Сведения об авторах:

Улыбышев Д.Н. – кандидат экономических наук, доцент; заместитель директора, руководитель проекта TOO RATIONAL SOLUTION, Караганда, Казахстан; доцент кафедры теории менеджмента и бизнес-технологий Российского экономического университета им. Г.В. Плеханова, Москва, Россия; доцент кафедры экономики и предпринимательства Карагандинского экономического университета Казпотребсоюза, Караганда, Казахстан.

Жайлауов Е.Б. – PhD; директор TOO RATIONAL SOLUTION, Караганда, Казахстан; старший преподаватель кафедры экономики и предпринимательства Карагандинского экономического университета Казпотребсоюза, Караганда, Казахстан.

Кенжебеков Н.Д. – кандидат экономических наук, доцент; ведущий научный сотрудник TOO RATIONAL SOLUTION, Караганда, Казахстан; доцент кафедры туризма и ресторанного дела Карагандинского экономического университета Казпотребсоюза, Караганда, Казахстан.

Ulybyshev D.N. – Candidate of Economical Sciences, Associate Professor; Deputy Director, project supervisor for RATIONAL SOLUTION LLP, Karaganda, Kazakhstan; 2) Associate Professor of the Department of Management Theory and Business Technologies of Plekhanov Russian Economic University, Moscow, Russia; 3) associate professor for Department of Economics and Entrepreneurship of Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, Kazakhstan.

Zhailauov E.B. – PhD in Economic; director of RATIONAL SOLUTION LLP, Karaganda, Kazakhstan; Senior Lecturer of the Department of Economics and Entrepreneurship of Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, Kazakhstan.

Kenzhebekov N.D. – candidate of economic sciences, Associate Professor; leading researcher for RATIONAL SOLUTION LLP, Karaganda, Kazakhstan; Associate Professor of the Department of tourism and restaurant business of Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, Kazakhstan.

МРНТИ 06.54.31

Н.А. Курманов¹, Л.М.Муталиева¹, Ж.Ж.Алиева²

*¹Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева,
Нур-Султан, Казахстан*

*²Центрально-Азиатский Университет, Алматы, Казахстан
(E-mail: Kurmanov_NA@enu.kz)*

Формирование профиля цифровых компетенций предпринимателя

Аннотация. В статье предложен подход к формированию цифровых компетенций в сфере предпринимательства в виде упорядоченного перечня по пяти группам: информация и данные, коммуникации в цифровой среде, цифровой контент и творчество, безопасность, решение проблем. На примере фокусной группы проведена оценка важности и уровня подготовки цифровых компетенций в сфере предпринимательства. По результатам проведенного исследования был сформирован профиль цифровых компетенций предпринимателя, который состоит из трех групп: базовые, ключевые и дополнительные компетенции. Сделан вывод, что в развитии базовых и ключевых цифровых компетенций предпринимателя активное участие должны принимать государство, учреждения образования и сам предприниматель в рамках концепции непрерывного образования. Дополнительные компетенции должны находиться в ответственности самого предпринимателя, стремящегося к непрерывному поддержанию уровня своей конкурентоспособности в цифровой экономике.

Ключевые слова: цифровая экономика, предпринимательство, рынок труда, компетенция, система образования, цифровые компетенции, профиль цифровых компетенций предпринимателя.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-2-123-134>

Введение

Во всех секторах экономики и в повседневной жизни человека присутствуют цифровые технологии. Они являются основным двигателем инноваций, способствуют созданию новых рабочих мест на рынке труда. Вопросы цифрового развития экономики сопровождаются активизацией новых видов предпринимательства с применением цифровых технологий, что влечет к росту количества и качества цифровых компетенций. Учитывая эту ситуацию, предприниматели должны обладать соответствующим набором цифровых компетенций, которые помогут им справиться с существующими бизнес-задачами.

В настоящее время в Казахстане придается огромное значение цифровым технологиям и цифровизации экономики, действуют государственные программы, отводится важная роль развитию цифровых компетенций инновационных кадров в системе образования. С учетом направлений развития науки и стратегических задач, поставленных в программах и стратегиях цифровой трансформации общества, следует отдельно выделить перечень цифровых компетенций и сформировать профиль цифровых компетенций предпринимателя для последующего развития наиболее важных компетенций из них.

Обзор литературы

В статье под цифровыми компетенциями будем понимать знания, умения, навыки, способности и усилия предпринимателя в применении цифровых технологий в предпринимательской деятельности.

Дадим характеристику существующих в научной литературе подходов к выделению цифровых компетенций в сфере предпринимательства.

Нами было проведено сканирование научной литературы из баз данных Web of Science и Scopus. Были отфильтрованы релевантные научные статьи по ключевым словам «Digital Competence & Entrepreneurship» - «Цифровые компетенции & Предпринимательство». В результате поиска в базе данных Scopus 44 научных статьи выявили, в базе данных Web of Science – 51 (рисунок 1).

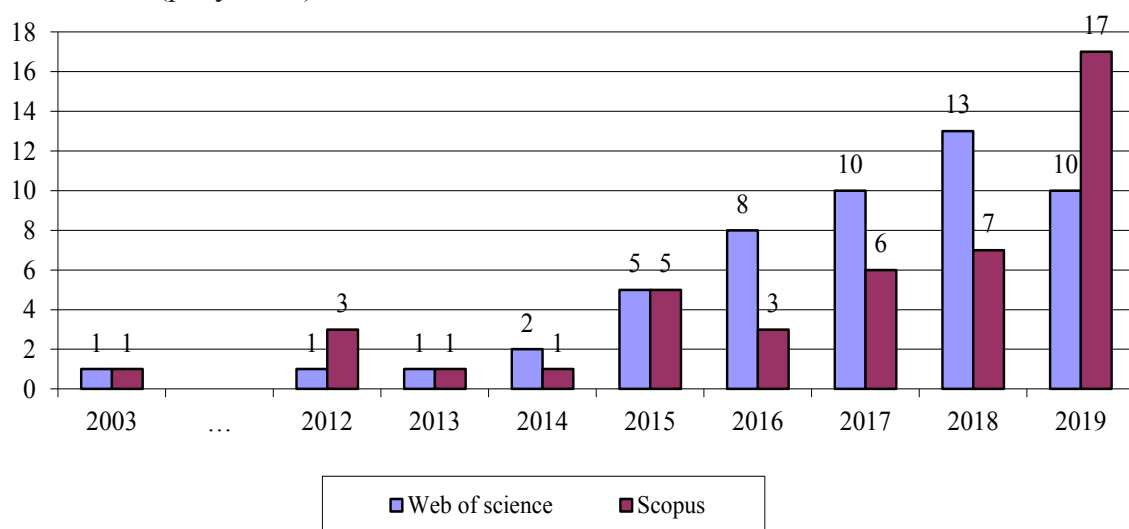

Рисунок 1 – Распределение публикаций по ключевым словам «Digital Competence & Entrepreneurship» - «Цифровые компетенции & Предпринимательство» по годам (на 31.12.2019 г.)

Примечание – составлено авторами

Анализ динамики распределения научных публикаций по годам выявил, что первая научная статья в области исследований цифровых компетенций в сфере предпринимательства в базах данных Web of Science и Scopus датируется 2003 годом. Статья была опубликована в журнале «Management Information Systems», в которой авторы, основываясь на логике цифровой экономики, полагают, что цифровые компетенции будут определять конкурентные действия фирм. В статье авторы предполагают, что эти отношения опосредованы тремя значительными динамическими возможностями - ловкостью, цифровыми опциями и предпринимательской настороженностью [1].

Из данных рисунка 1 видно, что с 2003 по 2012 год отсутствовали публикации по заданным ключевым словам в базах Web of Science и Scopus. Однако с 2012 года наблюдается рост публикационной активности в области исследований цифровых компетенций в сфере предпринимательства, пик которого приходится на 2019 год. На наш взгляд, с дальнейшей цифровизацией экономики, можно уверенно утверждать о продолжении динамичного роста научных исследований цифровых компетенций в сфере предпринимательства.

Результаты поиска научной литературы из баз данных Web of Science и Scopus послужили основой для следующего этапа исследования, по итогам которого проведен анализ перечня цифровых компетенций в сфере предпринимательства в наиболее цитируемых научных статьях (таблица 1).

Таблица 1

Цифровые компетенции и навыки в научной литературе

Авторы	Цифровые компетенции и навыки
Самбамурти В., Барад-вадж А., Гровер В. [1]	Ловкость; Цифровые опции; Предпринимательская настороженность.
Врахатноло Т., Муното [2]	Карьера и жизненные навыки; Инновационные и познавательные навыки; Цифровые навыки и цифровая грамотность.
Бартоломе Ж. и др. [3]	Цифровая грамотность; Общение и сотрудничество; Создание цифрового контента; Безопасность; Решение проблем.
Рауделиуниене Ю. и др. [4]	Страсть к работе; Самосознание; Проактивность; Быстрая реакция на изменения; Стрессоустойчивость; Непрерывное обучение; Профессиональные знания; Цифровой маркетинг; Визуальный маркетинг и другие.
Чен С. С. и др. [5]	Навыки общения; Управление операциями; Основы бизнеса; Предпринимательские навыки; Управление персоналом; Профессиональные инновационные способности; Управление маркетингом; Управление рисками; Финансовый менеджмент и цифровые навыки.
Примечание – составлено авторами	

В таблице 2 представлен анализ цифровых компетенций, представленных в казахстанских и зарубежных программах и стратегиях цифровой трансформации общества.

Таблица 2

Цифровые компетенции и навыки в программах и стратегиях цифровой трансформации общества

Программа, стратегия	Страна, регион мира, организация	Цифровые компетенции
DigCompEdu: Европейская модель цифровых компетенций для образования [6]	Европейский Союз	Пользовательские цифровые компетенции: базовые и производные цифровые навыки. Специализированные профессиональные цифровые компетенции.
DigComp 2.1 [7]	Европейский Союз	Компетенции в следующих областях: Информация; Коммуникации; Создание цифрового контента; Безопасность; Решение проблем.

Новые фундаментальные навыки цифровой экономики [8]	Burning Glass	Анализ данных; Управление данными; Разработка программного обеспечения; Компьютерное программирование; Цифровая безопасность и обеспечение конфиденциальности.
Россия 2025: от кадров к талантам [9]	Россия, Бостон Консалтинг Групп	Создание систем и управление информацией
Государственная программа «Цифровой Казахстан» [10]	Казахстан	Навыки в анализе информации и развитие креативности мышления; Навыки программирования; Компетенции по использованию ИКТ.
Государственная программа развития образования и науки РК на 2020-2025 гг. [11]	Казахстан	Знание и понимание в изучаемой области; Формулирование аргументов и решение проблем; Осуществление сбора и интерпретация информации; Сообщение информации, идеи, решения; Навыки для самостоятельного продолжения обучения.
Примечание – составлено авторами		

Проведенный анализ литературы показал, что во многих исследованиях цифровые компетенции отдельно не выделяются, они представлены в группе с профессиональными, функциональными и даже познавательными компетенциями. Считаем, что с учетом направлений развития науки и стратегических задач, поставленных в программах и стратегиях цифровой трансформации общества, следует отдельно выделить перечень цифровых компетенций в сфере предпринимательства (таблица 3).

Таблица 3

Цифровые компетенции в сфере предпринимательства

№	Группы компетенций	Компетенции
1	Информация и данные	1.1 Поиск и просмотр информации 1.2 Оценка информации 1.3 Сохранение, обработка и воспроизведение информации 1.4 Управление данными и информацией (Data/Information Management)

2	Коммуникации в цифровой среде	2.1 Общение с помощью цифровых технологий 2.2 Распространение информации и контента 2.3 Гражданская активность в Интернете 2.4 Совместное использование цифровых технологий 2.5 Сотрудничество при поддержке цифровых технологий 2.6 Деловой этикет в Интернете 2.7 Управление идентификацией (Identity Management)
3	Цифровой контент и творчество	3.1 Цифровое контентное творчество 3.2 Создание нового знания 3.3 Интеграция и переработка цифрового контента 3.4 Авторское право и лицензии 3.5 Программирование
4	Безопасность	4.1 Защита оборудования и устройств 4.2 Защита персональных данных и обеспечение конфиденциальности 4.3 Защита здоровья и благополучия 4.4 Защита окружающей среды
5	Решение проблем	5.1 Решение технических проблем 5.2 Выявление потребностей и поиск технологических решений
Примечание – составлено авторами		

Представленный в таблице 3 перечень цифровых компетенций – это рабочий инструмент формирования профиля цифровых компетенций, который может быть использован в сфере предпринимательства.

Таким образом, проведенный анализ литературы позволил выделить состав цифровых компетенций в сфере предпринимательства с сортировкой их по однородности содержания и выделением следующих групп компетенций: информация и данные, коммуникации в цифровой среде, цифровой контент и творчество, безопасность, решение проблем.

Материалы и методы

Информационной базой исследования послужили результаты социологического опроса. Анкета социологического опроса включала вопросы по выявлению параметрических характеристик респондентов: пол, возраст, уровень образования, сфера предпринимательской деятельности. Также анкета включала вопросы, предназначенные для оценки важности и уровня подготовки конкретной цифровой компетенции, необходимой для ведения предпринимательской деятельности с применением цифровых технологий.

Важными этапами оценки релевантности цифровых компетенций в предпринимательстве выступают:

- сортировка компетенций по однородности содержания и разграничение на группы;
- подбор экспертов и формирование экспертных групп;
- разработка анкеты социологического опроса;
- опрос респондентов;

- обработка и анализ полученных результатов опроса;
 - построение профиля цифровых компетенций предпринимателя.
- Анкета социологического опроса включала следующие параметры:
- перечень цифровых компетенций;
 - шкалу оценки респондентами важности и уровня подготовки цифровых компетенций (таблица 4).

Таблица 4

Шкала оценки уровня подготовки и важности цифровых компетенций

Уровень подготовки	Шкала оценки	Важность	Шкала оценки	Релевантность компетенции
Продвинутый уровень	8,6 до 10,0	Исключительно важна	8,6 до 10,0	Базовые компетенции
Выше среднего	7,6 до 8,5	Важна	7,6 до 8,5	Ключевые компетенции
Средний уровень	5,1 до 7,5	Средней степени	5,1 до 7,5	Дополнительные компетенции
Ниже среднего	2,6 до 5,0	Не очень важна	2,6 до 5,0	Компетенции с низкой релевантностью
Начальный уровень	0 до 2,5	Неважно	0 до 2,5	
Примечание – составлено авторами				

Результаты и обсуждения

Оценка важности и уровня подготовки цифровых компетенций проводилась на основе опроса 68 казахстанских предпринимателей, ведущих свою деятельность с применением цифровых технологий и Интернета. Социологический опрос проводился с сентября по ноябрь 2019 года в городах Нур-Султан и Алматы. Цель исследования – выявить степень важности и необходимый уровень подготовки предложенной компетенции для ведения предпринимательской деятельностью с применением цифровых технологий.

79% (54 чел.) участников опроса – представители мужского пола, 21% (14 чел.) – женского, средний возраст респондента составил 29 лет.

Опрошенные респонденты имели высшее образование и опыт в предпринимательстве с применением цифровых технологий.

В процессе анализа результатов были рассчитаны средние значения оценок важности и уровня подготовки каждой предложенной цифровой компетенции. В процессе обработки результатов фокусной группы были получены данные, представленные в таблице 5.

Таблица 5

Средние значения оценок важности и уровня подготовки цифровой компетенции

№	Компетенция	Важность	Уровень подготовки
Информация и данные			
1.1	Поиск и просмотр информации	8,7	8,9
1.2	Оценка информации	8,7	8,6
1.3	Сохранение, обработка и воспроизведение информации	8,6	8,6

Формирование профиля цифровых компетенций предпринимателя

1.4	Управление данными и информацией	8,8	8,7
Коммуникации в цифровой среде			
2.1	Общение с помощью цифровых технологий	7,6	8,2
2.2	Распространение информации и контента	8,6	8,8
2.3	Гражданская активность в Интернете	5,9	6,1
2.4	Совместное использование цифровых технологий	8,1	8,3
2.5	Сотрудничество при поддержке цифровых технологий	7,9	8,4
2.6	Деловой этикет в Интернете	7,7	7,8
2.7	Управление идентификацией	8,7	8,4
Цифровой контент и творчество			
3.1	Цифровое контентное творчество	7,6	7,9
3.2	Создание нового знания	7,9	7,7
3.3	Интеграция и переработка цифрового контента	5,4	5,6
3.4	Авторское право и лицензии	8,1	8
3.5	Программирование	4,1	4,5
Безопасность			
4.1	Защита оборудования и устройств	8,2	7,7
4.2	Защита персональных данных и обеспечение конфиденциальности	8	7,9
4.3	Защита здоровья и благополучия	7	7,1
4.4	Защита окружающей среды	6,5	6,9
Решение проблем			
5.1	Решение технических проблем	4,5	4,9
5.2	Выявление потребностей и поиск технологических решений	5,5	5,6
Примечание – составлено авторами			

Исходя из таблицы 4, можно сделать вывод о том, что наиболее важными для опрошенных предпринимателей являются следующие группы цифровых компетенций: информация и данные, коммуникации в цифровой среде, цифровой контент и творчество. Наименее важными являются компетенции безопасности и решения проблем.

На рисунке 2 проиллюстрирована оценка важности и уровня подготовки цифровых компетенций у опрошенных предпринимателей.

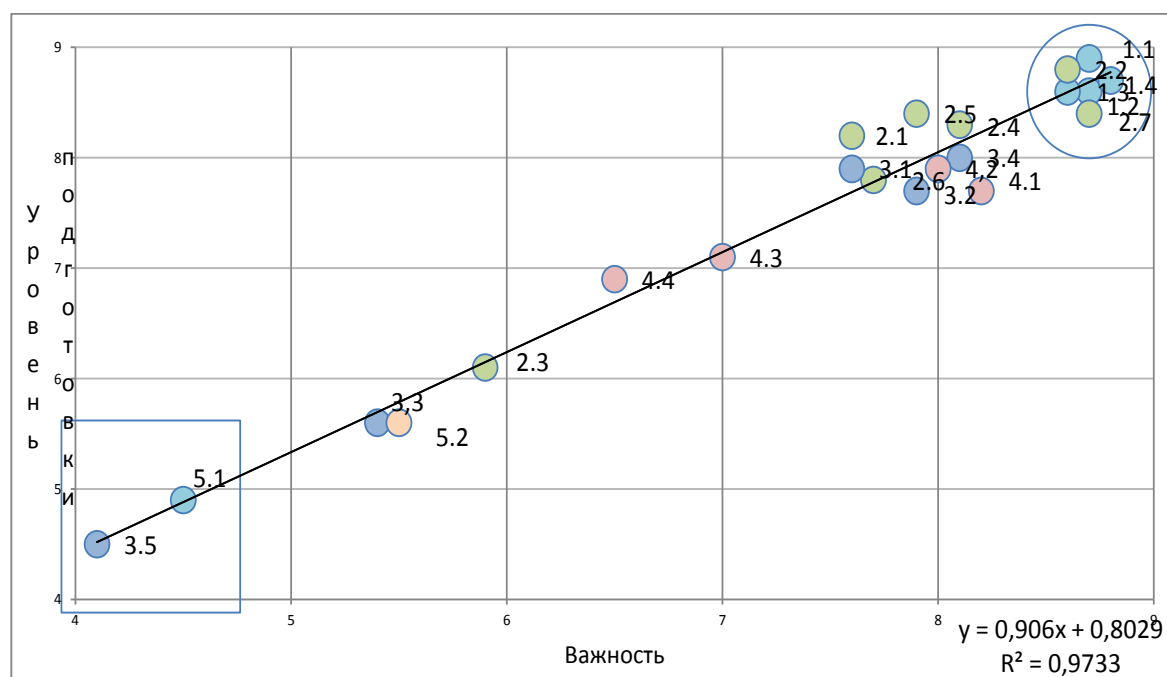

Рисунок 2 – Оценка важности и уровня подготовки цифровых компетенций в сфере предпринимательства

Примечание – составлено авторами

Далее экспертным путем был сформирован профиль предпринимателя с соответствующими релевантными цифровыми компетенциями (таблица 6).

Таблица 6

Профиль цифровых компетенций предпринимателя

Релевантность компетенции	Цифровые компетенции
Базовые компетенции	Поиск и просмотр информации; Оценка информации; Сохранение, обработка и воспроизведение информации; Управление данными и информацией; Распространение информации и контента; Управление идентификацией.
Ключевые компетенции	Общение с помощью цифровых технологий; Совместное использование цифровых технологий; Сотрудничество при поддержке цифровых технологий; Деловой этикет в Интернете; Цифровое контентное творчество; Создание нового знания; Авторское право и лицензии; Защита оборудования и устройств; Защита персональных данных и обеспечение конфиденциальности; Защита окружающей среды.
Дополнительные компетенции	Гражданская активность в Интернете; Интеграция и переработка цифрового контента; Защита здоровья и благополучия; Выявление потребностей и поиск технологических решений.
Примечание – составлено авторами	

По результатам проведенного исследования был сформирован профиль цифровых компетенций предпринимателя, который состоит из трех групп: базовые, ключевые и дополнительные компетенции.

Базовые компетенции – наиболее важные компетенции, без них невозможна эффективная деятельность предпринимателя в цифровой экономике. К данной группе компетенций по результатам опроса были отнесены компетенции, имеющие исключительную важность для предпринимателя и требующие от него продвинутого уровня их подготовки. К ним относятся: Поиск и просмотр информации; Оценка информации; Сохранение, обработка и воспроизведение информации; Управление данными и информацией; Распространение информации и контента; Управление идентификацией.

Ключевые компетенции – это компетенции, имеющие высокий уровень важности для предпринимателя и требующие от него уровня их подготовки «выше среднего». К этой группе относятся: Общение с помощью цифровых технологий; Совместное использование цифровых технологий; Сотрудничество при поддержке цифровых технологий; Деловой этикет в Интернете; Цифровое контентное творчество; Создание нового знания; Авторское право и лицензии; Защита оборудования и устройств; Защита персональных данных и обеспечение конфиденциальности; Защита окружающей среды. Они обеспечивают и поддерживают конкурентоспособность предпринимателя в цифровой экономике.

Считаем, что в развитии базовых и ключевых цифровых компетенций предпринимателя активное участие должны принимать государство, учреждения образования и сам предприниматель в рамках концепции непрерывного образования.

Дополнительные компетенции - это группа компетенций, которые улучшают профиль цифровых компетенций предпринимателя, но они не являются первоочередными по важности для ведения предпринимательской деятельности. Эта группа компетенций имеет также среднее значение по уровню цифровой подготовки. К этой группе относятся: Гражданская активность в Интернете; Интеграция и переработка цифрового контента; Защита здоровья и благополучия; Выявление потребностей и поиск технологических решений.

В современных условиях предприниматель должен брать на себя ответственность за поддержание уровня своих компетенций и сам выбирать средства достижения намеченных целей. Считаем, что дополнительные компетенции, формирование которых происходило в системе образования, должны находиться в ответственности самого предпринимателя, стремящегося к непрерывному поддержанию уровня своей конкурентоспособности в цифровой экономике.

Также мы можем наблюдать четвертую группу - компетенции с низкой релевантностью (программирование и решение технических проблем). Мы предлагаем исключить их из профиля цифровых компетенций предпринимателя.

Выводы

Сфера формального и неформального образования является ключевой площадкой в подготовке кадров для цифровой экономики. Для формирования и развития цифровых компетенций у потенциальных и состоявшихся предпринимателей необходимы внедрение новых подходов в системе образования, изменение методов и технологий обучения с учетом предложенного профиля цифровых компетенций предпринимателя.

Список литературы

- 1 Самбамурти В., Бхарадвадж А., Гровер В. Формирование гибкости с помощью цифровых опций: переосмысление роли информационных технологий в современных фирмах //

Информационные системы управления. - 2003. - №. 2. - С. 237-263.

2 Врахатноло Т., Муното. Влияние навыков XXI века на систему образования // Серия конференций IOP: Материаловедение и инженерия. Издательство IOP. - 2018. - №. 1. - С. 1-7.

3 Бартоломе Ж., де Сория И.М., Якобсоне М., Фернандес А., Русева Г., Кутудис П., Мерриган Д., Вакеро М. Разработка цифровой платформы для оценки компетентности и аккредитации цифровых профилей // Материалы 12-й Международной конференции по технологиям образования и развития (INTED), Валенсия, Испания. - 2018. - С. 5-7.

4 Рауделиуниене Ю., Давидавичене В., Тваронавичене М., Радецките В. Исследование факторов успеха женского лидерства в электронной коммерции //TERRA ECONOMICUS. – 2018. – Т. 16. – №. 3. – С. 131-149.

5 Чен С. С., Сяо Х. С., Чанг Дж. С., Чоу С. М., Чен С. П., Шен С. Х. Может ли курс по предпринимательству улучшить предпринимательские намерения студентов? // Международный журнал по предпринимательству и управлению. - 2015. - Т. 11. - №. 3. - С. 557-569.

6 Карретеро С., Вуорикари Р., Пуни Й. Система цифровых компетенций для граждан // Публикации Европейского Союза, 2017. - 48 с.

7 Редекер С. Европейские рамки для цифровой компетентности педагогов: DigCompEdu. Люксембург: Издательский офис Европейского Союза, 2017. - 95 с.

8 Марков В., Хьюз Д., Банди А. Новые основополагающие навыки цифровой экономики: развитие профессионалов будущего. Форум делового высшего образования, Вашингтон, округ Колумбия, 2018. - 63 с.

9 Бутенко В., Полунин К., Котов И., Сычева Е., Степаненко А., Занина Е., Ломп С., Руденко В., Топольская Е. Россия 2025: от кадров к талантам. The Boston Consulting Group, 2017. – 72 с.

10 Государственная программа «Цифровой Казахстан». Электронный ресурс: <https://egov.kz/cms/ru/law/list/P1700000827> (дата обращения: 23.01.2020).

11 Государственная программа развития образования и науки РК на 2020-2025 годы. Электронный ресурс: <https://tengrinews.kz/zakon/> (дата обращения: 23.01.2020).

Н.А. Курманов¹, Л.М.Муталиева¹, Ж.Ж.Алиева²

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

²Орталық Азия университеті, Алматы, Қазақстан

Кәсіпкердің сандық құзыреттілік профилін қалыптастыру

Аңдатпа. Мақалада бес топтың тапсырыс берілген тізімі түріндегі кәсіпкерлік саласындағы цифрлық құзыреттіліктерді қалыптастыруға көзқарас ұсынылған: ақпарат және деректер, сандық ортадағы коммуникациялар, сандық мазмұны мен шығармашылық, қауіпсіздік, мәселелерді шешу. Мысал ретінде фокус-топты қолдана отырып, кәсіпкерлік саласындағы цифрлық құзіреттерді оқытудың маңыздылығы мен деңгейіне баға берілді. Зерттеу нәтижелері бойынша кәсіпкерлердің сандық құзыреттілік профилі құрылды, ол үш топтан тұрады: негізгі, негізгі және қосымша құзыреттер. Мемлекет, оқу орындары және кәсіпкер өмір бойы білім беру тұжырымдамасы аясында кәсіпкердің негізгі және негізгі цифрлық құзыреттіліктерін дамытуға белсенді қатысуы керек деген тұжырымға келді. Қосымша құзыреттер сандық экономикада өзінің бәсекеге қабілеттілік деңгейін үнемі ұстап тұруға тырысатын кәсіпкердің жауапкершілігі болуы керек.

Түйін сөздер: цифрлық экономика, кәсіпкерлік, еңбек нарығы, құзіреттілік, білім беру жүйесі, цифрлық құзыреттілік, кәсіпкердің цифрлық құзыреттілік профилі.

N.A.Kurmanov¹, L.M.Mutaliyeva¹, Zh.Zh.Aliyeva²

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

²Central Asian University, Almaty, Kazakhstan

Developing an entrepreneur's digital competency profile

Abstract. The article proposes an approach to the formation of digital competencies in entrepreneurship in five groups: information and data, communications in the digital environment, digital content and creativity, security, problem solving. Using the focus group an assessment was made of the importance and level of training of digital competencies in entrepreneurship. Based on the results of the study, an entrepreneur digital competency profile was formed, which consists of three groups: basic, key and additional competencies. It is concluded that the state, educational institutions and the entrepreneur should actively participate in the development of basic and key digital competencies of an entrepreneur within the framework of the concept of lifelong education. Additional competencies should be the responsibility of the entrepreneur himself, striving to continuously maintain his level of competitiveness in the digital economy.

Keywords: digital economy, entrepreneurship, labor market, competence, education system, digital competencies, entrepreneur digital competencies profile.

References

- 1 Sambamurthy V., Bharadwaj A., Grover V. Shaping Agility through Digital Options: Reconceptualizing the Role of Information Technology in Contemporary Firms //MIS Quarterly. – 2003. – №. 2. – pp. 237-263.
- 2 Wrahatnolo T., Munoto. 21st centuries skill implication on educational system// In IOP Conference Series: Materials Science and Engineering. IOP Publishing. - 2018. - №. 1. - pp. 1-7.
- 3 Bartolomé J., de Soria I.M., Jakobsone M., Fernández A., Ruseva G., Koutoudis P., Merrigan D., Vaquero M. Developing a digital competence assessment and accreditation platform for digital profiles //Proceedings of the 12th International Technology, Education and Development Conference (INTED), Valencia, Spain. – 2018. – pp. 5-7.
- 4 Raudeliuniene YU., Davidavichene V., Tvaronavichene M., Radeckite V. Issledovanie faktorov uspekha zhenskogo liderstva v elektronnoj kommercii [A Study of Women's Leadership Success Factors in E-Commerce]//TERRA ECONOMICUS. – 2018. – T. 16. – №. 3. – S. 131-149. [in Russian]
- 5 Chen S. C., Hsiao H. C., Chang J. C., Chou C. M., Chen C. P., Shen C. H. Can the entrepreneurship course improve the entrepreneurial intentions of students? //International Entrepreneurship and Management Journal. – 2015. – T. 11. – №. 3. – pp. 557-569.
- 6 Carretero S., Vuorikari R., Punie Y. The Digital Competence Framework for Citizens // Publications Office of the European Union, 2017. – 48 p.
- 7 Redecker C. European framework for the digital competence of educators: DigCompEdu. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017. – 95p.
- 8 Markow W., Hughes D., Bundy A. The new foundational skills of the digital economy: developing the professionals of the future. – Business-Higher Education Forum, Washington, District of Columbia, 2018. - 63 p.
- 9 Butenko V., Polunin K., Kotov I., Sycheva E., Stepanenko A., Zanina E., Lomp S., Rudenko V., Topol'skaya E. Rossiya 2025: ot kadrov k talantam [Russia 2025: resetting the talent balance]. The Boston Consulting Group, 2017. – 72 s. [in Russian]
- 10 Gosudarstvennaya programma «Cifrovoj Kazahstan» [State program «Digital Kazakhstan»]. Elektronnyj resurs: <https://egov.kz/cms/ru/law/list/P1700000827> (data obrashcheniya:

23.01.2020).

11 Gosudarstvennaya programma razvitiya obrazovaniya i nauki RK na 2020-2025 gody [State program for the development of education and science of the Republic of Kazakhstan for 2020-2025]. Elektronnyj resurs: <https://tengrinews.kz/zakon/> (data obrashcheniya: 23.01.2020).

Сведения об авторах:

Курманов Н.А. – PhD, и.о. профессора, кафедра «Менеджмент», Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, ул. Кажымукана, 11, Нур-Султан, Казахстан.

Муталиева Л.М. – к.э.н., ассоциированный профессор, кафедра «Туризм», Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, ул. Кажымукана, 11, Нур-Султан, Казахстан.

Алиева Ж.Ж. - докторант специальности «Экономика», Центрально-Азиатский университет, ул. Жандосова, 60, Алматы, Казахстан.

Kurmanov N.A. – PhD, associate professor, Department of «Management». L.N. Gumilyov Eurasian National University, Kazhymukan street 11, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Mutaliyeva L.M. – PhD, associate professor, Department of «Management». L.N. Gumilyov Eurasian National University, Kazhymukan street 11, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Aliyeva Zh.Zh. - PhD student of the specialty Economics, Central Asian University, Zhandosov street 60, Almaty, Kazakhstan.

Проблемалық несиелерді басқару жүйесі

Андатпа. Бұл мақалада дамыған елдерде проблемалық несиелерді басқару тәсілдерін қалыптастыру және проблемалық несиелерді басқарудың әмбебап әдістемесін қалыптастыруға арналған әдістемелік тәсілдерді әзірлеу тәжірибесі мен ерекшеліктерін жинақтау қажеттілігімен анықталады. Қазіргі уақытта банктер үшін өзекті және осы жұмыс шеңберінде жеке зерттеуді талап ететін қосымша аспектілер проблемалы несиелер портфелін басқару әдістемесін құру кезінде пайдаланылатын технологиялардың әрқайсысының тәуекелдерін талдау және даму перспективасы болып табылады. Экономикалық дағдарыс жағдайында проблемалы несиелерді басқарудың қазіргі жағдайы мен даму перспективасы Қазақстанда үлкен қызығушылыққа ие болып отыр. Осы зерттеудің мақсаты проблемалық несиелерді басқарудың теориялық тәсілдерін дамыту және қазақстандық коммерциялық банкте проблемалық несиелер портфелін басқарудың әдістемелік және ұйымдастырушылық негіздерін әзірлеу болып табылады.

Коммерциялық банктерге проблемалық несиелер портфелін басқарудың әдістемелік негіздерін дамыту және енгізу Қазақстан Республикасының банк жүйесінің жалпы сенімділігін, өтімділігін және тартымдылығын арттыруға ықпал ететін болады.

Түйін сөздер: несие, қаржы, дефолт, проблемалық несиелер, несиелік тәуекел, банк, несиелік портфель, шығын, күмәнді қарыз, халықаралық валюталық қор, Базель комитеті, экономикалық дағдарыс, табыс, сегмент, экономикалық тұрақсыздық, міндеттеме, несиелік скоринг, коллектрлік агенттік, өтімділік.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-2-135-146>

Банктер үшін аса маңызды тәуекелдердің бірі несиелік тәуекел болып табылады. Ол дефолт түрінде немесе қарыз алушының өз міндеттемелерін орындаудан бас тартуы түрінде болады, бұл негізгі қарызды немесе несие бойынша проценттерді өтеу мерзімінің өтіп кетуі, сонымен қатар, несиенің қайтарылмауы арқылы көрініс береді. Несиелік тәуекелдің іске асуының салдары ретіндегі проблемалық несиелердің пайда болуы сыртқы экономикалық жағдайларға байланысты емес. Дағдарыстық құбылыстар проблемалық несиелердің туындау ықтималдығына ғана әсер етеді және олардың өсуіне апарып соқтырады. Қазіргі кезеңде дамыған мемлекеттерде проблемалық несиелерді басқарудың кешенді әдістемелерін қолдану үрдісі бұқаралық сипат алып келеді. Экономикалық тұрақсыздық жағдайында банк институттары дефолт тәуекелін барынша азайту мақсатында проблемалық несиелерді басқару мәселесіне барған сайын ерекше назар аударуда. Әлемде проблемалық несиелермен орталықсыздандырылған жұмыс жүргізу тәсілдемелері белсенді түрде дамып келеді, ал әлемнің аса ірі банктік жүйелері оларды сатып алу үшін және проблемалық несиелерді басқару үшін пайдаланады.

Проблемалық несиелерді анықтауда қолданылатын шетелдік және отандық ғылым мен практикадағы тәсілдемелерге жүргізілген зерттеулер несиені проблемалық несиелер қатарына жатқызудың бірыңғай, жалпыға бірдей ортақ өлшемдері жоқ екенін көрсетіп отыр. Әдетте, проблемалық несиелер несие алушының қаржылық жағдайы нашарлаған жағдайларда немесе несие алушының дәрменсіздігінен пайда болады деп саналады. Бұл ретте банктер, әдетте проблемалық несиелердің қатарына төлем мерзімі өтіп кеткен немесе осындай тәуекелдер туындауы ықтимал несиелерді жатқызады. Дәл осындай ұстаным әртүрлі мемлекеттердің банктік қадағалау органдарының тарапынан несиелеу ісіндегі про-

блемаларды бағалауда да кеңінен тараған, өйткені несиенің проблемалылық дәрежесі ол бойынша төлемдердің қаншалықты кешіктірілгендігіне қарай анықталады. Кейбір мемлекеттерде, атап айтқанда, АҚШ-та несиелер төлем мерзімі 90 күн кешіктірілген кезде ғана проблемалық несие деп танылады. Ал, басқа мемлекеттерде, бұл мерзім біршама қысқартылған. Мысалы, Хорватия мемлекетінде бұл өлшем 30 күнді құрайды. Португалияда несиелер төлем мерзімі кешіктірілген сәттен бастап-ақ проблемалық деп таныла алады.

Несиенің проблемалылығы бойынша едәуір кеңірек түсініктер те бар. Мысалы, шетелдерде несие шарттарының талаптарына әртүрлі келісімдер (ковенанттар) енгізу практикасы кеңінен таралған. Олар несие бойынша қамтамасыз ету деңгейі төмендеген жағдайда, қаржы-шаруашылық қызметтің көрсеткіштері нашарлаған, т.с.с. жағдайларда несиені мерзімінен бұрын өндіріп алу мүмкіндігін қарастырады. Қазіргі уақытта банктер проблемалық несиелерді басқарудың әралуан технологияларын қолданып отырғанына қарамастан, осы технологияларды, тетіктерді, әдістер мен құралдарды теориялық және әдіснамалық аспектілерді түсіндіре алатын бірыңғай тәсілдеме жоқ. Проблемалық несиелермен жұмысқа қатысты теориялық тәсілдемелерді стандарттандыру және дамыту мақсатында біз проблемалық несиенің кешенді анықтамасын және оған қарыздың келесі түрлерін енгізуді ұсынамыз:

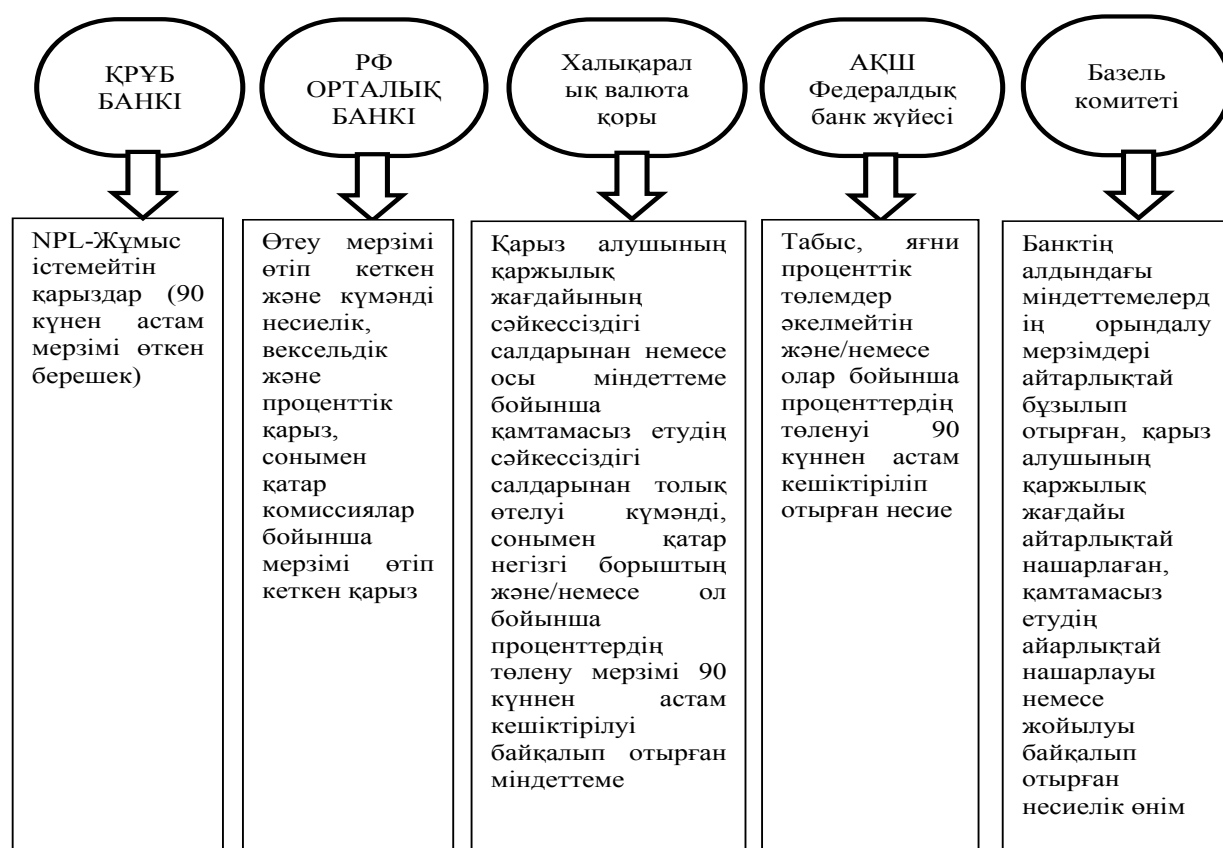
«Күмәнді несие» – негізгі міндеттеменің және пайыздардың уақытында өтелуіне қатысты банктің күмәндері бар несиелер.

«Өтеу мерзімі өтіп кеткен несие» – негізгі міндеттеменің және/немесе пайыздардың өтелу мерзімінің бұзылуына жол берілген несие.

«Проблема алдындағы несие» – клиент тарапынан несие шартының талаптары, соның ішінде, негізгі міндеттеменің немесе пайыздардың өтелу мерзімдері бойынша талаптардың, қамтамасыз етудің сақталуы мен мөлшері туралы шарттардың, қаржылық жағдайды қолдау жөніндегі шарттардың және т.с.с. бұзылуына жол берілген несие.

«Проблемалық несие» – проблемалық деген анықтама берілген, яғни банк алдындағы міндеттемелердің орындалу мерзімдері айтарлықтай, 90 күннен астам мерзімге бұзылған, борышкердің қаржылық жағдайы айтарлықтай нашарлаған, қамтамасыз ету айтарлықтай нашарлаған немесе жойылған қарыз.

Осы анықтамалар проблемалық несиелерге тән негізгі белгілерді қамтиды және ҚРҰБ, Ресей Орталық банкінің, Халықаралық валюта қорының, АҚШ Федералдық банкі жүйесінің, Базель комитетінің анықтамаларының негізінде жасалған.

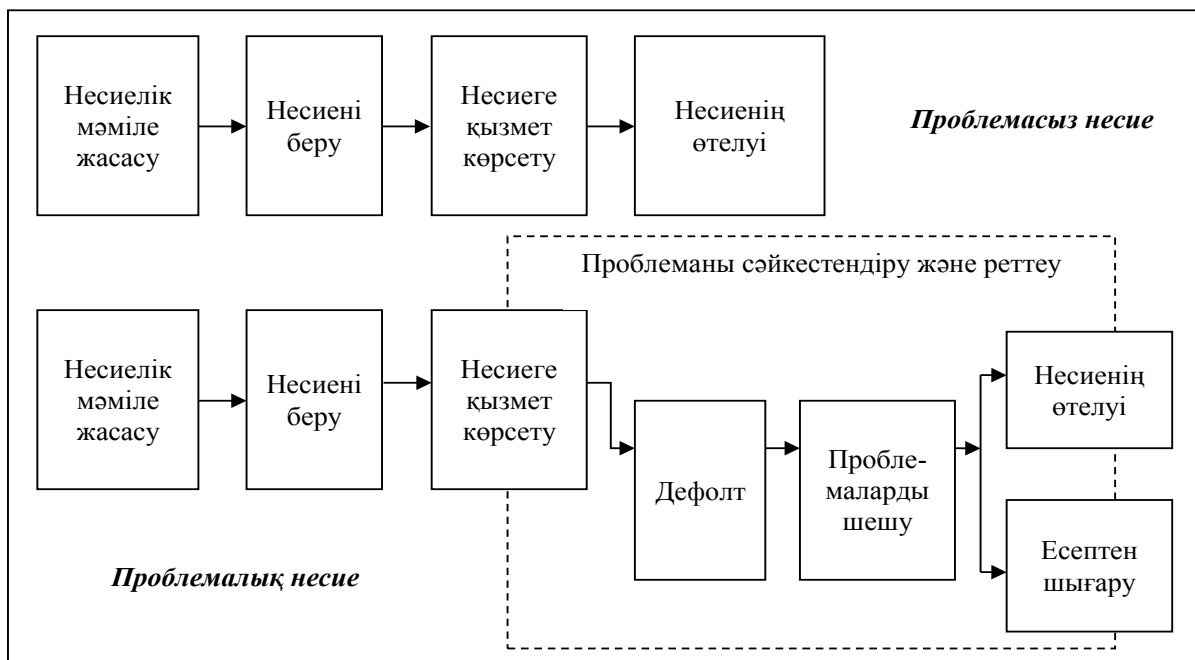

1 сурет. Проблемалық несие ұғымы

Банктердің проблемалық несиелермен жұмыстарын жүргізу тәжірибесін зерделеу көрсеткеніндей, проблемалық несие алушымен жеке жұмыс жүргізу өте тиімді, алайда, бұл әдіс банктің айтарлықтай шығындарға ұшырауына апарып соқтырады. Шығындардың қатарына коллекторларға төленетін комиссиялар, қызметкерлердің жалақысы, сот өндірісіне төленетін шығындар және т.с.с. жатады. Экономикалық дағдарыстар жағдайында проблемалық несиелердің саны күрт артады, мұндайда әрбір жеке несие алушыға қатысты дара тәсілдемелер қолдану мүмкін емес, өйткені олардың қатары геометриялық тәртіппен өседі, ал қызметкерлер мұндай жұмыс көлемін еңсере алмайды. Бұл фактор, әрбір нақты проблемалық несиені қайтарып алудың мүмкін еместігіне байланысты, банктерді айтарлықтай шығындарға ұшырауға мәжбүр етеді. Банктер енді әрбір борышкермен жеке жұмыс жүргізу тәсілдемесінен бас тартып, проблемалық несиелермен жұмыс жүргізудің стандарттандырылған әдістері мен технологияларына көшуге мәжбүр болады. Көптеген тәжірибелерді қорыта келіп, біз, проблемалық несиелердің аса көп мөлшерде жинақталып қалуы оларды басқарудың портфельдік тәсілдемесін қолдануды талап етеді деген қорытындыға келдік. Проблемалық несиелер портфелін басқару тікелей мағынада банктің проблемалық несиелерді қайтару үдерісін жүзеге асыруы кезінде портфель бойынша шығындарды барынша азайтуға бағытталған қызметін ұйымдастыру дегенді білдіреді [1].

Проблемалық несие ұғымын түсіндірудегі тәсілдемелердің әралуандығы банктік ғылым мен практикадағы тәуекелдердің деңгейлері мен олардың банк қызметіне тигізетін салдарына қатысты түсініктердің де әрқилы екендігін көрсетеді. Осы тәсілдемелердің барлығын біріктіріп тұрған басты да ортақ сипаттама – несие алушының өз несиелік міндетте-

мелерін орындауына қатысты банктер мен банктік бақылау органдарының алаңдаушылығы болып табылады, бұл ретте «проблемалық несие» деп баға беру түріндегі алаңдаушылық несиелік мәміленің іске асу барысына байланысты болатыны анық. Несиелік мәміленің іске асу жолдары 2 суретте көрсетілген.

2 сурет. Несиелік мәміленің іске асу барысының жолдары

Несиелік мәміле «қалыпты» жағдайда өтетін болса, оның соңғы сатысында уақытша пайдалануға берілген несиелік құн мен несие бойынша тиісті пайыздар банкке қайтарылады, бұл несиелік шарт талаптарының толық орындалғанын және несие шарты бойынша банк пен несие алушының арасындағы қатынастардың аяқталғандығын көрсетеді. Несиелік мәміленің «қалыпты емес» жағдайы оның іске асу барысында түрлі проблемаларды реттеу қажеттігіне байланысты бірқатар қосымша сатылардың, кезеңдер мен рәсімдердің туындауымен ерекшеленеді. Бұл ретте мәміленің орындалу барысындағы кез келген ауытқулар төлемнің жасалмау оқиғасына, яғни несие бойынша дефолтқа байланысты туындайды.

Дефолт оқиғасы несиенің проблемалылығын сәйкестендіруде шешуші рөл атқарады және дефолт оқиғасы неғұрлым ертерек анықталса, банктің туындаған проблемаларды реттеу жөніндегі әрекеттері де соншалықты табысты болмақ. Дефолт дегеніміздің өзі несиенің қайтарымдылық қағидатының бұзылу көрінісі.

Проблемалық несиелерді басқару жүйесі

Атауы	Нақты шығындар индикаторлары	Ықтимал шығындардың индикаторлары
Алғашқы көздердің жойылу индикаторлары	- Негізгі несиенің мерзімі өткен төлемдер - Несие алушының заң жүзінде немесе нақты банкроттығы	- Несие алушының қаржылық жағдайының нашарлауы және несиенің бойынша міндеттемелерді өтеуге арналған қисынды қаржы ағындарының қамтамасыз етілуі бөлігінде несиенің алушының бизнес-қызметіндегі жағдайдың нашарлауы - Несие бойынша негізгі қарызды және проценттерді қайта құрылымдау - Несие алушының басқа кредиторлар алдындағы міндеттемелерін орындамағаны туралы ақпараттардың болуы - Банктің қолында несиенің алушының қаржы-шаруашылық жағдайы мен оның қызметінің ахуалы туралы дәйекті мәліметтердің болмауы - Несие алушымен тығыз байланыстағы немесе еншілес тұлғалардың дефолттары туралы ақпараттардың болуы
Қосалқы көздердің жойылу индикаторы	Несие бойынша қамтамасыз ету көзінің нақты жойылуы және/немесе несиенің алушының кепілгерлерінің төлем қабілетсіздігі	- несиенің қайтарымдылығын қамтамасыз ететін қосалқы көздермен қорғалу дәрежесінің нашарлауы (қамтамасыз етудің құнсыздануы, кепілдегі мүлікті сату жөніндегі белсенді нарықтың қысқаруы және кепілге қойылған мүліктің ақшалай өтімділікке конвертациялану мерзімдерінің ұлғаюы, кепілгерлердің, сақтандырушылардың қаржы-шаруашылық жағдайы мен оның қызмет ету ахуалының нашарлауы) - Несие алушы банкрот болған жағдайда банк талаптарын қанағаттандыру кезектілігінің төменірек тобы

1 кесте. Банктік несиелердің проблемалылық индикаторларының матрицасы

Экономикалық әдебиеттерде қолданылып жүрген пікірлерге жасалған шолу проблемалық несиелердің басқарылуын қарастыру кездерінде, әдетте, дефолт орын алып қойған кезде, барлық назар проблемалық несиелерді басқару құралдарының ерекшеліктеріне бөлінетінін көрсетті. Алайда, бұл тәсілдеме толық емес. Біріншіден, банктің проблемалық несиені басқару үдерісі жеке несиелердегі сияқты тек шығындарды анықтау, жою және реттеу үдерістерімен ғана шектелмейді, банктегі бүкіл несиенің портфелінің деңгейіндегі шығындарды басқару дегенді білдіреді. Бұл ретте тәуекелдерді қабылдау жөніндегі стратегиялық бағдарлар белгіленіп, несиелік шығындарды бағалау мен жоюдың әдістемелік және ұйымдастырушылық тәсілдемелері ұсынылады. Екіншіден, проблемалық несиелер портфельдері бойынша қарыздарды реттеудің тәуекелдері мен қолданылатын құралдарын бағалаудың ерекшеліктері бар екенін ұмытпауымыз керек, бұл өз кезегінде проблемалық несиелерді портфельдік басқару бойынша банктің дербес жұмыс істеуін көздейді. Проблемалық несиелерді басқару мәселелерін жеке несиелер деңгейінде неғұрлым тереңдете зерделеу ұйымдастырушылық-функционалдық тәсілдеме әзірленген болатын, ол жүзеге асырылатын жұмыстың мазмұнын ашады және осы жұмыстың заңдылық, несиелік және қаржылық құрамдас бөліктерін жеке-жеке қарастырады. Ұсынылып отырған тәсілдеме жеке несиелерді басқару жүйесін құрудың қағидаттары туралы түсініктерді одан әрі дамытып, толықтыра түседі, дәстүрлі түрде қолданылып келген үдерістік тәсілдемелердегі шектеулерді жояды және қолданылып жүрген құралдардың қатарына қарыз алушының несиелер бойынша міндеттемелерді орындамауына байланысты банктердің қаржылық проблемаларын реттеудегі ерекше құралдарды да қосады.

3 сурет. Проблемалық несиелерді басқару жүйесі мен оның құралдарының сипаттамасы

Соңғы 30 жылдағы проблемалық несиелермен жұмыстың шетелдік тәжірибесіне жасалған зерттеудің аясында (1990-2020жж) екі тәсілдемеге тоқталдық – орталықтандырылған және орталықсыздандырылған. Біріншісінде несиелерді қайта құрылымдаудағы жетекші рөл проблемалық несиелерді сатып алу мен басқару үшін құрылған мемлекеттік агенттіктерге беріледі, ал екіншісінде – банктердің өздеріне жүктеледі.

Орталықтандырылған әдіс оқшау экономикалық және банктік дағдарыстар кезеңінде Болгарияда, Венгрияда, Чехияда, Мексикада, Кореяда, Филиппиндерде және т.б. елдерде қолданылды. Бұл елдерде үмітсіз несиелермен жұмыс жүргізетін арнайы агенттіктер құрылған болатын. Болгарияда – банктік консолидациялық компания, Венгрияда – Венгер капитал салу және даму банкі, Чехияда – консолидациялық банк, Мексикада – мемлекеттік транс-қор, Филиппиндерде – жекешелендіру активтері қоры. Проблемалық активтерді орталықтандырылған түрде қайта құрылымдау ісінің табыстылығы, тәжірибе көрсеткендей, уақытша және шектеулі болып шықты – осы елдердің ешқайсысында да проблемалық активтерді орталықтандырылған түрде қайта құрылымдау арқылы банктер мен борышкер-кәсіпорындарды қаржылық сауықтырудың тұрақты үрдісіне қол жеткізілген жоқ.

Швеция, Польша, Финляндия, Литва елдерінде жоғарыда аталған елдердегі сияқты

проблемалық несиелерді орталықтандырылған түрде есептен шығару әдістемесі қолданылған жоқ, несиелік портфельдерді басқару және борышкер-кәсіпорындарды қайта құрылымдау міндеті банктердің өздеріне жүктелді. Банктерге күмәнді және үмітсіз санаттардағы несиелерді басқаруға мамандандырылған бөлімшелер құру және проблемалық портфельдерді қайта құрылымдау жөніндегі шаралар жоспарын әзірлеу ұсынылды. Бұл банктерді өз борышкерлерін мұқият іріктеп, несие саясатын барынша тиімдірек етіп құруға мәжбүр етті. [2].

Халықаралық тәжірибенің негізінде, біз, экономикалық дағдарыс жағдайларында проблемалық несиелерді басқарудың орталықсыздандырылған тәсілдемесі барынша тиімді деген қорытындыға келдік. Бұл пікір 90-шы жылдардағы жүйелік банктік дағдарыс кезеңінде Nordbanken швед банкіндегі проблемалық несиелердің қалай басқарылғанына, ағымдағы экономикалық дағдарыс кезеңіндегі Америка Құрама Штаттары мен Германиядағы проблемалық несиелерді басқару жұмыстарына, талдау жүргізу кезінде де расталды. TARP бағдарламасының пайдасына бірыңғай мемлекеттік «уытты» банк құру (АҚШ) және көптеген SPV компаниялар құру (Германия) идеяларын бас тартылғандығы орталықтандырылған әдістемеден бас тартып, орталықсыздандырылған әдістемеге басымдық берілгендігін білдіреді[3].

Ал, біздің елімізде «Проблемалық несиелер қоры» АҚ банк жүйесінде қарыз портфелінің сапасын жақсарту бойынша стратегиялық міндетті орындау мақсатында балансты «жұмыс істемейтін» қарыздардан «тазарту» үрдісінде банктерге жәрдемдесу үшін 2012 жылы құрылды. Проблемалық несиелер қоры Халықаралық Көпшілік Активтерді басқару компаниялар Форумының (International Public Asset Management Company Forum, IPAF) мүшесі болып табылады. IPAF – табысты стратегиялар және мағлұматтармен алмасу, сонымен қатар, ынтымақтастық жөніндегі халықаралық платформа. IPAF Азия Даму Банкі, Вьетнамның Қаржы Министрлігі және Кореяның активтерді басқару жөніндегі корпорациясының концепциясына сәйкес 7 азиаттық мемлекеттік активтері басқару жөніндегі компаниялардың бастамасымен ұйымдастырылды:

- China Cinda активтерді басқару жөніндегі компаниясы, Ltd. (Қытай Халық Республикасы);
- China Great Wall активтерді басқару жөніндегі корпорациясы (Қытай Халық Республикасы);
- China Huarong активтерді басқару жөніндегі компаниясы, Ltd. (Қытай Халық Республикасы);
- Кореяның активтерді басқару жөніндегі корпорациясы (КАМСО);
- Sukhumvit активтерді басқару жөніндегі компаниясы, Ltd. (Таиланд);
- Қарыздар мен активтерді сату жөніндегі корпорация (Вьетнам);
- Проблемалық кредиттер қоры (Қазақстан).

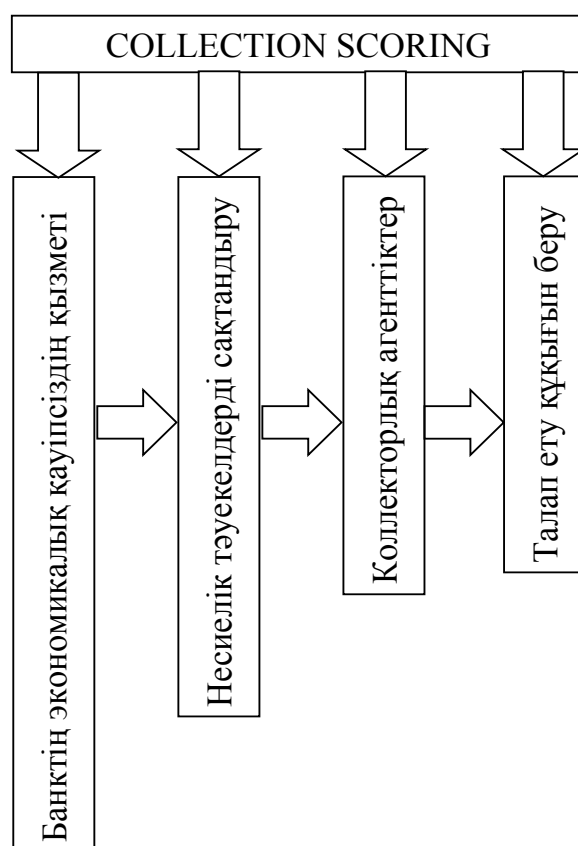
IPAF жұмысын 2013 жылы бастады және Қорды қоса есептегенде 13 жұмыс істеп тұрған мүшесі бар. Жұмыс істеу барысында IPAF 4 саммит және 6 оқыту семинарларын өткізді.

2018 жылы Қор мен Кореяның активтерін басқару бойынша корпорация (КАМСО) арасында Өзара түсіністік туралы меморандумға қол қойылды. КАМСО 1962 жылы Корея Даму Банкінің ведомстволық бағынышты ұйымы ретінде, оның проблемалық активтерін басқару мақсатында құрылды. Кейін, КАМСО қайта ұйымдастырылып, оған қаржы мекемелерінің жұмыс істемейтін несиелерін сатып алу және сауықтандыру бойынша құзыреті берілді [4].

Біздің пікіріміз бойынша, проблемалық несиелер портфелін басқару әдістемесі оның қолданылу мақсатын, оған негіз болған қағидаттарды, алға қойылған мақсаттарға жетуге көмектесетін технологияларды да қамтиды. Проблемалық несиелермен жұмыс істеудегі

банктің басымдылыққа ие мақсаты несиелер алушының Банк алдындағы несиесінің барынша жылдам және толық өтелуі болып табылады. Бұл ретте банк несиелер алушыдан жүйелі түрде айыппұлдар, өсімақылар және басқа да тиісті төлемдерді өндіріп алу, кепілге қойылған мүліктерді сату арқылы жүйелі түрде табыс табу мақсатын көздемейді. Проблемалық несиелер портфелімен жұмыс жүргізудің әмбебап әдістемесін әзірлеу кезінде бірқатар қағидаттар ескерілуі тиіс. Біз мұндай әдістемені келесі қағидаттардың негізінде:

- 1) Жеделдік қағидаты – проблемалық несиенің қайтарылу ықтималдығы оның өтіп кеткен мерзіміне тікелей байланысты болады, яғни өтеу мерзімі қаншалықты ұзақ уақытқа кешіктірілсе, оның қайтарылу ықтималдығы да соншалықты төмен;
- 2) Өндіріп алуға жұмсалатын шығынды барынша азайту қағидаты – банк, немесе басқа да кез-келген ұйым шығындарды барынша азайтып, табысты барынша көбейтуге ұмтылады, тиісінше, өндіріп алу жұмыстарын жүргізуде шығындар барынша аз болуы тиіс;
- 3) Кешенді тәсілдеме қағидаты – проблемалық несиелермен жұмыс жүргізудің барлық мүмкін боларлық технологияларын қолдану ұсынылады;
- 4) Әмбебаптық қағидаты – әдістеменің қолданылуы несиелер бойынша өтеу мерзімінің ең алғашқы кешіктірілу сәтінен бастап оның банк балансынан шығарылып тасталғанына дейін жүзеге асырылады [5].

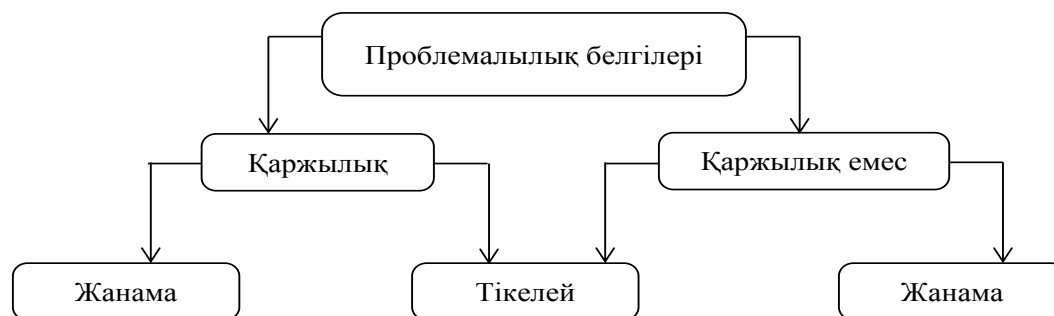
Өтеу мерзімінің кешіктірілуі артқан сайын өндіріп алу шығындары да арта түседі

4 сурет. Проблемалық несиелер портфелімен жұмыс әдістемесі

Проблемалық несиелер портфелімен жұмыс әдістемесі қандай да бір көптеген әдістерден тұрады. Бұл ретте олардың рөлін келесі технологиялар атқарады:

- Банктің ішкі қызметтерінің, яғни экономикалық қауіпсіздік қызметінің, несиелендіруші бөлімшенің, заң қызметінің жұмысы;
- Несие өтінішінің несиелік қабілетін талдау, өтеу ықтималдығына мониторинг жасау, проблемалық несиелерді тиісті портфельге сегменттеу және онымен жұмыс жүргізудің технологиясын тандау үшін қолданылатын несиелік скоринг;
- Коллекторлық агенттіктермен жұмыс, бұл жұмыс цессия тетігін де, қарызды өндіріп алу жөніндегі өз өкілеттерін сеніп жүктеуді де қамтиды;
- Проблемалық несиелер бойынша талап ету құқығын несиелік портфельдердің екінші нарығындағы 3-ші тұлғаларға сату;
- Несиелік тәуекелдерді сақтандыру, бұл жұмыс операцияның өзін сақтандыруды да, сонымен қатар, несиеленушінің өмірін, денсаулығын сақтандыруды, несиеленуші бойынша қамтамасыз етуді сақтандыруды да қамтиды.

Проблемалық несиелерді қайтарып алу жөніндегі банктің ішкі қызметтерінің жұмысы проблемалық несиеленуші уақытында анықтауға негізделеді, сондықтан біз несиеленушінің проблемалық екенінің әртүрлі белгілерін ұсындық және олардың жіктелімін әзірледік.

5 сурет. Несиеленушінің проблемалық жіктелімі

Банктің ішкі қызметтері үшін біз creative-banking деп аталатын бірегей шетелдік тұжырымдаманы ұсындық. Ол банктің бизнесті дамыту үшін жауапкершілікті клиентпен бөлісуіне негізделеді. Несиеленуші өндіріп алудың сот тәртібіндегі әдістерін қолданудың орнына банк қызметкерлері несиеленушінің бизнесін мұқият зерттейді, оның жұмысына көмек көрсетеді, арнайы іс-әрекеттер жоспарын әзірлейді.

6 сурет. Проблемалық қарызды банктің күшімен өндіріп алу құралдары

Банктің өз қызметтерінің жұмысын зерттеу кезінде біз проблемалық несиелерді өндіріп алудың негізгі құралдарын анықтадық және оларды тиімділік пен шығындылық тұрғысынан жіктеледік.

Біздің көзқарасымыз бойынша, несиелік скоринг технологиясы проблемалық несиелер портфелін басқарудың тиімді әдістемесін жасаудың іргетасы болып табылады [5].

Әдебиеттер тізімі

- 1 Александров А.Ю. Управление проблемными активами в кризисных условиях // Проблемы современной экономики. - 2009. - №1 (29). - С.236-240. [Электрон. ресурс]. - URL: <https://www.dissercat.com/content/skoring-metodika-optimizatsii-bankovskoi-deyatelnosti-pri-kreditovanii-fizicheskikh-lits> (дата обращения: 16.02.2020)
- 2 Кованев А.А. Современные аспекты управления проблемной задолженностью по ссудам банков // Вестник СГСЭУ- 2009.- №10 - С. 170-172. [Электрон. ресурс]. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-aspekty-upravleniya-problemnoy-zadolzhennostyu-po-ssudam-bankov/viewer> - (дата обращения: 03.02.2020)
- 3 Александров А.Ю. Сущность системы управления проблемными активами // Роль финансово-кредитной системы в реализации приоритетных задач развития экономики века : материалы 1-й международной конференции, Москва, Россия, 2008. - С. 78 - 80.
- 4 «Проблемалық несиелер қоры» Акционерлік қоғамының баспасөз қызметі «Проблемалық несиелер қоры» Акционерлік қоғамының жарғысы. [Электрон. ресурс]. - URL: <https://www.fpl.kz/ru/about/funding-stats/2020fpl.kz>. (дата обращения: 16.02.2020)
- 5 Ассоциация банков Республики Казахстан «Проблема неуспешных и невозвратных кредитов. – Алматы: Банки Казахстана, 2018. №5(251). С.45-56.

К.К. Рахимжанова, С.Б. Мақыш

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Система управления проблемными кредитами

Аннотация. В данной статье определяется необходимость формирования подходов к управлению проблемными кредитами, раскрываются особенности разработки методических подходов для формирования универсальных методик и обобщения опыта развитых стран в управлении проблемными кредитами. В настоящее время актуальными для банков и дополнительными аспектами, требующими индивидуального исследования в рамках этой работы, являются анализ рисков и перспективы развития каждой из технологий, используемых при создании методики управления портфелем проблемных кредитов. В условиях экономического кризиса современное состояние и перспективы развития управления проблемными кредитами приобретают большой интерес в Казахстане. Целью данного исследования являются развитие теоретических подходов управления проблемными кредитами и разработка методических и организационных основ управления портфелем проблемных кредитов в казахстанском коммерческом банке. Развитие и внедрение в коммерческие банки методических основ управления портфелем проблемных кредитов будет способствовать повышению общей надежности, ликвидности и привлекательности банковской системы Республики Казахстан.

Ключевые слова: кредит, финансы, дефолт, проблемные кредиты, кредитный риск банка, кредитный портфель, убытки, сомнительные долги, международный валютный фонд, Базельский комитет, экономический кризис, доход, сегмент, экономическая нестабильность, обязательство, кредитный скоринг, коллекторское агентство, ликвидность.

К.К. Rakhimzhanova, S.B. Makysh,

The system of managing problem credits

Abstract. This article defines the need to develop approaches to managing problem loans in developed countries and generalize the experience and features of developing methodological approaches for the formation of universal methods for managing problem loans. Currently, relevant for banks and additional aspects that require individual research in this work are the analysis of risks and prospects for the development of each of the technologies used in creating a methodology for managing a portfolio of problem loans. In the context of the economic crisis, the current state and prospects for the development of problem credit management are of great interest in Kazakhstan. The purpose of this study is to develop theoretical approaches to managing problem loans and to develop methodological and organizational bases for managing a portfolio of problem loans in a Kazakh commercial Bank.

The development and implementation of methodological foundations for managing a portfolio of problem loans in commercial banks will help to increase the overall reliability, liquidity and attractiveness of the banking system of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: credit, Finance, default, problem loans, Bank credit risk, credit portfolio, losses, doubtful debts, international monetary Fund, Basel Committee, economic crisis, income, segment, economic instability, obligation, credit scoring, collectrlik Agency, liquidity.

References

- 1 Aleksandrov A.YU. Upravleniye problemnymi aktivami v usloviyakh krizisa [Management of distressed assets in crisis conditions], Problemy sovremennoy ekonomiki. [Problems of modern economy]. Vol. №1 (29). - P.236-240. [Electronic resource]. Available at: <https://www.dissercat.com/content/skoring-metodika-optimizatsii-bankovskoi-deyatelnosti-pri-kreditovanii-fizicheskikh-lits> (Accessed: 16.02.2020)
- 2 Kovanev A.A. Sovremennyye aspekty problemnogo upravleniya bankovskimi kreditami [Modern aspects of problem debt management on Bank loans], Vestnik SSGEU-20097. [Bulletin of SGSEU-20097] Vol. .10 P.170-172[Electronic resource]. Available <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennyye-aspekty-upravleniya-problemnoy-zadolzhennostyu-po-ssudam-bank-prosmotrshchik> - (Accessed: 03.02.2020)
3. Aleksandrov A.YU. Sushchnost' sistemy upravleniya problemnymi aktivami [The essence of the problem asset management system], Rol' finansovo-kreditnoy sistemy v realizatsii prioritnykh zadach ekonomicheskogo razvitiya veka: materialy 1-y Mezhdunarodnoy konferentsii, [The role of the financial and credit system in the implementation of priority tasks for the development of the Russian economy: proceedings of the 1st international conference] Moscow, Russia, 2008. - P. 78-80.
4. «Problemalıq nesiler qorı» Akcionerlik qoǵamınıń baspasöz qızmeti [Press service of JSC» problem loans Fund», «Problemalıq nesiler qorı» Akcionerlik qoǵamınıń jarǵısı: [The Charter of the joint-stock company» Fund of problem loans»] Available at: URL: <https://www.fpl.kz/ru/about/funding-stats/2020fpl.kz>. Accessed: 16.02.2020)
5. Assotsiatsiya bankov Respubliki Kazakhstan «Problema bezuspeshnykh i problemnykh kreditov. [Problem of unsuccessful and non-refundable loans], Almaty: Banks of Kazakhstan, 2018. no. 5(251). P. 45-56.

Авторлар туралы мәлімет:

Рахимжанова Қ.Қ. – «Қаржы және бизнес» мамандығының 3 курс докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қазақстан, Нұр – Сұлтан қ., Кажимукана көш.11, E-mail: kalamkas.rakhimzhanova@mail.ru

Мақыш С.Б. – э.ғ.д., «Экономика» факультетінің деканы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры, Қазақстан, Нұр – Сұлтан қ., Кажимукана көш.11, E-mail: makysh.sb@yandex.ru

Rakhimzhanova K.K. - 3 st year PhD student L.N. Gumilyov Eurasian National University, street Kazhimukan 11, Nur-Sultan, Kazakhstan, , E-mail: pika_b@mail.ru

Makysh S.B. - Doctor of Economics Sciences, Dean of the faculty of Economics, Professor of the L.N. Gumilev Eurasian National University, street Kazhimukan 11, Nur-Sultan, Kazakhstan, E-mail: makysh.sb@yandex.ru

А.К. Сембеков*Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза,**Караганда, Казахстан**(E-mail: amir_sembekov@mail.ru)***Страховой рынок Казахстана и современные вызовы**

Аннотация. Цель исследования состоит в обосновании объективной необходимости трансформации страховой отрасли Казахстана в условиях влияния новых вызовов современного мира, как различных глобальных факторов риска (природных явлений, пандемии), технологического развития. В соответствии с этим, представляет научный интерес изучение новых факторов, влияющих на деятельность национального страхования, в этом состоит актуальность исследуемой темы. Автор в статье уделяет особое внимание анализу цифровизации страхования как важнейшего звена финансовой системы страны. В статье обобщены факты мировой практики применения цифровых технологии в страховании.

В статье исследуются современные тенденции страховой отрасли Казахстана, сделан анализ применения цифровых технологий в страховой деятельности. Обоснована понятие «цифровое страхование», определены основные факторы цифровизации страховой отрасли, как интернетизация, использование цифровых технологий и индивидуализация обслуживания страхователя. В работе конкретизированы бизнес-процессы страховой деятельности, подлежащих к реализации с использованием цифровых технологий. Проанализированы проблемы внедрения цифровизации на отечественном рынке страхования и определены первоочередные задачи в сфере страхования и страховой деятельности.

Ключевые слова: страхование, риски, пандемия, цифровизация, онлайн-страхование, базы данных, цифровые технологии.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-2-147-159>

Введение. В мире за последние десятилетия возрастает роль страховой защиты как в национальном, так и в мировом масштабе. В мировом хозяйственном процессе происходят кардинальные технологические сдвиги, связанные с 4-ой промышленной революцией, как ее обозначают многие ученые, появление новых технологических новаций (цифровые технологии, цифровая криптовалюта, интернет «вещей», блокчейн и др.). Также наблюдаются глобальные тренды последнего десятилетия, как изменения климата и связанные с ним факты разрушительных природных катаклизмов (наводнения в Новом Орлеане, Европе, цунами в Филиппинах, пожары в России, Австралии, Калифорнии), инфекционные эпидемии и пандемии в глобальном масштабе, охватывающие большие территории и страны (птичий грипп (2003 г.), свиной грипп (2009 г.), вирус Эбола (2014г.), коронавирусы (2020 г.)), также происходящие мировые экономические кризисы (2008, 2015, 2020 годы) вызвали активизацию интереса к механизму страхования, пересмотру его фундаментальных возможностей. Страхование вынуждено реагировать на влияния различных глобальных и региональных макроэкономических процессов, социально-экономических, технологических факторов. В соответствии с этим, представляет научный интерес изучение новых вызовов современного мира и их влияние на деятельность национального страхования, в этом состоит актуальность исследуемой темы.

История проблемы исследования. Страховая система Казахстана за годы независимого существования (1991-2020 годы) претерпела ряд существенных изменений, чтобы соответствовать требованиям рыночных механизмов мировой практики. Разработанные национальным регулятором многочисленные концепции развития, изменения норматив-

но-правовых актов страхового законодательства в сторону приближения к европейским стандартам позволили решить локальные задачи страхования как части финансового рынка. Наряду с общепринятыми принципами и условиями функционирования страхового рынка созданы и функционируют системы внутреннего контроля управления рисками, осуществляется ужесточение требований пруденциальных нормативов в соответствии с европейскими стандартами. Внедрены в силу особой значимости как социальной защиты такие виды массового страхования, как обязательное страхование ответственности автовладельцев транспортных средств (ГПО ВТС) и обязательное страхование от несчастного случая на производстве (ОС НС) Вместе с тем, предпринимаемые меры государственной политики не решили стратегических задач страхования как отрасли финансовой системы. Прежде всего, уровень охвата страхованием и доля страхования в ВВП остается низким на протяжении десятилетий, страховые активы не стали весомыми институциональными инвестициями для национальной экономики (таблица 1).

Таблица 1

**Макроэкономические показатели страхового рынка Казахстана
за 2015-2019 годы**

Показатели	2015	2016	2017	2018	2019
Количество страховых компаний	33	32	32	29	28
Совокупные страховые премии, млрд. тенге	288,3	356,9	370,2	384,8	508,5
Доля активов страховых в ВВП, %	2,0	1,93	1,79	1,78	1,95
Доля страховых премии в ВВП, %	0,7	0,8	0,71	0,65	0,82
Доля страхования на душу населения, тенге	16331,4	20103,6	20387,3	20920,4	27290,0
Концентрация 10-ТОП компаний, %	75,5	74,2	75,4	83,7	83,8
ВВП, млрд. тенге	41308,0	44354,0	53101,3	58785,7	61819,5

Источник: составлено автором на основании данных Агентства Республики Казахстан по регулированию и развитию финансового рынка [1].

Низким остается уровень развитости страхования на рынке страхования, который характеризуется с помощью показателя - доля страховой премии на душу населения. Доля страхового сектора в ВВП остается незначительным, не превышает 2%, в развитых странах - (8 - 12) %. Высокая концентрация страхового рынка, страховые компании в составе финансово-банковских холдингов, сильный монополизм.

Количество внедренных в практику страховых продуктов ограниченный. Крупные риски уходят за рубеж, минуя отечественные компании, нет эффективного механизма перестрахования в стране, наподобие национальных государственных перестраховщиков Китая, России, Беларуси, Узбекистана и др. По страхованию ГПО ВТС более 10 лет не пересматривались тарифы, зато несколько раз повышались нормативные значения по выплатам, также к этому можно добавить, что средняя стоимость по одному страховому событию, связанной с авторемонтом повысилась в несколько раз, учитывая импортный характер запасных частей автомашин. Страхование ГПО ВТС становится убыточным. Гражданско-правовые отношения в судебных инстанциях страховщиков по вопросам ущерба страхования гражданско-правовой ответственности становится больше похожим на одностороннюю заинтересованность судей в обеспечении возмещений любой ценой в ущерб законности судебного процесса, игнорируются права страховщика по отстаиванию обоснованных претензий.

Постановка задачи исследования. С возрастанием глобальных, интеграционных факторов, как появление современных цифровых технологий, также усиление факторов катастрофических рисков (природные явления, эпидемии и др.) требуется осмысления происходящих процессов. Адекватное реагирование на появление современных вызовов для страхового рынка и решение накопленных проблем национального страхового рынка должно стать стратегической целью национального регулятора и страхового рынка на ближайшее будущее. В соответствии с этими утверждениями, потребуется осмысление существующей модели развития национального страхования. Необходимо разработка и принятие кардинальных мер, практических инструментов страховой деятельности, чтобы своевременно ответить на новые появляющиеся вызовы и решать проблемы сдерживающих развитие отрасли. Из происходящих явлений, угроз и тенденций глобализации и интеграции для исследования актуальными являются проблемы пандемии и цифровое развитие страхового рынка, как оказывающие наиболее ощутимые воздействия на развитие страховой отрасли.

Факторы риска, связанные с изменением климата, находятся в сфере традиционных отношений в страховании. Конечно, требуется пересмотр формирования страховых тарифов, схем перестрахования, но эти действия мало влияют на отечественный рынок страхования ввиду незначительности мощностей рынка. Повсеместными становятся процессы глобальных финансовых транзакции, электронной торговли, операции через распределенные сети (блокчейн), операции интернет «вещей» что усиливает роль децентрализации взаимоотношений клиента со страховщиками, напрямую через интернетную сеть и цифровые технологии. Соответственно, ощутимыми становятся влияние цифровых технологий на деятельность страховых компаний в контексте повышения конкурентоспособности.

Цель исследования состоит в обосновании объективной необходимости трансформации страховой отрасли Казахстана в условиях влияния новых вызовов современного мира, как различных глобальных факторов риска (природных явлений, пандемии), технологического развития.

Методы исследования. Для достижения поставленных целей исследования были использованы такие приемы и методы как: эмпирический, аналитический, экономико-статистический, системный анализ и другие.

Обсуждения. Для исследования нами выбраны вопросы касательно страхования, связанные с пандемией и технологическими инновациями, как наиболее актуальных для мирового страхового рынка современных проблем. Страхование является одним из инструментов управления рисками и защиты от последствий непредвиденных обстоятельств и ущерба, к каковым относится и пандемия COVID-19 [2]. Распространение коронавируса COVID-19 в мировом масштабе оказывает существенное влияние на экономику многих стран. Пандемия становится катализатором мировой рецессии, уже видны определенные результаты замедления темпов экономического роста. В связи с этим явлением мирового значения, возникают множество непредвиденных неопределённости и новых рисков в расширяющихся размерах негативных воздействий. Потребуется покрывать возникающие убытки и расходы во многих сферах экономики и человеческой деятельности. К ним относятся – гостиничные и туристические компании, рестораны и кафе, аэропорты, авиакомпании, грузовые перевозки, малый и средний бизнес, здоровье медицинских работников, убытков от перерыва в производстве, контрактные поставки, логистические операции, страхование ответственности в случае убытков из-за отсутствия у компании плана действий на случай чрезвычайных обстоятельств, ответственности работодателя, от возможных финансовых потерь и многое другое.

К примеру, Высшая Школа Экономики (Москва) подготовила аналитический обзор «Влияние пандемии COVID-19 на институты социального страхования», в котором описали сценарии падения доходов социальных фондов, в котором отмечено, что «В связи с

распространением коронавируса Пенсионный фонд (ПФР) и фонды социального и медицинского страхования (ФОМС и ФСС) могут недополучить от 200 млрд до 2,34 триллиона рублей страховых взносов» [3]. К тому же, могут возникнуть случаи банкротства, безработицы, простоя производства и снижения реальных доходов россиян. Реальные ущербы от негативного воздействия на экономику стран в полном объеме возможно будет оценить только по окончании пандемии COVID-19.

По мнению экспертов, эпидемия коронавируса и предпринимаемые меры изменяют методы организации управления бизнесом, ускоренными темпами осуществляется переход к цифровизации, во многих рабочих местах будут вестись дистанционно через цифровые приложения. В человеческой жизни также меняются нормы поведения в общественных местах. В совместном исследовании BCG и Dynata отмечается, что после окончания пандемии коронавируса «Несмотря на то что к концу марта в Китае открылось большинство туристических, розничных и сервисных компаний, а также отелей, ресторанов и торгцентров, до 87% китайский потребителей изменили свой образ жизни из-за пандемии коронавируса, а более 90% — стараются не появляться в общественных местах». Происходит упорядочение бизнес-процессов в сторону оптимизации издержек, учитывая долгосрочный характер наступления экономической рецессии, в связи с чем под угрозой исчезновения становятся многие профессии, рабочие места, уже сейчас многие граждане начинают терять рабочие места, у многих появляются проблемы со здоровьем, закрываются или реорганизуют свою деятельность многие предприятия.

Соответственно, страховым компаниям следует формировать и внедрять новые инструменты управления рисками, чтобы обеспечить адекватные меры страховой защиты, ибо действующие медицинские полисы в условиях пандемии «обнуляются» многими страховщиками мира, как риски не входящие в перечень страховых покрытий традиционного медицинского страхования. На сегодняшний день многие страховщики начинают реагировать на эти тенденции, уже они потенциальным клиентам предлагают новый страховой продукт - страхование от коронавируса, отличающиеся от традиционных медицинских полисов. В страховой отрасли следует осуществить следующие меры:

1. Рассмотреть изменение страховых тарифов, предусматривающие возможность создания страховых резервов для таких катастрофических рисков.
2. Предусмотреть создание целевых страховых пулов мировыми страховыми компаниями для противодействия угрозам глобального масштаба (эпидемии, природные катаклизмы), наносящих большие ущербы экономике, гражданам, бизнесу.
3. Модернизировать системы управления рисками крупнейших страховых компаний и страховых синдикатов, анализ глобальных угроз с применением больших чисел и технологий искусственного интеллекта.
4. Создание новых специфичных страховых продуктов, отвечающим требованиям таких специфичных рисков и угроз (страхование от коронавируса, страхование ответственности медработников от заражения коронавирусом, страхование ответственности на случай эпидемии во время отдыха и др.).

Следующей проблемой крайне актуальной для страхования является вопросы цифровизации отрасли, внедрения цифровых технологий в отечественную страховую деятельность. Страхование как консервативный бизнес, не торопится внедрять технологические новшества, хотя уже в отраслях экономики многих стран активно используются цифровые решения. Развитые страховщики в мире активно используют возможности цифровых технологий для повышения уровня обслуживания клиента и, в конечном счете, для роста производительности.

Для развивающейся страны, как Казахстан цифровая трансформация страховой системы с помощью доступных цифровых технологий позволяет поднять уровень страхо-

вания на высокие стандарты роста. Новые цифровые технологии качественно дополняют традиционное страхование, как видно на примерах ведущих страховщиков, повышают производительность труда и уровень обслуживания клиента.

Процесс цифровизации вносит радикальные изменения в страховую отрасль с внедрением новых цифровых инноваций. Как отмечают ученые, эксперты, что «цифровая трансформация (или цифровизация) является повсеместным понятием в современной страховой бизнес-экосистеме» [4].

Цифровизация вносит новшества, улучшения в деятельности бизнеса, страховых компаний, направленные на изменения в экосистеме страхования, вопросах управления и конкурентоспособности на рынках, пересматриваются все факторы страховой среды, как внешней, так и внутренней. Как отмечено, в статье «Цифровая страховка – ожидание клиента в быстро меняющемся мире» М.Себульского, Йорг Гюнтера и других, что «внутренние и внешние факторы являются движущей силой изменений на рынке страхования. Акцент в страховой отрасли сместился с управления самим страховым сектором на управление гибкой перекрестной средой» [5].

Актуальность исследования рынков страхования становится очевидной, как отмечено в материалах Швейцарского форума по рискам и страхованию, в котором обобщены основные тренды развития современного страхования и обсуждения проблем цифровизации страхового сектора [6].

В научных трудах зарубежных ученых, экспертов, как Каппелло А., Альбрехер Н., Перссон М., Грундстрем С., Йорг Гюнтер, Себульский М., Хайдкамп П., Элинг М., Леманн К., Красильников О., Цыганов А. и других отмечено, что основными факторами цифровизации страхования являются массовое использование интернетизация, цифровых технологий (применение блокчейн, облачных вычислений, больших чисел (Big Data), искусственный интеллект и др.) и индивидуализация обслуживания клиента.

Основное экономическое содержание страхования остается неизменным, но происходит формирование новых элементов в страховании, внедрение новых инновационных технологических проектов.

Так называемое понятие «цифровое страхование» - это не значит, что появился новый вид страхования, а подчеркивает преобладающее использование цифровых технологий в страховом процессе. На практике зачастую используется термин «электронное» страхование. Некоторые эксперты под «цифровым страхованием» понимают более узкое понятие, как появление совокупности новых рисков, вызванных в экономическую жизнь информационными, цифровыми, электронными технологиями, такие как киберриски, риски электронной торговли, страхование киберпреступлений и др.

Мировой опыт. Основным трендом на развитых страховых рынках мира, отражающих общее направление цифровизации отрасли, является технологическая активизация, расширение цифровой составляющей.

Как видно по опыту ведущих страховщиков мира, национальные страховые рынки начинают активно использовать принципиально новые цифровые инструменты, как блокчейн-технологии, большие числа данных (Big Data), искусственный интеллект, облачные технологий, интернет вещей, с помощью которых удовлетворяются качественно индивидуальные запросы страхователя.

В страховой практике сфера применения цифровых технологий всемерно расширяется, к примеру:

1. В мировой практике на сегодняшний день известны наиболее актуальных 5 бизнес проектов, использующих блокчейн технологию в сфере страхования: Etherisc. Medishares. PAL Network. Teambrella. VouchForMe [7].

2. Использование страховщиками технологий Big Data в страховой деятельности, в

оценке рисков, предупреждения страхового мошенничества, автоматизации рутинных операций в страховании. Для индивидуализации потребностей в страховании выстраивается на основе анализа всех параметров жизнедеятельности человека (большие данные о поведении клиента), модели Machine Learning для оценки страховых рисков [7,8,9].

3. По технологии «Интернет вещей» компания AIG провела исследование опыта крупных компаний, которые внедряют технологии «Интернета вещей». Исследование прогнозирует, что в будущем более качественной станет оценка риска за счет внедрения «интернет вещей» [10].

4. Практическое использование «облачных» технологии осуществляет страховая компания American International Group, Inc (AIG), которая реализовала технологию виртуализации при помощи проекта Global Infrastructure Unity (GIU) по переводу всех приложений и баз данных филиалов, офисов в корпоративный «облачный» дата-центр. Только в Европе в рамках проекта GIU было перенесено в сферу «облачных» технологий более 800 программ и баз данных в области страхования из стран, где компания ведет свою деятельность [11].

5. Страховой сектор сильно зависит от обработки данных в большом количестве и разнообразия, а обработка данных лежит в основе интеллектуальных информационных технологии. Многие страховые компании направляют средства на расширение цифровых возможностей в сфере искусственного интеллекта (ИИ). По оценкам компании Novarica, примерно 20% ИТ-бюджетов страховщиков на 2019 год предназначены для усовершенствования аналитических инструментов и системы учета [12].

Современные тенденции цифровых InsurTech (иншуртех) в страховании рассматриваются в исследованиях зарубежных ученых. В частности, анализу цифровых технологий по вопросам конкурентоспособности страховых рынков, уделяется особое внимание на конкурентных возможностях внедрения InsurTech для действующих страховщиков в научных трудах зарубежных ученых [6,13]. Компании InsurTech в своих технологических инновациях, формируют основы индивидуализации и персональной ориентированности на клиента с использованием больших данных и цифровых платформ. Иншуртех-стартапы активно развиваются и предлагают свои решения, а ведущие страховщики мира их приобретают и внедряют, конкурируя за клиентов. По данным исследования компании Juniper Research U.K, страховые премии от компании Insurtech превысят 400 миллиардов долларов к 2023 году по сравнению с приблизительно 187 млрд долл. США в 2018 год. По прогнозу сектор Insurtech будет представлять 7 % мирового страхового рынка к 2023 году по сравнению с примерно 4 % в 2018 году [14]. Практика внедрения показала, что Insurtech проекты быстро осуществляют трансформацию традиционных процессов страхования, хотя внедрение цифровых платформ происходит медленными темпами в отрасли.

Цифровизация национального страхового рынка осуществляется на основе законодательных требований Национального Банка РК согласно Постановления Правления Национального Банка РК №268 от 29 октября 2018 г. Регулятор финансового рынка установил ряд требований по выстраиванию и формированию ИТ-систем страховых организаций, в частности – 1) правила обмена электронными информационными ресурсами; 2) правила уведомления о заключении договора; 3) требования к программно-техническим средствам и интернет-ресурсам страховой организации. Это привело к тому, что на сегодняшний день страховщики смогли активизировать цифровизацию бизнес-процессов по обязательным видам страхования (экологическое страхование, перевозчиков перед пассажирами, опасности причинения вреда 3-м лицам, страхование ответственности, страхование туриста, частных нотариусов, аудиторских организаций) В современной казахстанской действительности, страховая компания осуществляет страховую деятельность, посредством интернет-технологии, как:

1. Организация информационно-коммуникационного взаимодействия с потенциаль-

ными клиентами – страхователями.

2. Продажа электронных полисов, связанные с этим процедуры идентификации и аутентификации клиента, расчет стоимости полиса;

3. Автоматизация расчета ущерба, предварительный андеррайтинг риска. Визуализация и осмотр страхового события, оценка и расчет ущерба, страхового события, оцифрование соответствующих документов страхового события;

4. Ведение базы данных (БД) страховой статистики, взаимодействие с Единой базой данных (ЕСБД). Организация обмена информацией с другими информационными базами данных (МВД, Минфина и др.). Соблюдение конфиденциальности правил обмена данными.

Страхователь посредством интернета на сайте страховой компании может осуществлять следующие процедуры покупки страхового полиса:

1. На сайте страховщика может выбрать страховой продукт по обязательным видам страхования (в основном, работают клиенты по ГПО ВТС), ознакомиться с условиями правил страхования;

2. Оформить заявление на страхование, заполнить необходимые документы для оформления страхового полиса (удостоверение личности страхователя, данные техпаспорта автомашины и другие);

3. Получить расчет стоимости страховой услуги и оплатить страховую премию (или часть) электронным способом;

4. Получить страховой полис (договора страхования), через электронную цифровую печать (ЭЦП) или традиционным образом;

5. В процессе действия договора вносить изменения через интернет, подавать заявления о страховом событии, получать суммы страховой выплаты.

Цифровизация страховой отрасли понятие намного шире, чем цифровое страхование или онлайн-страхование. В казахстанской практике законодательства принят термин «онлайн-страхование», который имеет более узкий смысл и подразумевает продажу страховых услуг через интернет. Чтобы обеспечить полную цифровизацию, нужно создать цифровую инфраструктуру, которая пока представлена фрагментарно, существуют сложности с интеграцией межведомственных БД с ЕСБД.

В настоящее время на страховом рынке основой информационного взаимодействия является Единая база данных (ЕСБД) страховых компаний для сбора статистической информации, созданная в середине 2000-х годов, с использованием которой рассчитываются системы скидок «бонус-малус», с применением поправочных коэффициентов. Показатель бонус-малус – это система, которая, исходя из статистики аварийности автовладельца, присуждает ему класс безаварийности и влияет на стоимость полиса.

На наш взгляд, цифровизация страховой отрасли – это новый уровень экономических отношений по поводу купли – продажи страхового товара (услуги) между страховщиком и страхователем с применением информационно - цифровых технологических решений, при сохранении неизменности экономического содержания понятия «страхования».

Результаты онлайн продаж за 2019 год на казахстанском страховом рынке следующие. По данным Национального банка РК, по итогам года казахстанские автовладельцы-физлица купили 4,8 млн полисов обязательного страхования гражданско-правовой ответственности автовладельцев (ГПО ВТС), что на 8,8% больше, чем годом ранее. Но, учитывая, что большинство электронных полисов оформляли привычным способом – в офисах страховых компаний, у агентов или с помощью онлайн-заявки через сайт страховщиков. В реальном онлайн-режиме, чтобы самостоятельно клиенту зайти на сайт страховой компании, ввести личные данные и оплатить заказ банковской картой, таких полисов электронных в 2019 году было около 60 тысяч. Это 1,23% от общего числа оформленных полисов [15]. От-

еественный страховой рынок находится в начале цифровизации по сравнению с многими странами, в том числе, и Россией. К примеру, по данным российского Центрального Банка РФ, за 2019 год доля продаж страховых продуктов посредством интернета увеличилась до 5%. Из общего объема 1,48 трлн рублей совокупных страховых премий посредством интернет собрано 74,6 млрд рублей [16].

Современный опыт развития казахстанского страхования показывает общую отсталость в наполнении цифровым содержанием управленческих, технологических процессов. Крайне медленно осуществляется цифровое преобразование, отсутствует системность подхода. В современных условиях перехода на активную цифровизацию отрицательными факторами, мешающих развитию цифрового страхования, являются:

- 1) недостаточность инфраструктурной составляющей для интернет-продаж услуг;
- 2) существующий низкий уровень страховой культуры и малая доля распространенности заключения страхования через интернет;
- 3) недостаточность усилий страховых компаний и регулятора по активизации интернет продаж массовых видов обязательного страхования, помимо ГПО автовладельцев;
- 4) низкий уровень доверия населения к механизму цифрового страхования.

Вопросы внедрения цифрового страхового полиса на сегодняшний день наталкиваются на ряд серьезных задач, над которыми должны работать, как национальный регулятор, страховые компании, так и другие участники национального страхового рынка:

1. Это проблемы безопасности, конфиденциальности и защиты данных, идентификации и аутентификации страхователя;
2. Существующая база ЕСБД должна преобразована кардинально, чтобы соответствовать требованиям цифровизации страховой отрасли, как инфраструктурной составляющей при интеграции в рамках «Цифрового Казахстана».
3. Важным аспектом является создание единой базы данных учета страховых случаев для пресечения фактов страхового мошенничества;
4. Для эффективной цифровизации отрасли следует начать использовать технологию блокчейна для фиксации записей страховых договоров и страховых случаев.
5. Использование больших числовых данных BigData для анализа страховой статистики и оцифрованных историй клиентов позволит страховым организациям создавать персональные предложения.

Такие меры, как создание вышеотмеченных баз данных с распределенными записями блокчейн – технологии, использование больших цифр (Big Data) позволят поднять уровень национального страхования на качественный ступень развития, повысить конкурентоспособность и доверие к отрасли, снизить число фактов мошенничества.

Вместе с тем, национальным регулятором начаты работы по формированию очередной концепции развития страхования в стране. В числе приоритетных задач национального регулятора, который был представлен на презентации в январе 2020 года: совершенствование регулирования страхового рынка и защита прав потребителей страховых услуг, разработка мер по предотвращению страхового мошенничества, развитие доступности услуг через совершенствование онлайн-страхования и оптимизация отчетности, повышение привлекательности накопительного страхования, а также формирование условий для того, чтобы пенсионные аннуитеты стали настоящей альтернативой традиционным пенсионным накоплениям. Регулятором будут приняты меры по повышению роли риск-менеджмента страховых организаций, включая внедрение элементов международной регуляторной системы Insurance Regulatory Information System (IRIS), будет внедрена более гибкая система тарификации обязательных видов страхования и др. [17].

К сожалению, в этой концепции не учтены и отсутствуют концептуальные вопросы цифровизации страховой отрасли, поднятые в настоящей статье.

Заключение. В результате исследования сделаны следующие выводы и предложены для реализации первоочередных задач цифровизации в сфере страхования и страховой деятельности национального страхового рынка:

1. Автоматизация рутинных бизнес-процессов страховой деятельности на основе использования цифровых технологий в первую очередь. Для реализации коммуникационной связи с потенциальными клиентами предлагаются цифровые проекты коммуникации с клиентами (чат боты), реализация страховых продуктов в популярных мобильных приложениях, сайтах страховщиков.

2. Необходимость автоматизации предварительного андеррайтинга рисков, условий страхового возмещения, страхового документооборота, оценку ущерба и процесс возмещения убытков.

3. В дополнение к организации процессов страхового возмещения требуются автоматизация вопросов сервисного обслуживания клиентов (новые виды услуг страховщика), в том числе, по поиску удобных автосервисов и ремонтов автомобиля после ДТП, услуг автоэкспертов и создании сервисной цифровой истории автомобиля.

4. Маркетинговые исследования страхования в условиях цифровизации рынка претерпевают кардинальные изменения. Возникают новые маркетинговые действия, чтобы найти клиента посредством интернетно-цифрового ресурса. Как отмечено в статье «в части автоматизации маркетинга для посетителей, не оставивших на сайте персональных данных; сервис для психологического сегментирования клиентской базы в целях снижения потери страхового портфеля и повышения отклика на рекламное предложение; нейромаркетинговых исследований; приложение для измерения и повышения клиентской лояльности при помощи искусственного интеллекта ...» [18].

5. Модернизация систем управления рисками крупнейших страховых компаний мира, аналитических расчетов глобальных угроз с применением больших чисел и технологий искусственного интеллекта. Формирование новых методов страховой защиты катастрофических рисков, как эпидемии Эболе, коронавируса, характерными особенностями которых являются сезонность, глобальность, разрушительность наносимых ущерба, чтобы обеспечить адекватность охвата системы страховой защиты.

6. Создание целевых страховых пулов мировыми страховыми компаниями для противодействия угрозам глобального масштаба (эпидемии, природные катаклизмы), наносящих большие ущербы экономике, гражданам, бизнесу.

7. Создание новых страховых продуктов, отвечающим требованиям таких специфических рисков и угроз (страхование от коронавируса, страхование ответственности медработников от заражения коронавирусом, страхование ответственности на случаи наступления эпидемии во время отдыха и т.д.).

Казахстанскому страховому рынку следует формировать полноценную цифровую инфраструктуру, активизировать внедрение новых технологических решений с применением цифровых инструментов для реагирования на современные вызовы, чтобы поддерживать уровень конкурентоспособности национального рынка страхования.

Список литературы

- 1 Официальный интернет-ресурс. Агентство Республики Казахстан по регулированию и развитию финансового рынка - [Электрон. ресурс]. - URL: <http://finreg.kz/?&switch=russian>.
- 2 Аналитический материал АО РНПК: страхование и пандемия COVID-19 - [Электрон. ресурс]. - URL: <https://www.insur-info.ru/pressr/72806/> (дата обращения: 26.03.2020).
- 3 Пенсионный и страховые фонды потеряют два триллиона рублей из-за коронавируса -

- [Электрон. ресурс]. - URL: <https://tvrain.ru/news/.ВШЭ>: (дата обращения: 01.04.2020).
- 4 Persson M., Grundstrom C., Vayrynen K. A case for participatory practices in the digital transformation of insurance // University of Maribor Press/Association for Information Systems Electronic Library, AISEL. – 2018. – С. 429-440. Doi: 10.18690/978-961-286-170-4.29
 - 5 Cebulsky, M., Gunther, J., Heidkamp, P., & Brinkmann, F. The digital insurance - facing customer expectation in a rapidly changing world. In Digital Marketplaces Unleashed. – 2018. – С. 359-370. Doi: 10.1007/978-3-662-49275-8_34
 - 6 Albrecher, H., Bommier, A., Filipovic, D. Insurance: models, digitalization, and data science // European Actuarial Journal. – 2019. – № 9. – С. 349-360. Doi: 10.1007/s13385-019-00209-x
 - 7 Новикова К. Топ 5 блокчейн страховых проектов - [Электрон. ресурс]. - URL: <https://digiforest.io/en/blog/top5-insurance-blockchain-startups> (дата обращения: 12.12.2019).
 - 8 Вичугова А. Не бойся падать – большие данные подстелят соломку: умное страхование - [Электрон. ресурс]. - URL: <https://www.bigdataschool.ru/bigdata/insurance-big-data-iot-machine-learning> (дата обращения: 11.07.2019).
 - 9 Eling, M., & Lehmann, M. The Impact of Digitalization on the Insurance Value Chain and the Insurability of Risks // Geneva Papers on Risk and Insurance: Issues and Practice. – 2018. – № 43(3). – С. 359-396. Doi: 10.1057/s41288-017-0073-0
 - 10 Шон Дюбравак. Исследование AIG: “Интернет вещей” создаст инновационные страховые рынки - [Электрон. ресурс]. - URL: <https://www.aig.ru/content/dam/aig/emea/russia/documents/business/iot2.pdf>
 - 11 Лагутенков А. Тихая экспансия интернета вещей // Науки и жизнь. – 2018. – № 5. – С. 38-42
 - 12 Шепелин Г.И. Развитие рынка электронного страхования - [Электрон. ресурс]. - URL: <https://cyberleninka.ru/article> (дата обращения: 17.08.2018).
 - 13 Cappelletto, A. Technology and the insurance industry: Re-configuring the competitive landscape // Cham, Switzerland: Springer International Publishing. – 2018. – С. 1-119. Doi: 10.1007/978-3-319-74712-5)
 - 14 Казахстанский портал о страховании. - [Электронный ресурс]. - URL: <https://allinsurance.kz/news/mezhdunarodnyj-rynok/7569>. Страховые премии от Insurtech превысят 400 миллиардов долларов к 2023 году. (Дата обращения: – 23.08.2018).
 - 15 Аламанов Р. Цифровизация страхового рынка: кто в Казахстане покупает онлайн-полисы - [Электрон. ресурс]. - URL: <https://kapital.kz/finance/85252/> (дата обращения: 11.03.2020).
 - 16 Цифровые технологии в страховании - [Электрон. ресурс]. - URL: <https://vc.ru/crypto/cifrovoye-strahovanie-kak-razvivaetsya-otrasl>(дата обращения: 05.08.2019).
 - 17 Финансовый регулятор обозначил основные приоритеты развития страхового сектора Казахстана - [Электронный ресурс]. - URL: <https://forbes.kz/finances/insurance/> (дата обращения: 30.01.2020).
 - 18 Цифровизация страхования: Какие стартапы «взлетят»? // Allinsurance.kz Казахстанский портал о страховании. – 2019 - [Электрон. ресурс]. - URL: <https://allinsurance.kz/news/mezhdunarodnyj-rynok/10690-tsifrovizatsiya-strakhovaniya-kakie-startapy-vzletyat> (дата обращения: 15.04.2019).

А.К. Сембеков

Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, Қарағанды, Қазақстан

Қазақстанның сақтандыру нарығы және заманауи сын-тегеуріндер

Аңдатпа. Зерттеудің мақсаты әртүрлі ғаламдық тәуекелдердің (табиғи құбылыстар, пандемия) факторлары, технологиялық даму сияқты қазіргі әлемдегі жаңа сын-тегеуріндер әсерінің жағдайында Қазақстандағы сақтандыру саласын түрлендірудің объективті қажеттілігінен тұрады. Осыған сәйкес, зерттеліп отырған тақырыптың өзектілігі ұлттық сақтандырудың қызметіне әсер ететін жаңа факторларды зерттеудің ғылыми қызығушылық туғызатындығынан тұрады.

Автор мақалада елдің қаржы жүйесінің маңызды буыны ретіндегі сақтандыруды цифрландырудың талдауына ерекше назар аударады. Мақалада сақтандырудағы цифрлық технологияларды қолданудың әлемдік тәжірибесінің деректері жинақталған.

Мақалада Қазақстандағы сақтандыру саласының заманауи тенденциялары зерттеліп, сақтандыру қызметіндегі цифрлық технологияларды қолдануға талдау жасалды. «Цифрлық сақтандыру» түсінігі негізделіп, интернетизация, (Big Data) үлкен сандарын қолдану мен сақтанушының сауалдарын дараландыру сияқты сақтандыру саласын цифрландырудың негізгі факторлары анықталды. Жұмыста цифрлық технологияларды қолданумен жүзеге асырылатын сақтандыру қызметінің бизнес-үрдістері нақтыланған. Отандық сақтандыру нарығында цифрландыруды енгізудің мәселелері талданып, сақтандыру және сақтандыру қызметі саласындағы бірінші кезекті міндеттер айқындалды.

Түйін сөздер: сақтандыру, тәуекелдер, пандемия, цифрландыру, онлайн сақтандыру, мәліметтер базасы, цифрлық технологиялар.

A.K. Sembekov

Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, Kazakhstan

Kazakhstan insurance market and modern challenges

Abstract. The purpose of the study is to justify the objective need for transformation of the insurance industry in Kazakhstan under the influence of new challenges of the modern world, as various global risk factors (natural phenomena, pandemics), technological development. In accordance with this, it is of scientific interest to study new factors affecting the activity of national insurance; this is the relevance of the topic under study.

The author of the article pays special attention to the analysis of digitalization of insurance as the most important link in the country's financial system. The article summarizes the facts of the world practice of applying digital technology in insurance.

The article explores the current trends in the insurance industry of Kazakhstan, analyzes the use of digital technologies in insurance activities. The concept of "digital insurance" is substantiated, the main factors of digitalization of the insurance industry, such as Internetization, the use of large numbers (Big Data) and the individualization of the requests of the insured are determined. The paper specifies the business processes of insurance activities to be implemented using digital technology. The problems of the introduction of digitalization in the domestic insurance market are analyzed and the priorities in the field of insurance and insurance activities are identified.

Key words: insurance, risks, pandemic, digitalization, online insurance, databases, digital technologies.

References

- 1 Agentstvo Respubliki Kazahstan po regulirovaniyu i razvitiju finansovogo rynka [Agency for regulation and development of the financial market of the Republic of Kazakhstan] [Electron.

resource]. Available at: <http://finreg.kz/?&switch=russian>.

2 Analiticheskij material AO RNPК: strahovanie i pandemija COVID-19 [Analytical material of RNRC JSC: insurance and pandemic COVID-19] [Electron. resource]. Available at: <https://www.insur-info.ru/pressr/72806/> (Accessed: 26.03.2020).

3 Pensionnyj i strahovyje fondy poterjajut dva trilliona rublej iz-za koronavirusa [Pension and insurance funds will lose two trillion rubles due to coronavirus] [Electron. resource]. Available at: <https://tvrain.ru/news/.BIIIЭ>: (Accessed: 01.04.2020).

4 Persson M., Grundstrom C., Vayrynen K. A case for participatory practices in the digital transformation of insurance, University of Maribor Press/Association for Information Systems Electronic Library, AISeL, 429-440, (2018), Doi: 10.18690/978-961-286-170-4.29

5 Cebulsky, M., Gunther, J., Heidkamp, P., & Brinkmann, F. The digital insurance - facing customer expectation in a rapidly changing world. In Digital Marketplaces Unleashed, 359-370, (2018), Doi: 10.1007/978-3-662-49275-8_34

6 Albrecher, H., Bommier, A., Filipovic, D. Insurance: models, digitalization, and data science // European Actuarial Journal, 9, 349-360, (2019), Doi: 10.1007/s13385-019-00209-x

7 Novikova K. Top 5 blokchejn strahovyh proektov [Top 5 Blockchain Insurance Projects] [Electron. resource]. Available at: <https://digiforest.io/en/blog/top5-insurance-blockchain-startups> (Accessed: 12.12.2019).

8 Vichugova A. Ne bojsja padat' – bol'shie dannye podsteljat solomku: umnoe strahovanie [Do not be afraid to fall - big data will lay straws: smart insurance] [Electron. resource]. Available at: <https://www.bigdataschool.ru/bigdata/ /insurance-big-data-iot-machine-learning> (Accessed: 11.07.2019).

9 Eling, M., & Lehmann, M. The Impact of Digitalization on the Insurance Value Chain and the Insurability of Risks, Geneva Papers on Risk and Insurance: Issues and Practice, 43(3), 359-396, (2018), Doi: 10.1057/s41288-017-0073-0

10 Shon Djubravak. Issledovanie AIG: “Internet veshhej” sozdast innovacionnye strahovyje rynki [AIG study: “Internet of Things” will create innovative insurance markets] [Electron. resource]. Available at: <https://www.aig.ru/content/dam/aig/emea/russia/documents/press-release>

11 Lagutenkov A. Tihaja jekspansija interneta veshhej [Silent expansion of the Internet of things], Nauki i zhizn' [Science and life], 5, 38-42, (2018)

12 Shepelin G.I. Razvitie rynka jelektronnogo strahovaniya [Electronic Insurance Market Development] [Electron. resource]. Available at: <https://cyberleninka.ru/article> (Accessed: 17.08.2018).

13 Capiello, A. Technology and the insurance industry: Re-configuring the competitive landscape, Cham, Switzerland: Springer International Publishing, 1-119, (2018), Doi: 10.1007/978-3-319-74712-5)

14 Insurtech, Allinsurance.kz Kazahstanskij portal o strahovanii [Kazakhstani portal about insurance], (2019) [Electron. resource]. Available at: <https://allinsurance.kz/component/tags/tag/insurtech> (Accessed: 23.08.2018).

15 Alamanov R. Cifrovizacija strahovogo rynka: kto v Kazahstane pokupaet onlajn-polisy [Digitalization of the insurance market: who in Kazakhstan buys online policies] [Electron. resource]. Available at: <https://kapital.kz/finance/85252/> (Accessed: 11.03.2020).

16 Cifrovye tehnologii v strahovanii [Digital Technology in Insurance] [Electron. resource]. Available at: <https://vc.ru/crypto/-cifrovoe-strahovanie-kak-razvivaetsya-otrasl> (Accessed: 05.08.2019).

17 Finansovyj reguljator oboznachil osnovnye priority razvitiya strahovogo sektora Kazahstana [The financial regulator outlined the main priorities for the development of the insurance sector in Kazakhstan] [Electron. resource]. Available at: <https://forbes.kz/finances/insurance/> (Accessed: 30.01.2020).

18 Cifrovizacija strahovanja: Kakie startapy «vzletjat»? [Digitalization of insurance: Which startups will take off?] // Allinsurance.kz Kazahstanskij portal o strahovanii [Kazakhstani portal about insurance], (2019) [Electron. resource]. Available at: <https://allinsurance.kz/news/mezhdunarodnyj-rynok/10690-tsifrovizatsiya-strakhovaniya-kakie-startapy-vzletyat> (Accessed: 15.04.2019).

Сведения об авторе:

Сембеков А. К. – доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой «Финансы» Карагандинского экономического университета Казпотребсоюза, Академическая 9, Караганда, Казахстан.

Sembekov A.K. – Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the «Finance» Department, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Academic street 9, Karaganda, Kazakhstan.

A.A. Usipbekov¹, A.A. Nurumov²

JSC Financial Academy, Nur-Sultan, Kazakhstan.

(E-mail: a.usipbekov@mail.ru, nurumov-aldash@mail.ru)

Integration formation of the financial market

Abstract: In the article, the financial market appears as an integration formation, due to the development needs of the modern innovative reproduction process, positioned in an expanding economic space. The global financial market, the network branching of financial relations, the interaction of segments are considered in the financial market, the global financial network structure. The development of the structural organization of financial markets inevitably creates new opportunities and risks for their participants.

Keywords: financial market, risk, development, capital, global financial network structure.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-2-160-164>

The process of accumulation and allocation of financial resources, carried out by the financial system, is directly related to the functioning of financial markets and the activities of financial institutions. The current stage of global integration creates qualitatively new opportunities for financial markets, since with the use of financial derivatives redistribution of risks is achieved, the overflow of free capital is accelerated and simplified, and the reliability of financial markets and their role in the economic system are enhanced.

At the same time, as the results of the recovery of financial markets from the global crisis, global integration is accompanied by a new round of expansion of gaps in real and fictitious capital, alienation of virtual financial relations from real economy. Virtual capital establishes dominance in the financial sector and subordinates production processes, managing real capital, regardless of its condition and effectiveness. This leads to the reproduction of the fundamental contradiction of the economic system associated with the separation of the reflected financial forms from its content. The indicated forms are derived with respect to the real economic basis and form a special superstructure over it.

An essential characteristic of relations developing in the financial market is their special informational content. It is expressed in the combination and interweaving of all the above reflected forms with information funds and flows. In this regard, we highlight the following points:

- the global financial market has a comprehensive, high-tech network of communication channels, resource and information flows that encircles the whole world; he works around the clock, in all time zones, in the form of organized exchange platforms and electronic trading systems, annihilating space and time by electronic means;

- financial markets transmit dynamic impulses, which, in the context of increasing interdependence of national economies, lead to a quick, almost synchronous reaction of market prices of stocks, currencies, prices of goods of strategic importance to changing conditions. Macroeconomic information and political events in developed countries cause chains of capital circulation in financial markets, redistribution of financial resources, investment inflow in some sectors due to outflow in others;

- these dynamic impulses can become destructive, especially for national markets of peripheral countries whose economies are not supported by the competitiveness of domestic goods; the allocation of the center and periphery in the global economy means the formation of a certain hierarchical dependence, in which peripheral markets are dependent and unstable;

- a breakthrough in the development of information technology and communication tools leads to qualitative changes in the conduct of financial transactions and the market structure.

The introduction of global computer networks provided real-time access to financial markets from anywhere in the world and the possibility of transactions without intermediaries, which allowed to form a large category of small private investors. The activities of global institutional intermediaries and investors have intensified, aimed at integrating trading systems into a single «electronic» global market and providing a full package of services to all categories of investors;

- the development of market trends is largely determined not only by the information itself, but also by the characteristics of its subjective perception. The subjects of the financial market influence the forms and nature of circulation of financial capital, forming new tools that embody the feedback mechanism between thinking and reality;

- modern financial capital is inseparable from the expanded reproduction of information, and therefore, from the process of increasing scientific knowledge [1].

The network branching of financial relations is manifested in the formation of various network structures in the budget, tax, insurance, stock, valuation and other fields. The dominant functions and processes in modern society are increasingly being organized according to the principle of networks. Note that financial relations relate to those forms of economic relations that are most susceptible to network organization.

The main reason for this manifestation of interaction in the financial market is that:

- the financial market in terms of its development, in terms of its role as a sector of the economy that creates financial services, is significantly developed in comparison with other areas of production. This is confirmed by the fact that it is represented by a wide range of services, the provision of which is accompanied by the latest marketing and IT technologies, and by the fact that it is regulated by more stringent supervision. All this leads to a high level of competition and therefore profitability is a determining factor;

- the national economy is dependent on the financial market, since it performs the main investment function and serves the circulation of goods, works and services. That is, if a certain cluster or association in the form of the Consumer Cooperation Union is created for the purpose of interaction within the created association (to reduce costs and increase the competitiveness of products), then this restriction is not established in the financial market (at least not for all instruments);

- Financial services have their own specifics. So, not being essential services in their “commodity” nature, as a result of the development of commodity-money relations, they have become such and therefore are widely in demand [2].

In modern society, capital accumulation and financial activities are increasingly carried out in global financial markets; From these network structures investments flow into all areas of economic activity: the information sector, the service sector, agricultural production, healthcare, education, manufacturing, transport, trade, tourism, culture, environmental management, etc.

Some activities are more profitable than others, going through different cycles, experiencing the ups and downs of the market, experiencing the impact of global competition. Moreover, regardless of what exactly provides profit (producers, consumers, technology, nature or institutions), it falls into the metaset of financial flows [3].

New economic forms are attracted to global financial network structures, and access to knowledge through such networks is the basis of innovative production.

The combination of transparency of financial relations for all of their participants and the systemic closeness of these relations corresponds to their role in the system of economic relations. On the one hand, transparency of financial relations is necessary for their public existence. Such a socio-economic characteristic, as public trust, is an integral attribute of financial relations.

On the other hand, the systemic closeness of financial relations is absolutely necessary to ensure the reproduction of financial capital - the system of financial domination is closed to all who embody submission to it. The ability to use the achievements of information technology to

track the entire aggregate of constant changes in the financial virtual capital system is illusory; the complexity of the system is connected not only with the variety of information and its mobility, but with fundamental lack of control and unknowability. The latter, in particular, is due to the fact that financial dominance extends to the formation of the market framework and the rules of the game on it, as well as the development of special forms of interaction of entities personifying this dominance with formal dominance in some cases, and informal contractual relations in others [4].

The study of constitutive signs of financial relations allows us to approach the refinement of the economic content of the financial market. The financial market is a certain kind of financial relationship that develops in the process of formation, circulation, public distribution and end use of special goods - financial instruments. The general generic characteristic of these goods is given by the totality of the constitutive signs of financial relations given above. The specific difference of financial instruments is that they are forms of fictitious capital.

Based on the principles of the reproductive approach, we summarize the above initial definition of the financial market. Since the formation, circulation, social distribution and end use of financial instruments represent different phases of the reproduction process, it is possible to define the financial market as the economic space for the reproduction of forms of fictitious capital.

The study of the financial market implies, therefore, an appeal to questions of the economic nature, forms and role of fictitious capital in the economic system. It should be noted that in relation to these issues in the economic literature has not developed a single point of view.

Starting from the second half of the 20th century, during the period of mass introduction of new financial technologies, globalization and liberalization of financial markets, significant changes are taking place in the external forms of existence of fictitious capital. In the structure of the financial market, along with numerous and traditional capital flows, fundamentally new directions of its movement have arisen. As a result, there was a separation between capital, which had deep roots in the economy, and currency-speculative, playing in the financial markets [5]. In parallel with the increase in the imbalance between the magnitude of fictitious and real capital on the scale of both national economies and the global economy as a whole, a growing gap between the movement of monetary and real resources is gradually being discovered. It is this gap that caused the current global crisis.

The functional content of financial market relations can be disclosed based on an analysis of two groups of relationships:

- between the forms of manifestation of the relations of the financial market and the forms of organization of economic processes in the economic complex of this level (horizontal section of the study of the problem);
- between the forms of manifestation of financial market relations and the corresponding forms of financial market relations of other levels of the global economic system (vertical section of the study of the problem) [6].

As part of the analysis of the horizontal slice of the analysis of the functional content of financial market relations, the leading function is to ensure the reproduction process in the economic complex of this integration formation. Opening this function, we proceed from the integration paradigm of the study of socio-economic systems, which is affirmed in the domestic economic literature.

In accordance with the indicated paradigm, the formation of integration entities is considered as an objective process of rapprochement, functional interweaving and structural merging of previously separate economic entities into the systemic integrity. The boundaries, scale and measure of economic isolation of individual regions and economic entities are successively, step by step, shifted and modified in accordance with changes in the creative potential and system of

needs achieved at this stage of development [7].

At the same time, a variety of possibilities opens up for effective combination of the resource potentials of integration entities in order to increase the total resource potential and create conditions for intensifying innovative processes and modernizing the technological base, functioning capital and organizational structure of the economy, as a result of which integration education can gain competitive advantages that meet the requirements of the modern economy.

In line with this paradigm, the financial market appears as an integration entity, due to the needs of the development of a modern innovative reproduction process, positioned in an expanding economic space. The circulation of financial instruments acts as a factor interconnected with functional and structural changes in the real business sector, which predetermines the requirements for consistency in the movement of fictitious and real capital agreed.

References

- 1 Шарапов, Ушаков А.С. Мезо-уровень организации финансовых рынков // Вестник ФГБОУ ВО «Кубанский государственный аграрный университет имени И.Т. Трубилина» – Краснодар: - 2010. - № 3 – С. 49-57
- 2 Адамбекова А.А. Финансовый рынок Казахстана: становление и развитие. Монография.- Алматы: Дауир, 2007.- 453с.
- 3 Мэрфи Дж. Межрыночный анализ: Принципы взаимодействия финансовых рынков / Дж. Мэрфи– М: Альпина Паблишер / Пер. с англ., 2012. – 299 с.
- 4 Ломтатидзе О.В. Регулирование деятельности на финансовом рынке / О.В. Ломтатидзе, М.А. Котляров, О.А. Школик. – М.: КноРус, 2012. – 288 с.
- 5 Joseph Stiglitz Financial Systems for Eastern Europe's Emerging Democracies. – San Francisco: ICS Press, Cal., US,
- 6 Гришина Н.П. Финансовый рынок в современной мировой экономике // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета. 2018. № 1 (42). С. 23–27.
- 7 Сидорова Е.В. О тенденциях развития мировых финансовых рынков // Финансы 2014, №12, с 65-66.

А.А. Усипбеков, А.А. Нурумов

АО «Финансовая академия», Нур-Султан, Казахстан

Интеграционное образование финансового рынка

Аннотация. В статье финансовый рынок предстает как интеграционное образование, обусловленное потребностями развития современного инновационного воспроизводственного процесса, позиционированного в расширившемся хозяйственном пространстве. Рассматриваются глобальный финансовый рынок, сетевая разветвленность финансовых отношений, взаимодействие сегментов на финансовом рынке, глобальная финансовая сетевая структура. Развитие структурной организации финансовых рынков неизбежно создает новые возможности и риски для их участников.

Ключевые слова: финансовый рынок, риск, развитие, капитал, глобальная финансовая сетевая структура.

А.А. Усипбеков, А.А. Нурумов

«Қаржы академиясы» АҚ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Қаржы нарығының интеграциялық қалыптасуы

Аңдатпа. Мақалада қаржы нарығы кеңейтілген экономикалық кеңістікте орналасқан қазіргі заманғы инновациялық өндірісті дамыту қажеттіліктеріне байланысты интеграциялық қалыптасу ретінде көрініс тапқан. Әлемдік қаржы нарығы, қаржылық қатынастардың желілік тармақталуы, қаржы нарығындағы сегменттердің өзара әрекеті, жаһандық қаржы желісінің құрылымы қарастырылады. Қаржы нарықтарының құрылымдық ұйымдастырылуының дамуы сөзсіз олардың қатысушылары үшін жаңа мүмкіндіктер мен тәуекелдер тудырады.

Түйін сөздер: қаржы нарығы, тәуекел, даму, капитал, ғаламдық қаржылық желінің құрылымы.

References

- 1 Sharapov, Ushakov A.S. Mezo-uroven' organizatsii finansovykh rynkov [Meso-level organization of financial markets], Vestnik FGBOU VO «Kubanskij gosudarstvennyj agrarnyj universitet imeni I.T. Trubilina» [Bulletin of the FSBEI HE «Kuban State Agrarian University named after I. Trubilina»], Krasnodar, 2010, No. 3 - P. 49-57
- 2 Adambekova A.A. Finansovyy rynek Kazakhстана: stanovleniye i razvitiye. [The financial market of Kazakhstan: formation and development.] Monograph (Daur, Almaty, 2007, 453 p).
- 3 Murphy J. Mezhrynochnyy analiz: Printsipy vzaimodeystviya finansovykh rynkov [Intermarket analysis: Principles of interaction of financial markets], Translated from English (Alpina Publisher, Moscow, 2012, 299 p).
- 4 Lomtatidze O.V. Regulirovaniye deyatel'nosti na finansovom rynke [Regulation of activities in the financial market], O.V. Lomtatidze, M.A. Kotlyarov, O.A. Schkolik (KnoRus, Moscow, 2012, 288 p).
- 5 Joseph Stiglitz Financial Systems for Eastern Europe's Emerging Democracies (ICS Press, Cal., US, San Francisco)
- 6 Grishina N.P. Finansovyy rynek v sovremennoy mirovoy ekonomike [The financial market in the modern world economy], Vestnik Saratovskogo gosudarstvennogo social'no-jekonomicheskogo universiteta [Bulletin of the Saratov State Socio-Economic University]. 2018, 1 (42). P. 23–27.
- 7 Sidorova E.V. O tendentsiyakh razvitiya mirovykh finansovykh rynkov [About development trends of world financial markets], Finances 2014, No. 12, P. 65-66.

Information about authors:

Usipbekov A.A. - PhD student of JSC Financial Academy. Nur-Sultan, Kazakhstan.

Nurumov A.A. - Doctor of Economical Sciences, Professor, Head of the Department of Finance and Customs, JSC Financial Academy. Nur-Sultan, Kazakhstan.

Усипбеков А.А. - «Қаржы академиясы» АҚ докторанты. Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Нурумов А.А. – экономика ғылымдарының докторы, профессор, «Қаржы академиясы» АҚ «Қаржы және кеден ісі» кафедрасының меңгерушісі. Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

ЕСЕП ЖӘНЕ АУДИТ УЧЕТ И АУДИТ ACCOUNTING AND AUDITING

МРНТИ 06.35.31

B.A. Abzhalova, N.N. Nurmukhametov, A.Y. Shakharova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

(E-mail: bayan-abzhalova@mail.ru, nyrbahit73@mail.ru, shaharovaaliya@yandex.kz)

A state audit in the context of a risk-based approach

Abstract. The article considers the necessity of applying the risk management system in the state audit. The nature of the state audit is described; criteria and indicators of efficiency of activity of state authorities are considered. The role and place of a risk-oriented approach are specified in the system of state audit and financial control. Proposals are formulated for improvement of the state audit in the context of a risk-oriented approach.

Keywords: state audit, risk management system, risk-oriented approach, risk matrix.

DOI:<https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-2-165-169>

Currently, the issues related to the development and improvement of the state audit in the Republic of Kazakhstan is of particular relevance.

In modern realities, the more optimal structure of public Finance management is needed, which allows for rational formation and execution of the state budget, and this is impossible without strengthening the entire system of a state audit.

The analysis of international experience shows that the risk management system is one of the important elements of public audit in the vast majority of developed and some developing countries in the world. Risk assessment procedures and measures to minimize them are actively used in the framework of state control activities in the UK, Canada, the United States, and some EU member countries, South Africa, Ukraine, and Belarus.

It is necessary to government that the state audit at the present stage continues to be insufficiently effective, despite the elimination of shortcomings inherent in the whole system of a state audit on the part of both legislative and executive authorities. Thus, the Law of the Republic of Kazakhstan dated November 12, 2015 «On state audit and financial control» defines the budgetary powers of the state audit bodies, dividing the state audit into external and internal and thereby eliminating the duplication of powers of bodies in different areas of audit [1]. At the same time, the unsolved problem is still the lack of unified approaches to the selection of audit objects, as a result of which some state audit bodies are faced with the inability to understand the need for verification at a particular object. In addition, insufficient material and human resources do not allow to ensure and maintain the proper intensity of audit activities. One of the possible ways to solve the existing problems in the transition to a risk-oriented approach of planning audit activities.

There are many definitions of risk in the scientific literature. In Economics, it is interpreted as a lack of information about the possible achievement of one or more goals. The main elements

characterizing the essence of risk as an objective category are the possibility of deviations from the intended goal, the probability of achieving the desired result, as well as the possibility of material and other losses associated with the implementation of the chosen alternative under uncertainty [2].

The application of the risk management system is aimed at concentrating the attention of the state audit bodies on the most priority objects with a high level of risk.

The following types of risks are assessed:

- risks of distortion of budgetary reporting;
- risks of inappropriate and inefficient use of budget funds;
- risks of an internal control system.

According to the Unified principles and approaches to risk management applied by the public audit and financial control under the risk management system should mean a set of measures when forming the list of objects of state audit and audit activities of state audit, aimed at identifying, identification, assessment and analysis of risks and their factors on the basis of accounting and other data elaboration and adoption of response measures monitoring the effectiveness of measures taken [3].

Risk management systems used in the implementation of state audit and financial control consist of two main elements, the structure and quality characteristics of which vary depending on the type of audit.

The first element is the risk assessment system which in the most complete and effective execution should include:

- 1) The scale used to classify objects by risk level;
- 2) Multifactorial, clearly defined and easy-to-apply classification criteria based solely on the assessment of potential threats;
- 3) A detailed procedure for determining the level of risk;
- 4) The automated register of controlled objects containing results of risk assessment concerning each object;
- 5) Open and accessible to any interested person information on the results of the risk assessment of each object.

The second element is a system of measures to minimize risks, which in the most complete execution should include clearly regulated regimes of the beginning of the economic activity, audited mandatory requirements and procedures of the state audit, which are necessarily differentiated depending on the level of potential risk occurrence at the facility [4].

Prerequisites for introducing a risk-based approach in government auditing due to many years of practice, characterized by the excess number of auditees on the public audit agencies to audit them. In this situation, the authorized bodies are not able to assess the activities of the audited objects with due attention. The introduction of risk assessment methods into the planning of the audit procedure not only reduces the overall administrative obligation on the objects of state audit but also allows to optimize the expenditure of funds on the functioning of the state audit bodies by differentiating the activities carried out depending on the degree of risk, which ultimately contributes to a significant increase in the efficiency of the state audit bodies [5]. Risk-based audit planning involves the use of a specific set of criteria that show whether the audit entities have a high risk of violations. Such criteria include the number of violations detected during inspections of this facility in previous years, the number of budget funds used by the controlled facility, as well as the personnel potential of the organization [6].

Risk maps are an important tool for implementing a risk-based approach in a state audit and financial control. The risk map contains a list of the most significant risks grouped according to the relevant areas of activity. In addition, the impact and likelihood of these risks are assessed and responses to each identified risk are reflected.

For risk assessment, a log of risks and their criteria is created. The risk log reflects the name, impact, probability, level of risk and other indicators of risk assessment.

To determine the level of risks, a risk matrix is formed (figure 1) according to a typical system with a classification of risks according to the degree of importance: high, medium, low [7].

Risk assessment is carried out by assessing the objects and subjects of a state audit in accordance with certain risk criteria.

		Impact				
		Very Low	Low	Medium	High	Very High
Likelihood	Very High					
	High					
	Medium					
	Low					
	Very Low					

Figure 1. Risk matrix

Source: IPS Adilet <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500012502> [7]

For correct application of risk-oriented methods in the state audit and financial control the following measures can be proposed:

- further improvement of the unified Classifier of financial violations for external and internal state audit and financial control bodies;
- coordination of action plans between internal and external state audit and financial control bodies in order to avoid duplication and parallelism;
- optimization of the structure of regional bodies of state audit and financial control;
- organization of exchange of information on the results of expert-analytical activities at all levels;
- Development of the system of prevention of violations in the financial and budgetary sphere.

Thus, the implementation of these measures in the state audit and financial control will ensure a reasonable selection of audit objects, more economically spend material, time and labor resources of the state audit bodies, apply preventive measures to ensure compliance with budget discipline, and will contribute to the achievement of the main objectives of the state audit and financial control and overall increase

Список литературы

- 1 Закон Республики Казахстан от 12 ноября 2015 года № 392-V ЗРК «О государственном аудите и финансовом контроле». URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000392>
- 2 Нормативное постановление Счетного комитета по контролю за исполнением ре-

спубликанского бюджета от 28 ноября 2015 года № 10-НК и приказа Министра финансов Республики Казахстан от 27 ноября 2015 года № 590 «Об утверждении Единых принципов и подходов к системе управления рисками, применяемых органами государственного аудита и финансового контроля» // Министерство юстиции Республики Казахстан, - 2015. № 12502. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500012502>

3 Кузьмина С.Н. Анализ рисков в финансово-бюджетной сфере // Финансово-экономический журнал «Бюджет». - 2018. - №9. - С. 46-49.

4 Бейсенова Л.З., Нурхалиева Д.М., Сембиева Л.М. О системе государственного аудита и финансового контроля в Республике Казахстан // Вестник Карагандинского университета. Серия экономика. - 2017. - № 1(85). С. 181-187. ISSN 2518-1998

5 Бейсенова Л.З., Берстембаева Р.К. Необходимость и предпосылки внедрения государственного аудита в Республике Казахстан // Вестник Национальной инженерной академии Республики Казахстан. Серия экономика. - 2017. - №3(65). С. 108-113

6 Алибекова Б.А., Шахарова А.Е., Бейсенова Л.З. Audit of effectiveness of state programs of the republic of Kazakhstan // Известия национальной академии наук РК. Серия общественных и гуманитарных наук. - 2018. - №2(318). С.162-168.

7 Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет». URL: <http://adilet.zan.kz/ruys/docs/V1500012502>

Б.А. Абжалова, Н.Н. Нурмухаметов, А.Е. Шахарова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Тәуекелге бағдарланған тәсіл контекстіндегі сыртқы мемлекеттік аудит

Аңдатпа. Мақалада мемлекеттік аудиттегі тәуекелді басқару жүйесін қолдану қажеттілігі қарастырылады. Мемлекеттік аудиттің табиғаты сипатталып, мемлекеттік билік органдарының қызметі тиімділігінің өлшемдері мен көрсеткіштері қаралды. Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау жүйесіндегі тәуекелге бағдарланған тәсілдің рөлі мен орны нақтыланды. Тәуекелге бағдарланған тәсіл контекстінде мемлекеттік аудитті жетілдіру бойынша ұсыныстар жасалды.

Түйін сөздер: мемлекеттік аудит, тәуекелдерді басқару жүйесі, тәуекелге бағытталған тәсіл, тәуекел матрицасы.

Б.А. Абжалова, Н.Н. Нурмухаметов, А.Е. Шахарова

*Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева,
Нур-Султан, Казахстан*

Государственный аудит в контексте риск-ориентированного подхода

Аннотация. В статье рассматривается необходимость применения системы управления риска в государственном аудите. Описана природа государственного аудита, рассмотрены критерии и показатели эффективности деятельности государственных органов власти. Уточнены роль и место риск-ориентированного подхода в системе государственного аудита и финансового контроля. Сформулированы предложения по совершенствованию государственного аудита в контексте риск-ориентированного подхода.

Ключевые слова: государственный аудит, система управления рисками, риск-ориентированный подход, матрица рисков.

References

- 1 Закон Республики Казахстан от 12 ноября 2015 года № 392-V ZRK «О государственном аудите и финансовом контроле» [Law of the Republic of Kazakhstan «State audit and financial control»]. Available at: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000392>
- 2 Normativnoe postanovlenie Schetnogo komiteta po kontrolyu za ispolneniem respublikanskogo byudzheta ot 28 noyabrya 2015 goda № 10-NK i prikaza Ministra finansov Respubliki Kazakhstan ot 27 noyabrya 2015 goda № 590 «Ob utverzhdenii Edinyh principov i podhodov k sisteme upravleniya riskami, primenyaemyh organami gosudarstvennogo audita i finansovogo kontrolya» [Regulatory resolution «On approval of Common principles and approaches to the risk management system applied by the state audit and financial control»]. // Ministerstvo yustitsii Respubliki Kazakhstan [Ministry of justice of the Republic of Kazakhstan] - 2015. № 12502. Available at: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500012502>
- 3 Kuzmina S.N. Analiz riskov v finansovo-byudzhetnoj sfere [Risk analysis in the financial and budgetary sphere], Finansovo-ekonomicheskij zhurnal «Byudzheta» [Financial and economic journal «Budget»]. - 2018. - № 9. - P. 46-49.
- 4 Beisenova L.Z., Nurkhalieva D.M., Sembieva L.M. O sisteme gosudarstvennogo audita i finansovogo kontrolya v Respublike Kazakhstan [About the system of state audit and financial control in the Republic of Kazakhstan], Vestnik Karagandinskogo universiteta. Seriya ekonomika [Bulletin of Karaganda University. Economics Series]. - 2017. - № 1 (85). P. 181-187. ISSN 2518-1998
- 5 Beisenova L.Z., Berstembayeva R.K. Neobhodimosti i predposylki vnedreniya gosudarstvennogo audita v Respublike Kazakhstan [Necessities and prerequisites for the introduction of state audit in the Republic of Kazakhstan], Vestnik Nacional'noj inzhenernoj akademii Respubliki Kazakhstan. Seriya ekonomika [Bulletin of the National engineering Academy of the Republic of Kazakhstan. Economics Series]. - 2017. № 3 (65). - P. 108-113.
- 6 Alibekova B.A., Shakharova A.Y., Beisenova L.Z. Audit of effectiveness of state programs of the republic of Kazakhstan, Izvestiya nacional'noj akademii nauk RK. Seriya obshchestvennyh i gumanitarnykh nauk [Proceedings of the national Academy of Sciences of Kazakhstan, series of social and humanitarian Sciences]. – 2018. - № 2(318). ISSN 2224-5294. - P. 162-168.
- 7 Information and legal system «Adilet» Available at: <http://adilet.zan.kz/ruys/docs/V1500012502>

Information about authors:

Abzhalova B.A. – PhD Student of «State audit» Department, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Nurmukhametov N.N. – Candidate of Economical Sciences, Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Shakharova A.Y. – Candidate of Economical Sciences, Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Абжалова Б.А. – «Мемлекеттік аудит» кафедрасының докторанты, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Нурмухаметов Н.Н. – э.ф.к., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ассоц. профессоры, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Шахарова А.Е. – э.ф.к., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің доценты, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

ТУРИЗМ TOURISM

XҒТАР 06.71.57

А.А. Дуйсембаев¹, Д.М. Усенова², Н.Б. Хасенханов³

¹²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан,

³Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті,

Қарағанды, Қазақстан

(E-mail: azeke-78@mail.ru, magdina9@mail.ru, nurshuak.mail.ru@mail.ru)

Қонақ үй қызметтерін тұрақты дамыту саласындағы экономикалық-экологиялық аспектілерінің мәселелері

Аңдатпа. Соңғы онжылдықта әлемдік экономикада туризм және қонақжайлылық индустриясының тұрақты дамуының жаңа үрдістері байқала бастады. Бірінші кезекте бұл жасыл экономика және жасыл туризм жағдайында экологиялық жауапты қонақ үйлерді ғылыми тұрғыдан практикаға енгізу және зерттеу тұжырымдамаларын қалыптастыруға жатады. Мақалада туризмнің тұрақты дамуының өзекті мәселелері, тұтас менеджменттің қазіргі заманғы бағыттарының бірі ретінде экологиялық жауапкершілік мәселелері қарастырылады. Проблеманы әзірлеу дәрежесіне библиографиялық шолу жүргізу нәтижесінде, аталмыш тақырып сараптамасының шетелдік тәжірибесі зерттелді, атап айтқанда, қонақжайлылық индустриясындағы «жасыл қонақ үйлерді» дамыту мәселелері, «жасыл қонақ үйлердегі» экологиялық ортаны жақсарту мақсатында қолданылатын әдістер, қонақжайлылық индустриясы кәсіпорындарының тұрақты дамуына әсер ететін факторлар зерттелді.

Мақалада туризм және қонақжайлылық саласындағы экологиялық аспектілері мен экологиялық жауапкершілік ерекшеліктеріне көңіл бөлінген.

Түйін сөздер: туризм, туризмнің тұрақты дамуы, қонақ үй индустриясы, жасыл туризм, жасыл қонақ үйлер, экологиялық жауапкершілік.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-2-170-179>

Қонақ үй индустриясы туризм индустриясының ажырамас және іргелі бөлігі болып табылады, қазіргі жағдайда бұл әлемдік экономиканың тез дамып келе жатқан секторы және валюталық түсімдердің тиімді көзі.

Жаппай қонақ үй кәсібіннің пайда болуы, тұрақтау аулалары мен таверналардың тармақталған желісінің дамуы Рим империясында б.з.д. VI ғасырдан б.з. I ғ. дейінгі саяхаттардың дамуымен байланысты болды. Содан бері орналастыру құралдары туризм және қонақжайлылық индустриясының ажырамас бөлігі болып табылады. Аса сапалы қонақ үй қызметтері XVIII ғасырдың соңы мен XXI ғасырдың басында пайда болды, мысалы, «Сити Отель» бірінші 70-бөлмелі қонақ үй 1794 жылы Нью-Йоркте салынды, кейін сол жерде 1859 жылы «Эверест» лифті және электр жарығы бар бірінші қонақ үй пайда болды. Туризмнің қарқынды дамуы саяхатты жағымды және жеңіл ететін құралдар мен ыңғайлықтарға деген қажеттілікті тудырды. Шетелдік зерттеуші Т. Локьер қонақ үй индустриясындағы

маңызды өзгерістердің кейбірі, соның ішінде қонақ үйлерде кілттерсіз құлыптардың пайда болуы (1970-ші жылдар), түрлі-түсті теледидар (1970-ші жылдар), қонақтарды нөмірде тексеру (1980-ші жылдар), интернетте нөмірлерді брондау (1990-ші жылдар) немесе нөмірде сатып алу (1990-ші жылдар) туралы тарихи мысалдар келтіреді [1]. Қазіргі таңда аталған қызметтер түрі қонақ үй саласының мол табысқа жеткізер құралына айналууда.

Қонақжайлық индустриясы мейрамхана және қонақ үй кәсібін үйлестіретін сала ретінде қарастырылады. Дегенмен, оның едәуір үлкен үлесін туризм саласының негізгі материалды-техникалық базасы болып саналатын қонақ үй индустриясы қамтиды. Көптеген зерттеулерде қонақ үй саласының туристік бағыттың құрылымдық элементтеріне тиістілігі мен маңыздылығы атап көрсетіледі. Сонымен қатар, П. Сверак пен З. Джуригова саланың бәсекеге қабілеттілік мәселелеріне назар аудара келе, келесі мәселені атап көрсетеді: «нақты орналастыру секторына, сұраныстың жоғары стандарттарына, ұсыныс және өсіп келе жатқан бәсекелестік саласындағы жаңа үрдістерге шоғырлана отырып, қонақ үй саласының туристік бағыттағы құрылымдық элементтеріне орналастыру құралдарын жаңғырту жүргізілді» [2, б.313-318 бб.].

Қонақ үй бизнесін басқарудағы инновациялық мүмкіндіктерінің кеңінен дамуы қонақ үйдің бәсеке қабілеттілігін арттыруда. Әсіресе, соңғы уақытта жаңа ақпараттық технологиялардың қолжетімді орындар мен брондау ауқымының артуына жағымды әсерін айтуға болады.

Б. Орфила-Синтес және Дж. Матсон авторлары қонақ үйлердің оңтайлы жұмыс атқаруына инновациялардың жағымды әсерін, атап айтқанда, көрсетілетін қосымша қызметтер түрлерін кеңейтуді, туроператорлардың көмегімен брондауда, қонақ үй желісіне қонақ үйлердің тартылуын зерттейді [3, б.380-394 бб.].

Сонг Х. И. және басқа да шетелдік зерттеушілердің пікірінше қонақ үй бизнесі мен туристік саланың жалпы тиімді дамуына әсер ететін жекелеген факторлар арасындағы өзара байланысты анықтау және қонақ үй индустриясының негізгі көрсеткіштері арасындағы өзара байланыс әлі күнге дейін зерттелмеген мәселелер болып қала береді [4, б.63-81 б.].

Соңғы онжылдықтағы ғылыми еңбектерде қонақ үй индустриясы мен туризмдегі тұрақтылық мәселелеріне көп көңіл бөле бастады. Туризмдегі тұрақтылық пен оның ғылыми әдебиеттегі өлшемінің маңыздылығы З. Джуригова, П. Сверак сияқты авторлармен және қонақ үй индустриясындағы тұрақты даму стратегиясын дамыту қажеттілігіне сілтеме жасайтын басқа да зерттеушілермен атап өтіледі. К. Манактола және В. Джаухари сияқты шетелдік зерттеушілер қонақ үй индустриясын су, электр қуаты сияқты сарқылатын табиғи ресурстарды едәуір тұтынудан экологиялық проблемалардың негізгі көзі ретінде анықтайды [5, б.364-365 бб.].

Қазіргі таңда әлемдік тәжірибеде экологиялық таза әдістерді олардың күнделікті қызметіне интеграциялауды жүзеге асыру үшін түрлі бизнес-ұйымдарға айтарлықтай қысым байқалады және қонақжайлылық индустриясы бұл тізімнен тысқары емес. Сол себепті қоршаған ортаны қорғау мақсатында қонақжайлылық индустриясында қызмет етуші менеджерлері су қорын, энергия көздерін үнемдеуге, сонымен қатар, зиянды қалдықтар мен шығындарды азайтуға негізделген бағдарламаларды әзірлеуге және жүзеге асыруға тырысады. Көптеген шетелдік қонақ үйлер аталмыш үрдістерді ескере келе, инновациялық тәсілдерді қарқынды енгізіп және өз отельдерін экологиялық таза болуы үшін экологиялық бағдарламалар қалыптастырады, соның нәтижесінде, тұтынушыларға тартымды және нарықта бәсекелестік позицияларды иеленетін ерекше «жасыл қонақ үйлер» деп аталатын мейманханалар пайда болады. Бұл бағытта қонақжайлылық индустриясындағы тұрақты дамудың зерттеушілері М. Миллар және С. Балоглу «жасыл қонақ үйлер» тұжырымдамасын дамытуды ұсынады және оны «экологиялық тиімді операция» деп анықтайды, ол қонақ үй қонақтарын экологиялық таза, гигиеналық және сау азық-түлікпен қамтамасыз етеді және

сонымен бірге энергия үнемдеу мен қайта өңдеуді қамтамасыз етеді» [6, б.302-305 бб.].

Зерттеулердің соңғы нәтижелері көрсеткендей, қоршаған ортаға әсерін жақсарту үшін жасыл отельдерде қолданылатын ең көп таралған әдістерге суды үнемдеуді, рециркуляцияны, энергияны үнемдеуді және қатты қалдықтарды қысқартуды жатқызуға болады. Көптеген зерттеулерде қонақжайлылық индустриясын экологияландыру қоршаған ортаға теріс әсердің алдын алып, зиянды қалдықтарды өңдеуге әсерін тигізетін кәсіп жүргізудің тың ойларын әзірлеу үдерісі ретінде қарастырылады. «Жасыл қонақ үйді» анықтау үдерісі оңай шаруа емес, себебі «экологиялық таза қонақ үйді нақ осы деп басып айту қиын», оған әсерін тигізетін көптеген факторлар бар. Бір қонақ үйде төсек-орынды қайта пайдаланудың жалпыға танылған бағдарламалары, сондай-ақ, қалдықтарды басқарудың тиімді жүйелері болуы мүмкін, ал басқа қонақ үйлерде жарық диодты шамдар мен қозғалыс датчиктері, сондай-ақ, қонақ үй нөмірлері мен лоббидегі күн жарығы сияқты энергия үнемдейтін жабдықтарды орнату арқылы энергия үнемдеу бағдарламалары іске асырылады. Сондықтан қонақжайлылық индустриясының менеджерлері үшін клиент «жасыл қонақ үйді» қалай қабылдайтынын түсіну өте маңызды.

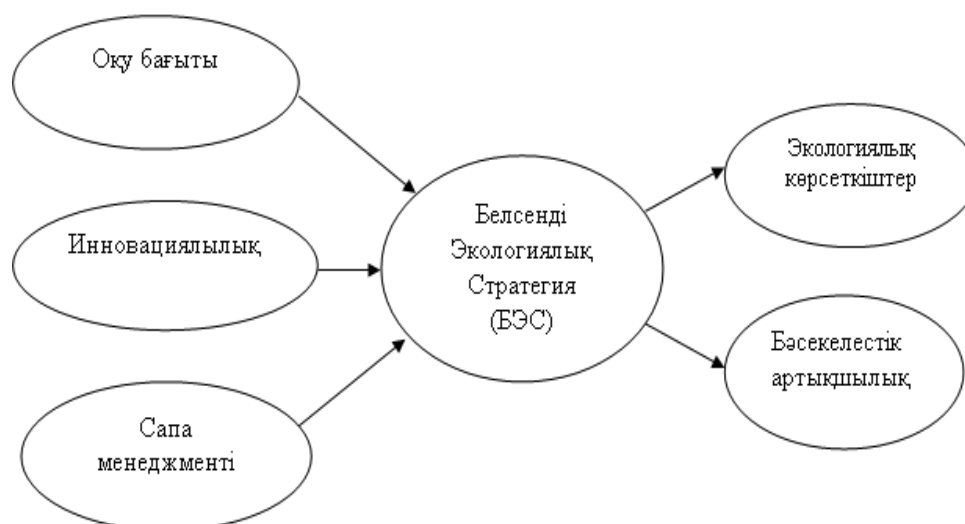
Ұзақ мерзімді перспективадағы мәселе экономикалық және экологиялық тұрақты даму мәселесі, экономиканың қарқынды дамуы табиғи байлықтарды үлкен мөлшерде қажет етеді, табиғатқа теріс әсерін тигізеді. Қонақ үй индустриясының кәсіпорындарында экологиялық технологияларды енгізу отандық қонақ үйлердің туристік қызметтердің ішкі және халықаралық нарығында бәсекеге қабілеттілігін және имиджін арттыруға мүмкіндік береді.

Шетелдік авторлар Г.С. Кушуаха, Н.К. Шарма экологиялық жауапты қонақ үйлер қоршаған ортаны қорғау мақсатында суды және энергияны үнемдеу, қатты қалдықтар санын қысқарту, қызмет көрсету заттарын қайта өңдеу және пайдалану үшін экологиялық этикеткаларды пайдалану мәселелеріне назар аударады [7, 121 б.].

А.К. Сити-Набиха, Р.А. Джорж және басқа да ғалымдардың ойынша, «жасыл қонақ үйлер» туризм және қонақ үй бизнесі саласындағы ластаушы заттардың көлемін азайтып, болашақта тұтынушылар тарапынан айтарлықтай сұранысқа ие болады [8]. Алайда, барлық тұтынушылар жасыл отельдердің артықшылықтары мен механизмдерімен таныс емес. Бүгінгі таңда туристер кейбір қонақ үйлерде «жасыл нөмірлер» бар екендігін ғана біледі.

Х. Чой және басқа авторлардың зерттеулерінде дәстүрлі қонақ үйлер сапарлар мен саяхаттар кезінде туристердің негізгі таңдауы болып табылады, себебі қонақ үй қызметтерін тұтынушылардың көпшілігі жасыл қонақ үйлермен әлі таныс емес [9, 51 б.]. Осылайша, жоғарыда айтылған стратегиялар болашақта жасыл қонақ үйлердің дамуына және қонақ үй менеджменті саласындағы экологиялық жауапкершілікті қолдайтын орналастыру құралдарына сұраныстың артуына ықпал ете алады.

К. Синжай, Л. Уината, Тайге-Ф. Куммер сияқты ғалымдар экология саласындағы көрсеткіштер деңгейі мен аталмыш саладағы бәсекелестік артықшылықтың арасындағы байланыстың бар немесе жоғын анықтау үшін дамушы елдердегі қонақ үй саласына зейін қоя отырып, алдыңғы зерттеулердің өрісін кеңейте келе, жаңашылдық пен сапаны басқарудағы стратегияның экологиялық белсенділігін ұсынды (сур. 1) [10, 135 б.].

Сурет 1 –Экологиялық көрсеткіштердің қонақ үй саласының бәсекелестік артықшылықтарына оң әсер ету концептуалды үлгісі

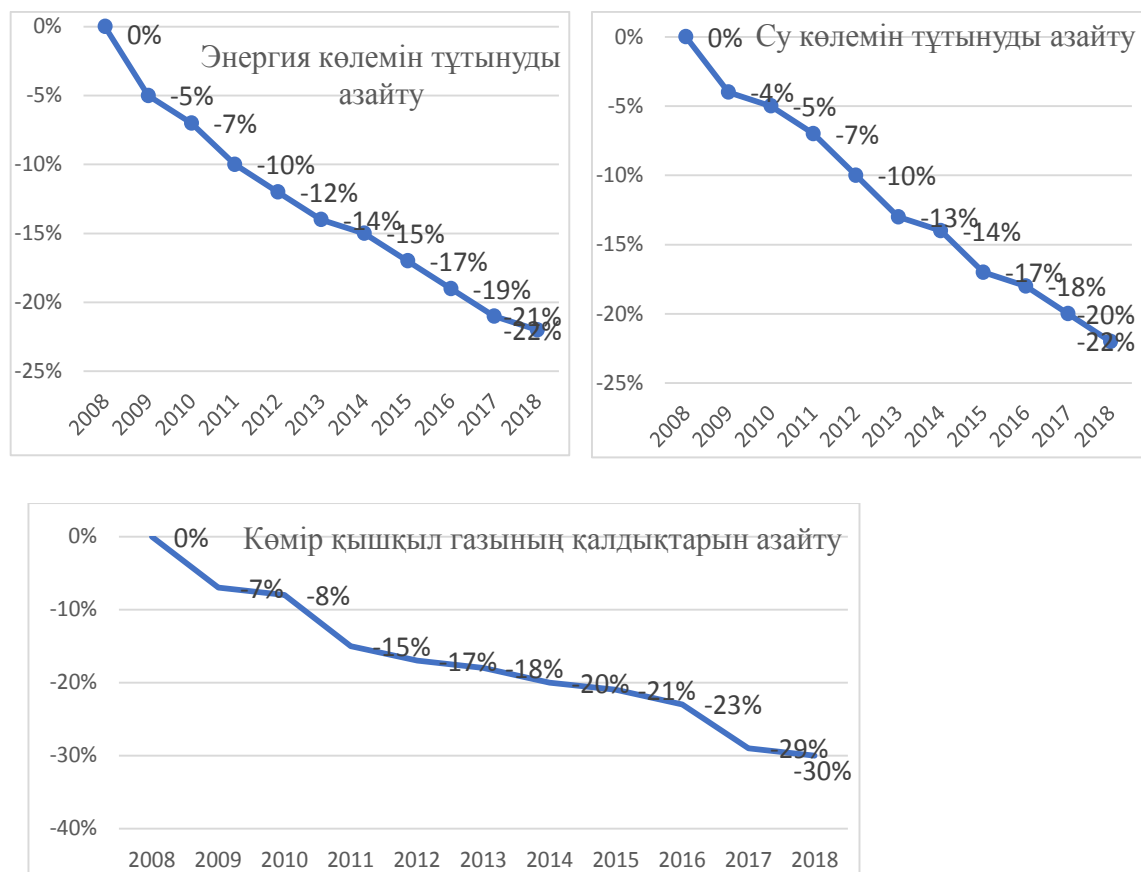
Атап айтар мәселе, қонақ үй индустриясы басқа салаларға қарағанда көп жағдайда клиенттердің санын көптеп тартуға ықпал ететін шешімдер қабылдауға және стратегиялық ойлауға байланысты. Жоғарыда қарастырылған зерттеудің мақсаты дамушы елдерде табиғи ресурстарға негізделген теорияны БЭС қабылдауды толықтыратын ұйымдық мүмкіндіктерді анықтау жолымен дамушы елдердегі қонақ үй кәсіпорындарға тарату болып табылады, бұл өз кезегінде қонақ үй нарығында қызмет көрсететін кәсіпорындарының бәсекелестік артықшылықтарына әкеледі. Зерттеушілер қонақ үй саласында белсенді экологиялық стратегияны қалыптастыру үдерісінде инновациялық бағытын, оқу бағытын және сапаны тиімді басқаруды ұстануды ұсынады.

Сонымен қатар, қонақ үй индустриясын тұрақты дамыту мәселелері қонақжайлылық индустриясының жалпы менеджменттегі экологиялық жауапкершіліктің ажырамас бөлігі болып табылады.

Осылайша, У.Ф. Кристофер өзінің тұтас менеджмент мәселелеріне арналған еңбектерінде мәдени және табиғи факторлардың кәсіпорынның тұрақтылығына әсерін атап өтеді. Зерттеу нәтижесінде, автор мәдени ортаны коммерциялық, техникалық, экономикалық, саяси, әлеуметтік және білім беру; табиғатты экосфераға және жер бетіндегі тіршілікке қуат беріп тұрған биосфераға бөлуді ұсынады [11].

Экологиялық жауапкершілік тақырыбы әлемнің көптеген зерттеушілерін уақыт өткен сайын тартуда. Сондықтан Ж. Порвазник қоршаған ортаның шекарасын кеңейтіп, жоғарыда аталғандарға келесілерді қосады: экологиялық білім, тауарлар мен қызметтер; табиғи ресурстарды қорғау; экологиялық технологияларға инвестициялар; кәсіпорындардың экологиялық мәдениеті [12].

Экологиялық жауапкершілік мәселелерін пайымдай келе, біріншіден, сапардың жауапты екенін, табиғатты аялап, қоршаған ортаны сақтаудың маңызды екенін түсіну. Табиғатқа зияны жоғары барлық коммерциялық ғимараттар болып табылады, оларға барлық ұжымдық және жеке орналастыру орындарын жатқызуға болады. Қонақ үй индустриясындағы өндірістік тұтыну деңгейі қандай және оның қоршаған ортаға әсері қандай екенін көрсету үшін Hilton Worldwide желісі тұрақтылығын қамтамасыз ету мәселелері бойынша «Корпоративтік жауапкершілік» есебінің деректеріне назар аудару қажет (сур. 2) [13].

Сурет 2 – Hilton желісінің барлық франшиза берілген және басқарылатын қонақ үйлерінде тұрақты даму мақсатындағы шаралар

Сонымен, зерттеу нәтижелері көрсеткендей, Hilton Worldwide желісінің қонақ үйлерінде 2018 жылы 2008 жылмен салыстырғанда тұрақты дамыту саласында келесі нәтижелерді көрсетті:

- суды тұтыну 25%-ға қысқартылған (литр м²-ге шаққанда);
- энергия көлемін тұтыну 25%-ға азайған (кВт м²-ге шаққанда);
- көмір қышқыл қалдықтар 30% - ға қысқарды.

Біздің ойымызша, қонақжайлылық индустриясы кәсіпорындарында адам ресурстарын басқарудың тиімді жүйесін әзірлеуде экологиялық жауапкершілікті критерийлердің бірі ретінде қарастыру керек. Экологиялық жауапкершілік тақырыбы бүкіл әлемдегі зерттеушілерді тартады, сондықтан Дж. Порвазник қоршаған ортаның шекарасын кеңейте отырып, келесілерді көрсетеді:

- экологиялық білім беру, тауарлар мен қызметтер;
- қорғауды, табиғи ресурстарды;
- экологиялық технологияларға инвестициялар;
- кәсіпорындардың экологиялық мәдениеті.

К.А. Голдстейн, Р.В. Примлани қонақ үй секторына бағытталған экологиялық сертификаттау бағдарламалары маңыздылығын ескертіп, бұл бағдарламаларды бірнеше келесі санаттарға бөлуді ұсынған: 1) қонақ үй индустриясына бағдарланған экологиялық бағдарламалар; 2) жасыл ғимараттарды жобалау мен пайдалануға бағытталған бағдарламалар; және 3) жасыл өнімді сертификаттау мен стандарттау бағдарламалары (1 кесте) [14, 5 б.].

**Голдстейн К.А., Примлани Р.В. бойынша қонақ үй секторына қатысы бар жеке-
леген экологиялық бағдарламалар**

Бағдарлама түрі	Атауы	Ұйым	Қысқаша сипаттамасы	Вебсайт
Қонақ үй бизнесі үшін мамандырылған экологиялық сертификаттау бағдарламалары	Green Key Global	Green Key Global, Hotel Association of Canada, LRA Worldwide, Inc.	Қонақ үйлерді экологиялық сертификаттау бағдарламасы. Техникалық басшылықты қамтамасыз етеді. Қатысушы объектілерге 1-ден 5-ке дейін өлшемдерді сақтауға байланысты жасыл кілттерді тағайындайды.	www.greenkeyglobal.com
	Sustainable Tourism Eco-Certification Program (STEP)	Sustainable Travel International	Туроператорлар, қонақ үйлер, аттракциондар, көлік және круиз индустриясы үшін экологиялық сертификаттау бағдарламасы. 2-ден 5 жұлдызға дейін ЭКО-логотиптің басқаруын, өзін-өзі бағалау құралын және бағалау жүйесін қамтамасыз етеді. Элиталық қонақ үйлер үшін жеке сертификаттау ұсынады.	www.sustainabletravelinternational.org
	Green Globe Certification Standards	Green Globe International	Қонақжайлылық және туризм индустриясының барлық аспектілеріне арналған экологиялық сертификаттау бағдарламасы. Стандарттарға кіру үшін мүшелік қажет етіледі. Стандарттар 41 жеке тұрақты даму критерийлерді қолданатын 337 сәйкестік көрсеткіштерін қамтиды. Сертификаттау үшін қажетті стандарттарды сақтау үлесі >51%-дан асу керек. Сырттан тексеру сертификаттауға дейін талап етіледі.	www.greenglobe.com
	Earthcheck Assessed and Earthcheck Certified	Earthcheck	Туризм және саяхат саласындағы клиенттерге кеңес беру. Бенчмаркинг, есептілік, техникалық қолдауды қамтамасыз етеді экологиялық сертификаттау бойынша басшылық және қызмет көрсету.	www.earthcheck.org
	Ecotel	HVS	Қонақ үйлер үшін арнайы жасалған экологиялық сертификаттау бағдарламасы. Бенчмаркинг, аудит, техникалық басшылық және персоналды оқытуды қамтамасыз етеді. Ұсынымдар қаржылық әл-ауқаттылық дәрежесі бойынша жіктеледі. Сертификаттауға орнында тексеруды алдын ала талап етіледі.	www.ecotelhotels.com

**Қонақ үй қызметтерін тұрақты дамыту саласындағы
экономикалық-экологиялық аспектілерінің мәселелері**

Жасыл ғимараттарды сертификаттау бағдарламалары	Leadership in Energy and Environmental Design (LEED)	U.S. Green Building Council	Жасыл құрылысты сертификаттаудың халықаралық танылған жүйесі. Ғимараттың тұрғындардың денсаулығы мен табиғатты тиімді пайдалануға бағытталған стратегияларды пайдалана отырып жобаланғанын және салынғанын сырттай тексереді	www.usgbc.org
	B R E Environmental Assessment Method	Building Research Establishment (BRE)	BRE-тәуелсіз ғылыми-зерттеу кеңес беру, тексеру және дәріс беру мекемесі. Сертификаттау (экологиялық және қауіпсіздік), F3TKЖ, сондай-ақ салынған табиғатқа арналған кеңес беру қызметтер.	www.bre.co.uk
	Green Globes	Green Buildings Initiative (U.S.) and BOMA BESt / ECD Jones Lang Lasalle (Canada)	Экологиялық жобалау және ғимаратты басқару құралы. Жасыл ғимаратты жобалау, пайдалану және басқару бойынша онлайн-баға хаттамасын, рейтингтік жүйені және басшылықты қамтамасыз етеді.	www.greenglobes.com
Өнімге бағытталған стандарттар мен сертификаттау бағдарламалары	Energy Star	U.S. Environmental Protection Agency	Әр түрлі ғимараттар үшін бенчмаркинг қызметтерін тегін ұсынатын ерікті үкіметтік бағдарлама. Сондай-ақ қонақ үйде тұрмыстық техниканы бағалайды және жабдықтаумен көмек көрсете алады.	www.energystar.gov
	Green Seal	Green Seal	Өнімдер мен қызметтердің өмірлік цикл негізінде сертификаттау жүйесін әзірлейді. Мемлекеттік тұрғын үй объектілері мен қоршаған орта үшін экологиялық құрылыс бойынша басшылықты қамтамасыз етеді және қонақ үйлер мен орналастыру объектілеріне сертификаттау рәсімдерін жүргізеді.	www.greenseal.org
	Green Tag	Ecospecifier	Инфрақұрылымдағы тұрғын, коммерциялық, өнеркәсіптік және басқа салалардағы тексерілген өнімдердің дерекқорын қалыптастыру. Жазылым негізінде қызмет.	www.ecospecifier.com.au

Талданып отырған тақырыпқа байланысты қазақстандық заңнаманы зерттеу қонақ үй бизнесі саласындағы экологиялық нормаларды бұзғаны үшін жеке баптың жоқтығын анықтауға мүмкіндік берді.

Қонақ үй бизнесі индустриясы саласындағы экологиялық құқық бұзушылықтардың ерекшелігі оларды жасаған кезде экологиялық және экономикалық құндылығы бар нысандарға зиян келтірілетіндігі болып табылады. Экономикалық зиян табиғи ресурстардың - ормандардың (тауарлық орман өнімдерінің), балықтардың (балық өнімдерінің), жердің (ауыл шаруашылығы дақылдарының түсімін, мал басының төмендеуі және т.б.) өлуінен едәуір елеулі болуы мүмкін.

Әлем бойынша қонақ үй саласында жасыл технологияны кеңінен қолданысқа енгізуде. Заман талабына айналған аталмыш үдеріс жай ғана сән емес экономика тұрғысынан пайдалы құбылыс. Түрлі экологиялық шараны халықаралық деңгейдегі айтулы қонақ үйлер

ғана емес сонымен қатар қарапайым қонақ үйлер де қолдануда. Электр қуатына шығынды азайту, қоқыс қалдықтарын сұрыптау, сонымен қатар, абаттандыру жұмыстары қоршаған ортаға оң әсерін тигізбей қоймайды. Осындай экологиялық іс-шараларды қолдау қонақүй имиджіне де жағымды әсер етеді. Цифрлы технологияның дамыған заманында қонақ үйлер әлеуметтік желілерінің өз парақшаларында «экологиялық мәселелер» қоршаған ортаны қорғауға қатысты ақпаратты жүктеп отырады. Себебі уақыт өткен сайын экология мәселесі халықты алаңдатуда және келетін қонақтар үшін бұл ақпарат маңызды, шешімдеріне тура және жанама түрде әсерін тигізеді.

Өкінішке орай, бүгінгі күні қонақжайлылық индустриясы кәсіпорындарының практикалық қызметіндегі экологиялық жауапкершілік мәселелері зерттелмеген күйінде қалып отыр. Қонақ үй қызметтерін тұтынушылар тиімді экологиялық менеджментке байланысты шығындарды төлеуді қалағандықтан, біздің ойымызша, отельерлер негізінен қаржылық (энергия тұтынуды басқару және қалдықтарды кәдеге жарату) талаптарды әзірлеуге назар аударуы және заңнамалық базаға ұсыныстар енгізуі қажет, тек осылайша ғана қызметкерлерді және тұтынушыларды экологиялық жауапкершілік мәселелерін шешуге тартуға болады.

Әдебиет тізімі

- 1 Lockyer T. The International Hotel Industry: Sustainable Management. Binghamton: The Haworth Hospitality & Tourism Press, 2007.
- 2 Sverak P, Jurigova Z. Analysis of regional Impacts with an Emphasis on Investment Decisions in the Hotel Industry in the Czech Republic. Case Study: Procedia Economics and Finance. -2016.- P. 313 – 318.
- 3 Orfila-Sintes F., Mattsson J. Innovation behavior in the hotel industry // The International Journal of Management Science. - 2009. – № 37. – P. 380-394.
- 4 Song H.Y., Li G., Witt S.F., Fei B.G. Tourism Demand Modeling and Forecasting: How should Demand be Measured // Tourism Economics. – 2010. – №16. – P. 63–81.
- 5 Manaktola K., Jauhari V. Exploring customer attitude and behavior towards green practices in the lodging industry in India International // Journal of Contemporary Hospitality Management. – 2007. –№19(5). – P.364–377.
- 6 Millar M., Baloglu S. Hotel guests' preferences for green guest room attributes // Cornell Hospitality Quarterly. –2011. – №52. – P. 302–311.
- 7 Kushwaha G.S., Sharma N.K. Green initiatives: a step towards sustainable development and firm's performance in the automobile industry//Journal of Cleaner Production. – 2016. – № 121. – P.116-129.
- 8 Siti-Nabiha A.K., Geoge R.A., Wahid N.A., Amran A., Mahadi R., Abustan I. The development of a green practice index for the Malaysian hotel industry. 2014. Iss. Soc. Environ.
- 9 Choi H., Jang J., Kandampully J. Application of the extended VBN theory to understand consumers' decisions about green hotels. Int. J.Hospit. Manag. 2015. – 51 p.
- 10 Komkrit Singjai, Lanita Winata, Tyge-F. Kummer. Green initiatives and their competitive advantage for the hotel industry in developing countries // International Journal of Hospitality Management. – 2018. – №75. – P.131-148.
- 11 Christopher W.F. Holistic Management: Managing What Matters for Company Success, 2007. – 526 p.
- 12 Porvazník J. Holistic management. 2007. IRIS Bratislava
- 13 2018 Hilton Worldwide Corporate Responsibility Report [Электр.ресурс]. – URL: <http://www.cr.hilton.com> (Дата обращения: 03.03.2020).
- 14 Kevin A. Goldstein, Ritu V. Primlani. Current Trends and Opportunities in Hotel

Sustainability. – 2012. – 5p. [Электр.ресурс]. – URL: [http:// www.hospitalitynet.org/file/152004802.pdf](http://www.hospitalitynet.org/file/152004802.pdf) (Дата обращения: 09.01.2020).

А.А. Дуйсембаев¹, Д.М. Усенова², Н.Б. Хасенханов³

^{1,2}*Евразийский национальный университет Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан,*

³*Карагандинский государственный университет им.Е.А.Букетова,
Караганда, Казахстан*

Проблемы экономико-экологических аспектов в области устойчивого развития гостиничных услуг

Аннотация. За последнее десятилетие в мировой экономике стали наблюдаться новые тенденции устойчивого развития индустрии туризма и гостеприимства. В первую очередь это относится к формированию концепций исследования и внедрения в научную практику экологически ответственных гостиниц в условиях «зеленой» экономики и «зеленого» туризма. В результате библиографического обзора степени разработки проблемы был изучен зарубежный опыт анализа данной темы, а именно: исследованы вопросы развития «зеленых» гостиниц в индустрии гостеприимства, методы, применяемые в целях улучшения экологической среды в «зеленых» гостиницах, факторы, влияющие на устойчивое развитие предприятий индустрии гостеприимства.

Особое внимание в статье уделено экологическим аспектам и специфике экологической ответственности в области туризма и гостеприимства.

Ключевые слова: туризм, устойчивое развитие туризма, гостиничная индустрия, «зеленый» туризм, «зеленые» гостиницы, экологическая ответственность.

A.A. Duissembayev¹, D.M. Ussenova², N.B. Khasenkhanov³

^{1,2}*L. N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan,*

³*Y.A.Buketov Karaganda State University, Karaganda, Kazakhstan*

Problems of economic and environmental aspects in the field of sustainable development of hotel services

Abstract. Over the past decade, the global economy has seen new trends in the sustainable development of the tourism and hospitality industry. First of all, this applies to the formation of research concepts and implementation in scientific practice of environmentally responsible hotels in a green economy and green tourism. The article deals with topical issues of sustainable tourism development, problems of environmental responsibility as one of the modern directions of holistic management. As a result of the bibliographic review of the degree of development of the problem, the foreign experience of the analysis of this topic was studied, namely, the issues of development of «green hotels» in the hospitality industry, methods used to improve the environmental environment in «green hotels», factors affecting the sustainable development of enterprises in the hospitality industry.

The article focuses on environmental aspects and features of environmental responsibility in the field of tourism and hospitality.

Key words: tourism, sustainable tourism development, hotel industry, green tourism, green hotels, environmental responsibility.

References

- 1 Lockyer T. The International Hotel Industry: Sustainable Management. Binghamton: The Haworth Hospitality & Tourism Press, 2007.
- 2 Sverak P, Jurigova Z. (2016). Analysis of regional Impacts with an Emphasis on Investment Decisions in the Hotel Industry in the Czech Republic. Case Study: Procedia Economics and Finance, 313 – 318(2016).
- 3 Orfila-Sintes F., Mattsson J. Innovation behavior in the hotel industry. The International Journal of Management Science, 37, 380—394(2009).
- 4 Song H.Y., Li G., Witt S.F., Fei B.G. Tourism Demand Modeling and Forecasting: How should Demand be Measured . Tourism Economics, 16, 63–81 (2010).
- 5 Manaktola K., Jauhari V. Exploring customer attitude and behavior towards green practices in the lodging industry in India International. Journal of Contemporary Hospitality Management, 19(5), 364–377(2007).
- 6 Millar M., Baloglu S. Hotel guests' preferences for green guest room attributes Cornell Hospitality Quarterly, 52, 302–311(2011).
- 7 Kushwaha G.S., Sharma N.K. Green initiatives: a step towards sustainable development and firm's performance in the automobile industry. Journal of Cleaner Production, 121, 116-129 (2016).
- 8 Siti-Nabiha A.K., Geoge R.A., Wahid N.A., Amran A., Mahadi R., Abustan I. The development of a green practice index for the Malaysian hotel industry. 2014. Iss. Soc. Environ.
- 9 Choi H., Jang J., Kandampully J. Application of the extended VBN theory to understand consumers' decisions about green hotels. Int. J. Hospit. Manag. 2015, 51 p.
- 10 Komkrit Singjai, Lanita Winata, Tyge-F. Kummer. Green initiatives and their competitive advantage for the hotel industry in developing countries. International Journal of Hospitality Management, 75, 131-148 (2018).
- 11 Christopher W.F. Holistic Management: Managing What Matters for Company Success, 2007, 526 p.
- 12 Porvaznik J. Holistic management. IRIS Bratislava, 2007
- 13 2018 Corporate Responsibility Report [Electr. resours.]. Available at: <http://www.cr.hilton.com> (Accessed: 03.03.2020 y).
- 14 Kevin A. Goldstein, Ritu V. Primlani. Current Trends and Opportunities in Hotel Sustainability. 2012, p.5. Available at: [http:// www.hospitalitynet.org/file/152004802.pdf](http://www.hospitalitynet.org/file/152004802.pdf)(Accessed: 09.01.2020 y).

Авторлар туралы мәлімет:

Дуйсембаев А.А. – экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Усенова Д.М. – Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті «Туризм» кафедрасының 1 курс докторанты. Қажымұқан көшесі, 11, Нұр-Сұлтан, Қазақстан, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Хасенханов Н.Б. – магистр, аға оқытушы, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан.

Duissembayev A.A. – Candidate of Economical Sciences, Associated Professor, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Ussenova D.M. – 1st year PhD student, Department of «Tourism», L. N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Khasenkhanov N.B. – Sc.M, Senior Lecturer, Y.A. Buketov Karaganda State University, Karaganda, Kazakhstan.

Шетелдік тәжірибедегі этнотуризм дамуының теориялық негіздері

Аңдатпа. Қазіргі уақытта этнотуризм әлем елдерінде экономикалық және мәдени дамуды қамтамасыз етіп, тарихи мұраларды сақтауға жағдай жасайды. Этнотуризм туризмнің саласы ретінде мәдениет, дәстүрлер, тілдерді танытуға жағдай жасап, ел экономикасына оң әсер тигізеді. Ұсынылып отырған мақалада шет мемлекеттердегі этнотуризм дамуының ғылыми-теориялық негіздері қарастырылып, қазіргі уақытта этнотуризм мен оның тұжырымдамалық пікірлерін қалыптастыруда теориялық және әдістемелік тәсілдемелерінің деңгейлерін жан-жақты зерделеу маңыздылығы айқындалған.

Түйін сөздер: этнотуризм, этникалық саябақ, этникалық азшылықтар, этнотуризмдегі шиеленісушілік, институционалды даму.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-2-180-188>

Этнотуризм әртүрлі этностардың дәстүрлері мен мәдениетін әдебиеттер оқылымдарынан немесе теледидар бағдарламасынан емес, тікелей олардың ортасына ену арқылы танып-білуге мүмкіндік беретіндіктен, танымалдылыққа ие болды. Осы тұрғыдан, ел экономикасының, оның ішінде, белгілі бір этникалық қауымдастықтың дамуына жағдай жасап, оған ірі көлемдегі табыс және шетелдік валютаның оң ағымын қалыптастыратын фактор болып осы қауымдастықтың ерекше бір этникалық топқа тиісті болуы арқылы осы дестинацияға туристердің келуі болып табылады (Jamison, 1999; Wood, 1998) [1], [2].

Қазіргі уақытта көптеген мемлекеттер жергілікті қауымдастықтардың дамуы, соның ішінде, экономикалық тараптан дамуын ынталандыру мақсатында осы дестинациялардың мәдени ресурстарын, яғни әлеуетін пайдалану арқылы этнотуризмнің дамуына баса назар аударады (Henderson, 2003; Smith, 1989) [3], [4]. Осы айтылғандармен қоса, мәдениет, салт-дәстүрлер, тілдерді танытуға жағдай жасап қана қоймай, әртүрлі этникалық топтар мен қауымдастықтардың өзіндік ерекше белгілерін, байланыстарын күшейтуге арналған маңыздылығы ерекше күш болып этнотуризм саналады (van den Berghe, 1992, 1994; Boissevain, 1996; Pitchford, 1995) [5], [6], [7], [8].

«Этнотуризм» терминіне алғашқы рет В. Смит түсініктеме беріп (1977 ж.), этнотуризмді туристік қызметтің негізгі түрі ретінде анықтай отырып, көп жағдайда халықтардың экзотикалық және басқа да әдет-ғұрыптарының ерекшелігін сипаттайтын түпкілікті, әрі жергілікті тұрғындардың белгілі бір нарықтағы іс-әрекеттерімен байланыстырды [9].

Содан бері аталған этнотуризм тұжырымдамасы және оған байланысты туындайтын салдар, осылардың қатарындағы туристік сала және этникалық топтардың арасында болатын байланыс, сонымен қатар, туристік қызметтердің этникалық азшылық болып табылатын топтарға деген ықпалы зерттелініп, оны келесі көрсетілген сызбада сипаттауға болады (сурет 1).

Грабурн (1978)

- этнотуризмді мәдени және табиғи туризмнің жиынтығы ретінде сипаттайды. Сонымен қатар, этнотуризмді тарихи тамырлары бар жерде ата-бабаларын, отбасын іздеу үрдісі емес, нақты экзотикалық ұлттарға, адамдарға бару ретінде сипаттайды.

Макинтош пен Гельднер (1990)

- этнотуризмді шынымен экзотикалық халықтардың мәдениеті мен өмір салтын байқауға арналған саяхат ретінде сипаттап, туристердің баратын жердегі тұрғындардың үйлеріне баруын, мәдени іс-шараларға, билер мен діни рәсімдерге қатысуын қарастырады.

Ван ден Берге (1994)

- этнотуризмді басқа этникалық топтармен кездесу, соны іздеу және ұмтылу ретінде анықтайды. Қазіргі заман гомогенизацияны, тұрақсыздықты және шынайылықты тудыратындықтан, ол қарама-қарсы тәжірибеге деген ынтаны тудырады

Бутузов А.Г. (2013)

- әр түрлі этникалық топтардың дәстүрлі мәдениетімен танысу үшін жасалатын саяхат

Сурет 1. Этнотуризм ұғымының эволюциялық теориялары (1978-2013 жж.) Ескертпе - [6], [10], [11], [12] әдебиеттер негізінде автормен құрастырылған

Қазіргі уақытта этнотуризм саяхаттаушылардың экзотикалық мәдени тәжірибені іздеулеріне негізделген, олардың этникалық ауылдарға, этникалық азшылық топтарының үйлеріне және этникалық саябақтарға баруы, этникалық іс-шаралар мен фестивальдарға қатысуы, дәстүрлі билері мен рәсімдерін көру немесе ұлттық қолөнер бұйымдарын және кәдесыйларды сатып алуы ретінде қарастырылады (Yang, Wall & Smith, 2008) [13]. Сонымен қатар, жоғарыда көрсетілген туристік саланың маңызды элементі, яғни этнотуризм өңірдің әлеуметтік жағынан ғана емес, сонымен қоса экономикалық жағынан даму стратегиясы ретінде ерекше маңыздылыққа ие болып табылады (McIntosh & Johnson, 2005) [14].

Бүгінгі таңда этникалық тақырыпта жұмыс жасайтын көптеген саябақтар, сонымен қоса, әртүрлі ұлттар мен халықтардың ауыз әдебиетін дәріптейтін ауылдар этнотуризмнің әлемдегі ең көп таралған тартымды, әрі көрнекі жерлері болып табылады. Этникалық саябақтар елдің немесе аймақтың этникалық әртүрлілігін келуші туристерге ұсынатын коммерциялық нысандар болып табылады (Bruner, 2005) [15].

Этникалық саябақтардың ең негізгі мақсаты туристер үшін демалысты ұсыну болмағандықтан, олар басқа ойын-сауық орталықтарынан ерекшеленеді. Этносаябақтардың негізгі мақсаты - ұлттың немесе аймақтың этникалық, мәдени әртүрлілігі мен мұрасын дәріптеу, олардың кейбір аспектілерін көрсету, сақтау немесе қалпына келтіру (Bruner, 2005; Хи, 1998) [15], [16].

Қазіргі туристер жергілікті тұрғындармен тығыз байланыста болуға, ерекше нысандармен танысуға құштарлық танытуға және шынайы мәдениетті сезінуге қызығушылық білдіргендіктен, көптеген мемлекеттер туристерді тарту үшін елдегі этникалық топтардың ұлттық бейнелерін мәдени орындарда, мұражайлар, галереялар, этноауылдар, мәдени саябақтар, өнер алаңдары мен фестивальдерде жиі қолданады.

Осы саладағы ғалым зерттеушілер Райан мен Айкен еңбектеріне сүйенсек, олар этнотуризмді дәстүрлі бейнелердің туристік өнімге айналуы ретінде және ерекше кешен түрінде қарастырды (сурет 2) [17].

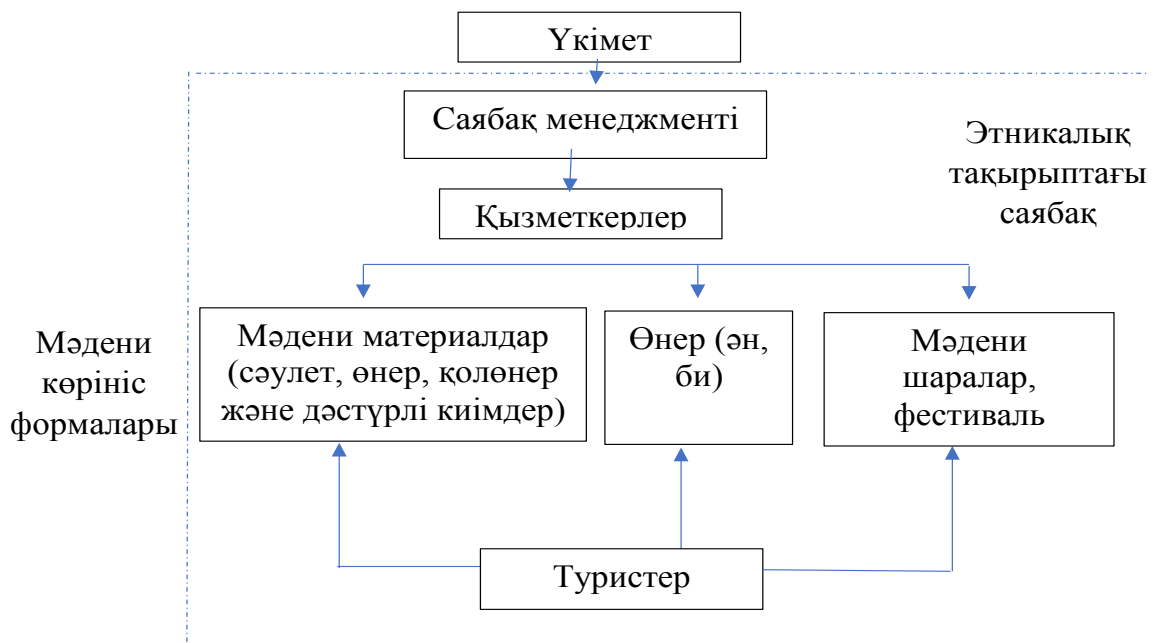
Дәстүрлі бейнелер	Туристік өнім
☐	☐
☐ Өмір сүру салты	☐ Заттаңбалар
☐ Этнологиялық көрмелер	☐ Нұсқаулық
☐ Мәденит	☐ Көшірме
☐ Дәстүрлер	☐ Кәдесый
☐ Әдет-ғұрып	

Сурет 2. Райан мен Айкен еңбектері бойынша этнотуризмнің ерекшелігі
Ескертпе - [17] әдебиет негізінде автормен құрастырылған

Қытай ғалымы Л. Янг зерттеулерінде этникалық тақырыптағы жұмыс істейтін саябақтың мүмкін болатын байланыстары мен құрылымын сипаттайтын тұжырымдамалық негіз жасалды (сурет 3) [18].

Тақырыптық саябақ материалдық нысандар (сәулет, өнер, қолөнер және дәстүрлі киімдер) және мәдени іс-шаралар арқылы ұлттық нақышты көрсетеді. Осыған байланысты, мүдделі тараптардың төрт тобы анықталды: (1) үкімет, (2) саябақтарды басқару, (3) саябақтың қызметкерлері және (4) туристер.

Бұл жерде олар тек мүдделі тараптар ғана емес, сонымен қатар, этнотуризмнің дамуына жағдай жасайтын маңызды қатысушылар болып табылады. Топтардың әрқайсысы өз алдына әртүрлі өкілеттіктерге, мотивтерге, ұлттың мәдениеті мен туризмді дамытуға қатысты ерекше көзқарастарға ие.

Сурет 3. Л. Янг бойынша этникалық тақырыптағы саябақтың құрылымы
Ескертпе - [18] әдебиет

Жоғарыда көрсетілген сурет бойынша үкімет этнотуризмді дамытуға бағыт-бағдар береді және саябақтың жұмысын қадағалайды, ал саябақ әкімшілігі қызметкерлерді басқару және бақылаумен, осы орынның жұмысын жобалау мен реттеу, ұйымдастырумен айна-

лысады. Саябақ қызметкерлері туристермен қарым-қатынас жасау арқылы өздерінің мәдениеттерін көрсетеді, ал туристер саябақта ұсынылған мәдениеттерді қабылдайды. Бұл құрылым саябақтың, ұлттың мәдениеті мен этнотуризмнің өзара байланысын зерттеу үшін қолданылады.

Суайн (1989) және Кси (2001) еңбектерінде этнотуризмнің әлеуметтік-мәдени мәселелері, мүдделі тараптардың болашағы мен стратегиялары жүйелік негізде зерттелінді [19], [20]. Бұл жүйе үш бөліктен тұрады: (1) негізгі мүдделі тараптар; (2) әлеуметтік-мәдени мәселелер; (3) мүмкін болатын, яғни ықтимал шешімдер (сурет 4).

Этнотуризмнің дамуына әсер ететін негізгі мүдделі тараптарды қарастыру үшін, олардың төрт тобын ерекше атап өтіп, жеке зерттеу қажеттілігі туады: (1) үкімет тобы (әртүрлі деңгейде); (2) туризм саласындағы заңды тұлғалар, яғни кәсіпкерлер; 3) этникалық қауымдастықтар, халық; және (4) осы қызметті тұтынушылар, яғни туристер. Осы уақытта жоғарыда атап көрсетілген төрт топтың этнотуризмді дамыту туралы ойлары мен шығармашылық идеялары, құндылығы жоғары болып табылатын пікірлері, сонымен қоса, осы этникалық мәдениеттің даму жағдайына, дамуына деген қатынасуына баға беріліп, салыстырмалы талдау жасалынады. Осында қарастырылатын мүдделі тараптардың әрбірі белгілі бір себептерге байланысты, өзінің алдына басқалардан ажыратылатын ерекше мақсаттар мен міндеттерге ие. Осындағы кейбір мүдделі тараптар этникалық азшылықтың мүшелері болмаса да, олар өте маңызды рөл ойнайды.

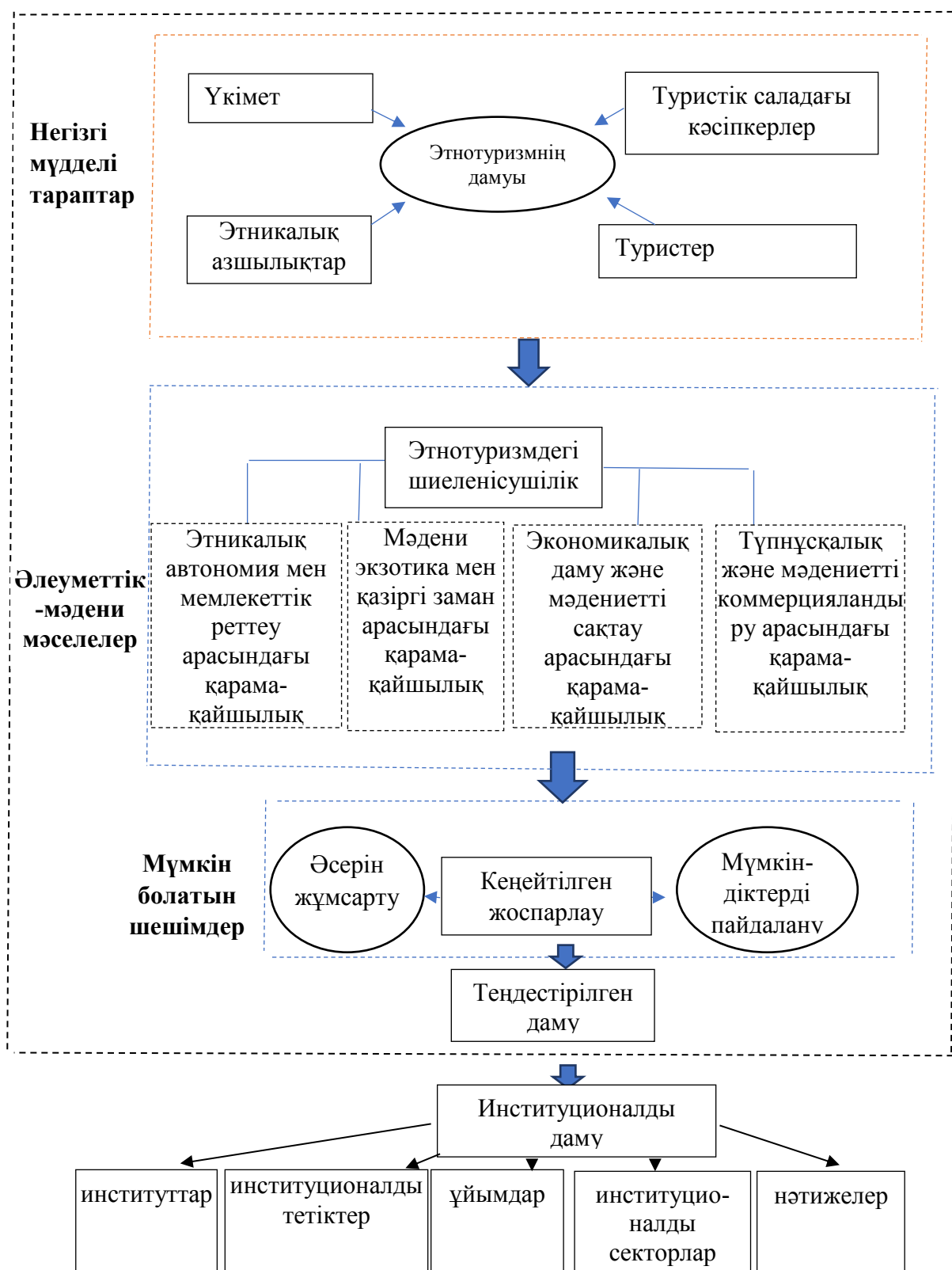
Жоғарыда көрсетілген суретте берілген ақпаратқа сәйкес, этнотуризмді жылжыту және дамытуды жоспарлау сатысы барысында біртіндеп шешілуді талап ететін бірқатар әлеуметтік, онымен қоса, мәдениет саласындағы да ерекше маңыздылыққа ие бірнеше мәселелер мен осы салаға тиісті факторларды талдау қажеттілігі туындайды. Олардың қатарына келесілерді жатқызуға болады: этникалық азшылық топтарының мәдениеттерін сақтау, туристік саланы экономикалық дамудың нысаны сынды қолдану, келушілердің үмітіне сәйкес келетін туристік тәжірибені ұсыну қажеттілігі, сонымен қатар, қабылдаушы қоғамдастықтың пікірі бойынша өнімдерге экономикалық қайтарымды қамтамасыз ету жағдайы. Сонымен қатар, институционалды даму үлкен рөл атқарады. Жоғарыда берілген суреттегі құрылымдардың арасындағы институционалды байланыстың болуы мен рөлдердің нақты бөлініп, атқарылуы этнотуризмнің дамуына жағдай жасайды.

Этнотуризмдегі негізгі шиеленістер келесі тараптар арасында болады:

Этникалық автономияға қарсы мемлекеттік реттеу: мемлекеттік реттеу мен этникалық автономия арасындағы қайшылық этнотуризмге тән, алайда, этникалық халықтар өздерінің ресурстарын және тағдырларын басқаруда көбірек автономия алғысы келеді.

Мәдени экзотика мен қазіргі заман арасындағы қарама-қайшылық. Этникалық халықтың қазіргі заманға деген ұмтылысы - тағы бір шиеленіс. Мәдени экзотика туристерді тартудың негізгі күші мен этникалық қауымдастықтарда туризмді дамытудың негізі ретінде танылады, дегенмен, аталмыш топтың қоғамға мәдени, саясат, экономикалық жағынан болсын, интеграциялануына әсер ететін, ықпалдасатын бірқатар мемлекеттік институттар бар. Бүгінгі таңда жоғарыда көрсетілгендермен бірге, этникалық топтарға бірқатар social media, бұқаралық ақпарат құралдары және нарықтық экономика өз тарапына әсерін тигізеді.

Экономикалық тұрғыдан даму үрдісінің мәдени құндылықтарды қорғау және сақтап қояуға қарсы болуы: туризм аймақтың экономикалық дамуының тиімді стратегиясы болуы мүмкін. Даму өзгеріске әкеледі, бірақ барлық өзгерістер қажет емес. Этникалық қауымдастықтардағы күрт өзгерістердің болуы мәдениетті сақтауды маңызды мәселеге айналдырды.

Сурет 4. Этнотуризмнің дамуын жоспарлаудағы тұжырымдамалық негіз
Ескертпе - [19], [20], [21] әдебиеттер негізінде автормен өңделген

Түпнұсқалық және мәдениетті коммерцияландыру арасындағы қарама-қайшылық: туристік өнімді құрастырушылар жаңа жұмыс орындарын ашу мен көрсететін қызметтерден пайда табу мақсатында туристерді өздерінің этно және мәдени ерекшеліктері, соның ішінде, өзгермеген және түпкі мағынадағы ұлт-дәстүрлері мен ұлттық нақыштары арқылы тартуы мүмкін. Алайда, мәдениетті коммерцияландыру жергілікті тұрғындардың мінез-құлқын нарықтық талаптарға сәйкес өзгертуіне әкелуі мүмкін, бұл дәстүрлі мәдени көріністердің шынайы, түпнұсқа жақтарының жоғалуына әкеледі.

Осыған байланысты, жоғарыда атап көрсетілген мейлінше қарама-қайшылықтар этнотуризмнің, сонымен қатар, онымен байланысты туындайтын әлеуметтік және кейбір мәдени мәселелерді талдау және анықтау мақсатында үлкен маңыздылыққа ие болып табылады. Аталмыш қайшылықтар математикалық, яғни сандық жағынан есептеуге бағынып қана қоймай, олар бір-бірімен байланысқа түсетін бірнеше факторлардың ықпалына тәуелді болып табылады.

Мүмкіндігі бар болатын шешімдер: аталған қарама-қайшылықтардың шешу жолдарын табу, оларды қарастыру үрдісі жоспарлау кезінде ерекше маңыздылыққа ие мәселелердің бірі ретінде саналады. Кеңейтілген жоспарлау үрдісі кезінде мәдени, әлеуметтік, сонымен қоса экологиялық факторлар экономикалық тұрғыдан негізделіп қана қоймай, оларға толыққанды зерттеу, оларды жан-жақты қарастыру орын алады. Теңдестірілген даму экономикалық өсу, қоршаған ортаны қорғау және әлеуметтік әділеттілік арасында тепе-теңдікке қол жеткізу үшін әртүрлі мүдделі тараптардың жағдайын қарастыруы керек.

Туристер этникалық мақсатпен елге, белгілі бір жерге келу арқылы жергілікті экономикаға айтарлықтай үлес қосады, жергілікті тауарларды, ұлттық кәдесыйларды сатып алып, туристік қызметті тұтынады. Алайда, олар этностың мәдениетін сақтау үрдісіне тікелей қатыспайды. Этнотуризмнен түскен табыс келуші туристердің санына байланысты болып табылады.

Жаппай туристер жергілікті мәдени ресурстарды пайдаланады, сонымен қатар, олардың әсерінен ландшафт өзгерістері және қоршаған ортаның ластануы орын алуы мүмкін.

Осыған байланысты, келетін туристер үшін жоғары деңгейдегі қызмет көрсету және мәдени, табиғи, тарихи құндылығы бар туристік нысандарға теріс әсер етпеу мақсатында этнотуризм тиянақты жоспарлауды қажет етеді. Қауымдастықтардағы әлеуметтік-мәдени өзгерістерді бақылау, мәдениетті сақтау бойынша жоспар жасау өте маңызды.

Сонымен қатар, бұл жерде теңдестірілген даму арқылы институционалды дамуға жетуге болады. Ол үшін институционалды талдаудың келесі құраушыларының рөлі маңызды:

- 1) институттар - нормалар, ережелер, әдеттер мен құндылықтар;
- 2) институционалды тетіктер - нарықтар, корпоративті иерархиялар, желілер, қауымдастықтар, қоғамдастықтар;
- 3) институционалды секторлар - қаржы жүйесі, оқыту және білім беру жүйесі, бизнес жүйесі мен ғылыми зерттеу жүйесі;
- 4) ұйымдар;
- 5) нәтижелер - жарғылар; басқарушылық шешімдер, өнімдердің саны мен сапасы [21].

Этнотуризмнің дамуында оны кезеңдік, аралық, тұрақты түрде бақылау, сонымен қатар, мүдделі тараптардың туристік қызмет аясына тікелей қатысуы, жоғары дәрежедегі біліктілік пен тиісті саладағы білімді игеруі, бір-бірімен ақпарат алмасуы және олардың келіссөздер жүргізуі туындауы мүмкін кері әсерді төмендетуге жағдай жасайды. Бұл уақытта жергілікті тұрғындардың, яғни қоғамдастықтардың келуші туристерді қабылдауға дайын болғандығы да жоғары маңыздылыққа ие. Этнотуризмді сапалық жағынан дамыту үшін жергілікті халыққа, этникалық азшылық топтарына кеңес беріп, кездесулер өткізу, фокус-топтардағы талқылаулар жүргізу, сауалнамалар алу сынды үрдістер орын алуы қажет.

Үкіметтің этнотуризмді дамытудағы маңыздылығы зор бола отырып, туризм саласын дамыту бойынша бағдарламалары және жоспарлары этникалық топтар жағынан бақылады, мәдени құндылықтар мен туристік ресурстарды қорғауды көздейді.

Берілген мақалада этнотуризм дамуының теориялық аспектілері, маңызды ерекшеліктері талданып, этникалық тақырыпта құрылған саябақтың негізгі құрылымы мен жүйесі қарастырылды. Этнотуризмнің әлеуметтік және мәдениет саласындағы негізгі мәселелері мен оны жоспарлаудағы мүдделі тараптардың келешегі мен стратегияларының негіздеріне зерттеулер жасалынды. Сонымен бірге, этнотуризм саласындағы негізгі мүдделі тараптар, әлеуметтік-мәдени мәселелер және мүмкіндігі бар шешу жолдарын енгізетін тұжырымдамалық негіздер этнотуризмді жоспарлау жүйесінде талданып, зерттелінді. Этнотуризмде пайда болуы мүмкін қайшылықтар мен қақтығыстар, сонымен қоса оларды шешу барысы тиімді әрі тиянақты, кәсіби жоспарлау және институционалды даму, сонымен қатар, мүдделі тараптарға байланысты екені айқындалды.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Jamison, D. Tourism and ethnicity: The brotherhood of coconuts. *Annals of Tourism Research*. - 1999. - Vol. 26(4). - P. 944-967.
- 2 Wood, R. Touristic ethnicity: A brief itinerary. *Ethnic and Racial Studies*, - 1998. - Vol. 21(2). - P. 218-241.
- 3 Henderson, J. Ethnic heritage as a tourist attraction: The Peranakans of Singapore. *International Journal of Heritage Studies*. - 2003. - Vol. 9(1). - P. 27-44.
- 4 Smith, V. Hosts and guests: The anthropology of tourism. Philadelphia: University of Pennsylvania Press. - 1977.
- 5 Van den Berghe, P. Tourism and the ethnic division of labor. *Annals of Tourism Research*. - 1992. - Vol. 19. - P. 234-249.
- 6 Van den Berghe, P. L. The quest for the other: Ethnic tourism in San Cristóbal. Mexico, Seattle & London: University of Washington Press. - 1994.
- 7 Boissevain, J. Ritual, tourism and cultural commoditization in Malta: Culture by the pound? In T. Selwyn (Ed.), *The tourist image: Myth and myth making in tourism* (pp. 105-120) Chichester: John Wiley. - 1996.
- 8 Pitchford, S. Ethnic tourism and nationalism in Wales. *Annals of Tourism Research*. - 1995. - Vol. 22(1). - P. 35-52.
- 9 Smith, Valene L. (ed.) *Hosts and Guests: The Anthropology of Tourism*, Oxford: Basil Blackwell, 1977; Philadelphia: University of Pennsylvania Press. - 1978.
- 10 Nelson Graburn, 'Tourism: the sacred journey', in V. Smith, ed, *Hosts and Guests. The Anthropology of Tourism*, Basil Blackwell, Oxford, 1978.
- 11 McIntosh R.W. and Goeldner C.R. *Tourism. Principles, Practices and Philosophies*, 6th edn, Wiley, New York, 1990
- 12 Бутузов А.Г. *Этнокультурный туризм : учебное пособие*. - М. : КНОРУС, 2013. — 248 с.
- 13 Yang L., Wall G., & Smith S. Ethnic tourism development: Chinese government perspectives. *Annals of Tourism Research*. - 2008. Vol.35(3). P. 751-771.
- 14 McIntosh, A. J., & Johnson, H. Exploring the nature of the Maori experience in New Zealand: views from hosts and tourists. *Tourism*. - 2005. - Vol. 52(2). - P. 117-129.
- 15 Bruner, E. M. *Culture on tour*. Chicago: University of Chicago Press. - 2005.
- 16 Xu, J. Overview of Chinese theme park and cultural performances symposium. *Tourism Tribune*. - 1998. - Vol. 5. - P. 18-22.

- 17 Ryan, C., & Aicken, M. Indigenous tourism: The commodification and management of culture. Amsterdam: Elsevier. - 2005.
- 18 L. Yang / Annals of Tourism Research. - 2011. - Vol. 38. -P. 561–585
- 19 Swain, M. (Developing ethnic tourism in Yunnan, China: Shilin Sani. Tourism Recreation Research. - 1989. - Vol.14(1). - P. 33–39.
- 20 Xie, P. Authenticating cultural tourism: Folk villages in Hainan, China. Unpublished PhD dissertation, University of Waterloo, Waterloo, Ontario. - 2001.
- 21 J. Rogers Hollingsworth. Doing Institutional Analysis: Implications for the Study of Innovations. Review of International Political Economy. - 2000. - Vol. 7. - No.4. - P. 595-644

А.А. Дүйсембаев, Р.А. Мукатова

*Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева,
Нур-Султан, Казахстан*

Теоретические основы развития этнотуризма в зарубежной практике

Аннотация. В настоящее время этнотуризм обеспечивает экономическое и культурное развитие и помогает сохранить историческое наследие в различных странах мира. Этнотуризм как отрасль туризма пропагандирует культуру, традиции, языки и оказывает положительное влияние на экономику страны. В настоящей статье рассматриваются научные и теоретические основы этнотуризма в зарубежных странах, и подчеркивается важность всестороннего изучения теоретического и методологического подходов в формировании этнотуризма и его концептуальных основ.

Ключевые слова: этнотуризм, этнический парк, этнические меньшинства, напряженность в этнотуризме, институциональное развитие.

A.A. Duissembayev, R.A. Mukatova

L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Theoretical foundations of ethno-tourism development in foreign practice

Abstract. Nowadays ethno-tourism provides economic and cultural development and helps to preserve the historical heritage in the various countries of the world. Ethnotourism as a sector of tourism promotes culture, traditions, languages and has a positive impact on the country's economy. This article discusses the scientific and theoretical foundations of ethno-tourism in foreign countries and emphasizes the importance of a comprehensive study of theoretical and methodological approaches in the formation of ethno-tourism and its conceptual foundations.

Keywords: ethno-tourism, ethnic park, ethnic minorities, tension in ethno-tourism, institutional development.

References

- 1 Jamison, D. (1999). Tourism and ethnicity: The brotherhood of coconuts. Annals of Tourism Research, 26(4), 944–967.
- 2 Wood, R. (1998). Touristic ethnicity: A brief itinerary. Ethnic and Racial Studies, 21(2), 218–241.
- 3 Henderson, J. (2003). Ethnic heritage as a tourist attraction: The Peranakans of Singapore. International Journal of Heritage Studies, 9(1), 27–44.

- 4 Smith, V. (1977). [1989]. Hosts and guests: The anthropology of tourism. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- 5 Van den Berghe, P. (1992). Tourism and the ethnic division of labor. *Annals of Tourism Research*, 19, 234–249.
- 6 Van den Berghe, P. L. (1994). The quest for the other: Ethnic tourism in San Cristo'bal. Mexico, Seattle & London: University of Washington Press.
- 7 Boissevain, J. (1996). Ritual, tourism and cultural commoditization in Malta: Culture by the pound? In T. Selwyn (Ed.), *The tourist image: Myth and myth making in tourism* (pp. 105–120) Chichester: John Wiley.
- 8 Pitchford, S. (1995). Ethnic tourism and nationalism in Wales. *Annals of Tourism Research*, 22(1), 35–52.
- 9 Smith, Valene L. (ed.), 1978, *Hosts and Guests: The Anthropology of Tourism*, Oxford: Basil Blackwell, 1977; Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- 10 Nelson Graburn, 'Tourism: the sacred journey', in V. Smith, ed, *Hosts and Guests. The Anthropology of Tourism*, Basil Blackwell, Oxford, 1978.
- 11 R.W. McIntosh and C.R. Goeldner, *Tourism. Principles, Practices and Philosophies*, 6th edn, Wiley, New York, 1990
- 12 Бутузов А.Г. Этнокультурный туризм : учебное пособие / А.Г. Бутузов. — М. : КНО-РУС, 2013. — 248 с.
- 13 Yang, L., Wall, G., & Smith, S. (2008). Ethnic tourism development: Chinese government perspectives. *Annals of Tourism Research*, 35(3), 751–771.
- 14 McIntosh, A. J., & Johnson, H. (2005). Exploring the nature of the Maori experience in New Zealand: views from hosts and tourists. *Tourism*, 52(2), 117–129.
- 15 Bruner, E. M. (2005). *Culture on tour*. Chicago: University of Chicago Press.
- 16 Xu, J. (1998). Overview of Chinese theme park and cultural performances symposium. *Tourism Tribune*, 5, 18–22.
- 17 Ryan, C., & Aicken, M. (2005). *Indigenous tourism: The commodification and management of culture*. Amsterdam: Elsevier.
- 18 L. Yang / *Annals of Tourism Research* 38 (2011) 561–585
- 19 Swain, M. (1989). Developing ethnic tourism in Yunnan, China: Shilin Sani. *Tourism Recreation Research*, 14(1), 33–39.
- 20 Xie, P. (2001). Authenticating cultural tourism: Folk villages in Hainan, China. Unpublished PhD dissertation, University of Waterloo, Waterloo, Ontario.
- 21 J. Rogers Hollingsworth. *Doing Institutional Analysis: Implications for the Study of Innovations*. *Review of International Political Economy*. Vol. 7, No. 4, 2000, pp. 595-644

Авторлар туралы мәлімет:

Дуйсембаев А.А. – экономика ғылымдарының кандидаты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қажымұқан көш. 11, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Мукатова Р.А. – D143 «Туризм» мамандығының 1 курс докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қажымұқан көш. 11, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Duissembayev A.A. – Candidate of Economical Sciences, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Kazhymukan str. 11 Nur-Sultan, Kazakhstan.

Mukatova R.A. – 1st year PhD student of the speciality D143 «Tourism», L.N. Gumilyov Eurasian National University, Kazhymukan str. 11, Nur-Sultan, Kazakhstan.

«Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ хабаршысының экономика сериясы» журналына жіберілетін жұмыстарға қойылатын талаптар

Журнал редакциясы авторларға осы нұсқаулықпен толық танысып, журналға мақала әзірлеуде, дайын мақаланы журналға жіберу барысында басшылыққа алуды ұсынады. Бұл нұсқаулық талаптарының орындалмауы сіздің мақалаңыздың жариялануына кедергі келтіреді.

1. Автордың қолжазбаны редакцияға жіберуі, баспагер Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің автордың мақаласын басуға және кез келген шетел тіліне аударып, қайта басу құқығына келісім береді.

2. Баспаға (электронды нұсқада vest_econom@enu.kz почтасы арқылы) Word форматындағы жұмыстар ұсынылады (мақалаларды рәсімдеуге қойылатын талаптар <http://bulhistphaa.enu.kz> сайтындағы «мақала үлгісі» бөлімінде берілген). Сонымен қатар, автор(лар)дың Ілеспе хат ұсынуы талап етіледі.

3. Мақаланың көлемі 6 беттен кем және 18 беттен артық болмауы тиіс. Талап деңгейі көлемінен асқан жұмыстар редакциялық алқа отырысында қаралып, баспаға ерекше жағдайда ғана рұқсат етіледі.

4. Жұмыстың мәтіні XFTAP (Халықаралық ғылыми-техникалық ақпарат рубрикаторы, <http://grnti.ru>/сілтемесі бойынша анықталады) кодының көрсеткішімен басталып, кейін автор(лар)дың аты және тегі, жұмыс орнының толық атауы, қаласы, мемлекеті, E-mail-ы, мақаланың толық атауы, аннотациясы көрсетіледі. Аннотация 150-250 сөзден құралуы тиіс, сонымен қатар мақаланың толық аты қайталанбауы, жұмыстың мәтіні мен әдебиеттер тізімінде көрсетілетін сілтемелердің болмау талаптары қатаң сақталады. Аннотация мақаланың ерекшеліктерін көрсететін және оның **құрылымын** сақтайтын мақаланың қысқаша мазмұны болуы шарт.

5. Жұмыстың мәтінінде кездесетін кестелер мәтіннің ішінде жеке нөмірленіп, мәтін көлемінде сілтемелер түрінде көрсетілуі керек. Суреттер мен графиктер PS, PDF, TIFF, GIF, JPEG, BMP, PCX форматындағы стандарттарға сай болуы керек. Нүктелік суреттер кеңейтілімі 600 dpi кем болмауы қажет. Суреттердің барлығы да айқын, әрі нақты болуы қажет.

6. Жұмыста қолданылған әдебиеттер тек жұмыста сілтеме жасалған түпнұсқалық көрсеткішке сай (сілтеме беру тәртібінде немесе ағылшын әліпбиі тәртібі негізінде толтырылады) болуы керек. Баспадан жарық көрмеген жұмыстарға сілтеме жасауға тиым салынады.

Сілтемені беруде автор қолданған әдебиет бетінің нөмірін көрсетпей, келесі нұсқаға сүйенгеніңіз дұрыс: тараудың нөмірі, бөлімнің нөмірі, тармақтың нөмірі, теораманың нөмірі (лемма, ескерту, формуланың және т.б.) нөмірі көрсетіледі. Мысалы: «... қараңыз [3; § 7, лемма 6]», «...қараңыз [2; 5 ескерту]». Бұл талап орындалмаған жағдайда мақаланы ағылшын тіліне аударғанда сілтемелерде қателіктер туындауы мүмкін.

Қолданылаған әдебиеттер тізімін рәсімдеу мысалдары (ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления»):

1 Воронин С. М., Карацуба А. А. Дзета-функция Римана. –М: Физматлит, –1994, –376 стр. – **кітап**

2 Баилов Е. А., Сихов М. Б., Темиргалиев Н. Об общем алгоритме численного интегрирования функций многих переменных // Журнал вычислительной математики и математической физики –2014. –Т.54. № 7. –С. 1059-1077. - **мақала**

3 Жубанышева А.Ж., Абикенова Ш. О нормах производных функций с нулевыми значениями заданного набора линейных функционалов и их применения к поперечниковым задачам // Функциональные пространства и теория приближения функций: Тезисы докладов Международной конференции, посвященной 110-летию со дня рождения академика С.М.Никольского, Москва, Россия, 2015. – Москва, 2015. –С.141-142. – **конференция еңбектері**

4 Нуртазина К. Рыцарь математики и информатики. –Астана: Каз.правда, 2017. 19 апреля. –С.7. – **газеттік мақала**

5 Кыров В.А., Михайличенко Г.Г. Аналитический метод вложения симплектической геометрии // Сибирские электронные математические известия –2017. –Т.14. –С.657-672. doi: 10.17377/semi.2017.14.057. – URL: <http://semr.math.nsc.ru/v14/p657-672.pdf>. (дата обращения: 08.01.2017). - **электронды журнал**

7. Әдебиеттер тізімінен соң автор өзінің библиографиялық мәліметтерін орыс және ағылшын тілінде (егер мақала қазақ тілінде орындалса), қазақ және ағылшын тілінде (егер мақала орыс тілінде орындалса), орыс және қазақ тілінде (егер мақала ағылшын тілінде орындалса) жазу қажет. Соңынан транслиттік аударма(<http://translit-online.ru/>) мен ағылшын тілінде берілген әдебиеттер тізімінен соң әр автордың жеке мәліметтері (қазақ, орыс, ағылшын тілдерінде – ғылыми атағы, қызметтік мекенжайы, телефоны, e-mail-ы) көрсетіледі.

Транслиттік аударма (<http://translit-online.ru/>) мен ағылшын тілінде берілген әдебиеттер тізімін рәсімдеу мысалы:

1. Voronin S.M., Karacuba A.A. Dzeta-funkciya Rimana [Riemann Zeta Function] (Fizmatlit, Moscow, 1994, 376 p.). - **the book**

2 Bailov E. A., Sihov M. B., Temirgaliev N. (2014) Ob obshchem algoritme chislennogo integrirvaniya funkciy mnogih peremennyh [About the general algorithm for the numerical integration of functions of many variables], Zhurnal vychislitel'noj matematiki i matematicheskoy fiziki [Journal of Computational Mathematics and Mathematical Physics]. Vol. 54. № 7. P. 1059-1077. - **Journal article**

3 Zhubanysheva A.Zh., Abikenova Sh. (2015) O normah proizvodnyh funkciy s nulevymi znacheniyami zadannogo nabora linejnyh funkcionalov i ih primeneniya k poperechnikovym zadacham [On the norms of derivatives of functions with zero values of a given set of linear functionals and their application to transverse problems], Funkcional'nye prostranstva i teoriya priblizheniya funkciy: Tezisy dokladov Mezhdunarodnoj konferencii, posvyashchennoj 110-letiyu so dnya rozhdeniya akademika S.M.Nikol'skogo [Functional spaces and theory of approximation of functions: Abstracts of the International Conference dedicated to the 110th birthday of Academician S .M. Nikolsky], Moscow, Russia, 2015. Moscow. P. 141-142. - **Proceedings of the conferences**

4. Nurtazina K. Rycar' matematiki i informatiki [Knight of mathematics and computer science], Newspaper “Kaz. pravda”, 19 April 2017. P. 7. – **newspaper article**

5. Kyrov V.A., Mihajlichenko G.G. (2017) Analiticheskij metod vlozheniya simplekticheskoy geometrii [The analytical method for embedding symplectic geometry], Sibirskie elektronnye matematicheskie izvestiya [Siberian Electronic Mathematical News]. Vol. 14. P. 657-672. [Electronic resource]. Available at: <http://semr.math.nsc.ru/v14/p657-672.pdf>. (Accessed: 08.01.2017). - **Internet sources**

Егер әдебиеттің ресми аудармасы болып, ағылшын тілінде жарияланған болса, онда транслиттік аудармамен ағылшын тілінде берілген әдебиеттер тізімінде әдебиеттің ағылшын тіліндегі аудармасы беріледі:

Мысалы,

Баилов Е. А., Сихов М. Б., Темиргалиев Н. Об общем алгоритме численного

интегрирования функций многих переменных // Журнал вычислительной математики и математической физики -2014. -Т.54. - № 7. - С. 1059-1077.

мақаласының ресми аудармасы

Bailov E.A., Sikhov M.B., Temirgaliev N. (2014) General algorithm for the numerical integration of functions of several variables, Computational Mathematics and Mathematical Physics. Vol. 54. P. 1061–1078.

8. Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қаласы, Қ. Сәтпаев көшесі, 2, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Бас ғимарат, 402-кабинет. Телефоны: (7172) 709-500 (ішкі 31-457). E-mail: vest_econom@enu.kz Сайт: <http://bulecon.enu.kz>

9. Төлемақы. Басылымға рұқсат етілген мақала авторларына төлем жасау туралы ескертіледі. Төлем көлемі ЕҰУ қызметкерлері үшін - 4500 теңге электронды нұсқа және 5500 теңге электронды және қағаз нұсқалар; өзге ұйым қызметкерлеріне - сәйкесінше, 5500 теңге және 6500 теңге.

Рекзивизиттер:

РГП на ПХВ «Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева»

БИН 010140003594

1) АО «Банк ЦентрКредит»

БИК Банка: KСJBKZKX

KZ978562203105747338

Кбе 16

Кнп 859 – мақала үшін

2) АО «Bank RBK»

БИК Банка: KINCKZKA

ИИК: KZ498210439858161073

Кбе 16

Кнп 859 – мақала үшін

3) АО «НародныйБанкКазахстан»

БИК Банка: HSBKKZKX

ИИК: KZ946010111000382181

Кбе 16

Кнп 859– мақала үшін

Правила представления работ в журнал «Экономическая серия вестника ЕНУ имени Л.Н. Гумилева»

Редакция журнала просит авторов ознакомиться с правилами и придерживаться их при подготовке работ, направляемых в журнал. Отклонение от установленных правил задерживает публикацию статьи.

1. Отправление статьи в редакцию означает согласие автора (авторов) на право Издателя, Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, издания статьи в журнале и переиздания ее на любом иностранном языке.

2. В редакцию (в электронном виде на почту vest_econom@enu.kz) представляется Word-файл работы (требования к оформлению представлены в разделе «шаблон статьи» сайта журнала <http://bulecon.enu.kz>). Также автору(ам) необходимо предоставить сопроводительное письмо.

3. Объем статьи не должен превышать 18 страниц (от 6 страниц). Работы, превышающие указанный объем, принимаются к публикации в исключительных случаях по особому решению Редколлегии журнала.

4. Текст работы начинается с рубрикатора МРНТИ (Международный рубрикатор научно-технической информации; определяется по ссылке <http://grnti.ru/>), затем следуют инициалы и фамилия автора(ов), полное наименование организации, город, страна, e-mail автора(ов), заглавие статьи, аннотация. Аннотация должна состоять из 150-250 слов, не должна повторять по содержанию название статьи, не должна содержать ссылки на текст работы и список литературы, должна быть кратким изложением содержания статьи, отражая её особенности и сохраняя **структуру статьи**.

При несоблюдении хотя бы одного из этих требований статья не принимается к рассмотрению.

5. Таблицы включаются непосредственно в текст работы, они должны быть пронумерованы и сопровождаться ссылкой на них в тексте работы. Рисунки, графики должны быть представлены в одном из стандартных форматов: PS, PDF, TIFF, GIF, JPEG, BMP, PCX. Точечные рисунки необходимо выполнять с разрешением 600 dpi. На рисунках должны быть ясно переданы все детали.

6. Список литературы должен содержать только те источники (пронумерованные в порядке цитирования или в порядке английского алфавита), на которые имеются ссылки в тексте работы. Ссылки на неопубликованные работы, результаты которых используются в доказательствах, не допускаются.

Авторам рекомендуется при оформлении ссылок исключить упоминание страниц и руководствоваться следующим шаблоном: номер главы, номер параграфа, номер пункта, номер замечания (утверждения и т.п.), номер формулы. Например, «..., см. [3; § 7]»; «..., см. [2; замечание 5]». В противном случае при подготовке англоязычной версии статьи могут возникнуть неверные ссылки.

Примеры оформления списка литературы (по ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления»):

1 Воронин С. М., Карацуба А. А. Дзета-функция Римана. - М: Физматлит. -1994. -376 стр. – **книга**

2 Баилов Е. А., Сихов М. Б., Темиргалиев Н. Об общем алгоритме численного интегрирования функций многих переменных // Журнал вычислительной математики и математической физики - 2014. -Т.54. - № 7. - С. 1059-1077. - **статья**

3 Жубанышева А.Ж., Абикенова Ш. О нормах производных функций с нулевыми значениями заданного набора линейных функционалов и их применения к поперечниковым задачам // Функциональные пространства и теория приближения функций: Тезисы докладов Международной конференции, посвященной 110-летию со дня рождения академика С.М.Никольского. - Москва, Россия, 2015. - С.141-142. - **труды конференции**

4 Нуртазина К. Рыцарь математики и информатики. - Астана: Каз.правда, 2017. 19 апреля. - С.7. - **газетная статья**

5 Кыров В.А., Михайличенко Г.Г. Аналитический метод вложения симплектической геометрии // Сибирские электронные математические известия - 2017. -Т.14. - С.657-672. doi: 10.17377/semi.2017.14.057. - URL: <http://semr.math.nsc.ru/v14/p657-672.pdf>. (дата обращения: 08.01.2017). - **электронный журнал**

7. После списка литературы необходимо указать библиографические данные на русском и английском языках (если статья оформлена на казахском языке), на казахском и английском языках (если статья оформлена на русском языке) и на русском и казахском языках (если статья оформлена на английском языке). Затем приводятся комбинация англоязычной и транслитерированной частей (<http://translit-online.ru/>) списка литературы и сведения по каждому из авторов (научное звание, служебный адрес, телефон, e-mail - на казахском, русском и английском языках).

Пример комбинации англоязычной и транслитерированной частей списка литературы:

1. Voronin S.M., Karacuba A.A. Dzeta-funkciya Rimana [Riemann Zeta Function] (Fizmatlit, Moscow, 1994, 376 p.). - **the book**

2 Bailov E. A., Sihov M. B., Temirgaliev N. (2014) Ob obshchem algoritme chislennogo integrirovaniya funkciy mnogih peremennyh [About the general algorithm for the numerical integration of functions of many variables], Zhurnal vychislitel'noj matematiki i matematicheskoy fiziki [Journal of Computational Mathematics and Mathematical Physics]. Vol. 54. № 7. P. 1059-1077. - **Journal article**

3 Zhubanysheva A.Zh., Abikenova Sh. (2015) O normah proizvodnyh funkciy s nulevymi znacheniyami zadannogo nabora linejnyh funkcionalov i ih primeneniya k poperechnikovym zadacham [On the norms of derivatives of functions with zero values of a given set of linear functionals and their application to transverse problems], Funkcional'nye prostranstva i teoriya priblizheniya funkciy: Tezisy dokladov Mezhdunarodnoj konferencii, posvyashchennoj 110-letiyu so dnya rozhdeniya akademika S.M.Nikol'skogo [Functional spaces and theory of approximation of functions: Abstracts of the International Conference dedicated to the 110th birthday of Academician S.M. Nikolsky], Moscow, Russia, 2015. Moscow. P. 141-142. - **Proceedings of the conferences**

4. Nurtazina K. Rycar' matematiki i informatiki [Knight of mathematics and computer science], Newspaper "Kaz. pravda", 19 April 2017. P. 7. – **newspaper article**

5. Kyrov V.A., Mihajlichenko G.G. (2017) Analiticheskij metod vlozheniya simplekticheskoy geometrii [The analytical method for embedding symplectic geometry], Sibirskie elektronnye matematicheskie izvestiya [Siberian Electronic Mathematical News]. Vol. 14. P. 657-672. [Electronic resource]. Available at: <http://semr.math.nsc.ru/v14/p657-672.pdf>. (Accessed: 08.01.2017). - **Internet sources**

Если источник имеет официальный перевод и издан также на английском языке, то в комбинации англоязычной и транслитерированной части списка литературы необходимо указать официальный перевод на английском языке.

Например, статья

Баилов Е. А., Сихов М. Б., Темиргалиев Н. Об общем алгоритме численного интегрирования функций многих переменных // Журнал вычислительной математики и

математической физики -2014. -Т.54. - № 7. - С. 1059-1077.

имеет официальный перевод

Bailov E.A., Sikhov M.B., Temirgaliev N. (2014) General algorithm for the numerical integration of functions of several variables, Computational Mathematics and Mathematical Physics. Vol. 54. P. 1061–1078.

8. Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Нур-Султан, ул. Сатпаева, 2, Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, учебно-административный корпус, каб. 402. Тел: (7172) 709-500 (вн. 31-410). E-mail: vest_econom@enu.kz, Сайт: <http://bulecon.enu.kz>

9. Статьи, поступившие в редакцию, отправляются на анонимное рецензирование. Все рецензии по статье отправляются автору. Статьи, получившие отрицательные рецензии, к повторному рассмотрению не принимаются. Исправленные варианты статей и ответ автора рецензенту присылаются в редакцию. Статьи, имеющие положительные рецензии, представляются редколлегии журнала для обсуждения.

10. Оплата. Авторам, получившим положительное заключение, к опубликованию необходимо произвести оплату по следующим реквизитам (оплата для сотрудников ЕНУ – 4500 тенге электронная версия и 5500 тенге электронная и бумажные версии; для сторонних организаций – 5500 тенге и 6500 тенге соответственно).

Реквизиты:

**РГП на ПХВ «Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева»
БИН 010140003594**

1) АО «Банк ЦентрКредит»

БИК Банка: KСJBKZKX

KZ978562203105747338

Кбе 16

Кнп 859 – за статью

2) АО «Bank RBK»

БИК Банка: KINCKZKA

ИИК: KZ498210439858161073

Кбе 16

Кнп 859– за статью

3) АО «НародныйБанкКазахстан»

БИК Банка: HSBKKZKX

ИИК: KZ946010111000382181

Кбе 16

Кнп 859– за статью

Provision on articles submitted to the journal «ECONOMIC Series of the Bulletin of the L.N. Gumilyov ENU»

The journal editorial board asks the authors to read the rules and adhere to them when preparing the articles, sent to the journal. Deviation from the established rules delays the publication of the article.

1. Submission of articles to the scientific publication office means the authors' consent to the right of the Publisher, L.N. Gumilyov Eurasian National University, to publish articles in the journal and the re-publication of it in any foreign language.

2. The scientific publication office accepts the article (in electronic by e-mail vest_econom@enu.kz) in Word-file (design requirements are presented in the «article template» section of journal website <http://bulecon.enu.kz>). And you also need to provide the cover letter of the author(s).

3. The volume of the article should not exceed 18 pages (from 6 pages). The article, exceeding this volume is accepted for publication in exceptional cases by a special decision of the journal Editorial Board.

4. The text of the article begins with the IRSTI (International Rubricator of Scientific and Technical Information, defined by the link <http://grnti.ru/>), then followed by the Initials and Surname of the author (s); full name of organization, city, country; E-mail of the author (s); the article title; abstract. Abstract should consist of 150-250 words, the content should not repeat the article title, abstract should not contain references to the text of the article and the list of literature), abstract should be a brief summary of the article content, reflecting its features and preserving the article structure.

5. Tables are included directly in the text of the article; it must be numbered and accompanied by a reference to them in the text of the article. Figures, graphics should be presented in one of the standard formats: PS, PDF, TIFF, GIF, JPEG, BMP, PCX. Bitmaps should be presented with a resolution of 600 dpi. All details must be clearly shown in the figures.

6. The list of literature should contain only those sources (numbered in the order of quoting or in the order of the English alphabet), which are referenced in the text of the article. References to unpublished issues, the results of which are used in evidence, are not allowed.

Authors are recommended to exclude the reference to pages when referring to the links and guided by the following template: chapter number, section number, paragraph number, remarks number (statements, remarks, etc.), number of the formula. For example, «..., see [3, § 7, statements 6]»; «..., see [2, remark 7]». Otherwise, incorrect references may appear when preparing an English version of the article.

Template (according to GOST 7.1-2003 «Bibliographic record. Bibliographic description. General requirements and rules for compilation»):

1 Воронин С. М., Карацуба А. А. Дзета-функция Римана. -М: Физматлит, -1994, -376 стр. -**book**

2 Баилов Е. А., Сихов М. Б., Темиргалиев Н. Об общем алгоритме численного интегрирования функций многих переменных // Журнал вычислительной математики и математической физики -2014. -Т.54. № 7. -С. 1059-1077. - **journal article**

3 Жубанышева А.Ж., Абикенова Ш. О нормах производных функций с нулевыми значениями заданного набора линейных функционалов и их применения к поперечниковым задачам // Функциональные пространства и теория приближения функций: Тезисы докладов Международной конференции, посвященная 110-летию со дня рождения академика С.М.Никольского, Москва, Россия, 2015. - Москва, 2015. -С.141-142. - - **Conferences**

proceedings

4 Нуртазина К. Рыцарь математики и информатики. –Астана: Каз.правда, 2017. 19 апреля. -С.7. **newspaper articles**

5 Кыров В.А., Михайличенко Г.Г. Аналитический метод вложения симплектической геометрии // Сибирские электронные математические известия -2017. -Т.14. -С.657-672. doi: 10.17377/semi.2017.14.057. - URL: <http://semr.math.nsc.ru/v14/p657-672.pdf>. (дата обращения: 08.01.2017). - **Internet resources**

7. At the end of the article, after the list of references, it is necessary to indicate bibliographic data in Russian and in English (if the article is in Kazakh), in Kazakh and in English (if the article is in Russian) and in Russian and in Kazakh languages (if the article is in English language). Then a combination of the English-language and transliterated parts (<http://translit-online.ru/>) of the references should be given list and information about authors (scientific degree, office address, telephone, e-mail - in Kazakh, Russian and English).

Examples of a combination of English-language and transliterated parts of the list of references:

1. Voronin S.M., Karacuba A.A. Dzeta-funkciya Rimana [Riemann Zeta Function] (Fizmatlit, Moscow, 1994, 376 p.). - **the book**

2. Bailov E. A., Sihov M. B., Temirgaliev N. (2014) Ob obshchem algoritme chislennogo integrirvaniya funkciy mnogih peremennyh [About the general algorithm for the numerical integration of functions of many variables], Zhurnal vychislitel'noj matematiki i matematicheskoy fiziki [Journal of Computational Mathematics and Mathematical Physics]. Vol. 54. № 7. P. 1059-1077. - **Journal article**

3. Zhubanysheva A.Zh., Abikenova Sh. (2015) O normah proizvodnyh funkciy s nulevymi znacheniyami zadannogo nabora linejnyh funkcionalov i ih primeneniya k poperechnikovyh zadacham [On the norms of derivatives of functions with zero values of a given set of linear functionals and their application to transverse problems], Funkcional'nye prostranstva i teoriya priblizheniya funkciy: Tezisy dokladov Mezhdunarodnoj konferencii, posvyashchennoj 110-letiyu so dnya rozhdeniya akademika S.M.Nikol'skogo [Functional spaces and theory of approximation of functions: Abstracts of the International Conference dedicated to the 110th birthday of Academician S.M. Nikolsky], Moscow, Russia, 2015. Moscow. P. 141-142. - **Proceedings of the conferences**

4. Nurtazina K. Rycar' matematiki i informatiki [Knight of mathematics and computer science], Newspaper "Kaz. pravda", 19 April 2017. P. 7. – **newspaper article**

5. Kyrov V.A., Mihajlichenko G.G. (2017) Analiticheskij metod vlozheniya simplekticheskoy geometrii [The analytical method for embedding symplectic geometry], Sibirskie elektronnye matematicheskie izvestiya [Siberian Electronic Mathematical News]. Vol. 14. P. 657-672. [Electronic resource]. Available at: <http://semr.math.nsc.ru/v14/p657-672.pdf>. (Accessed: 08.01.2017). - **Internet sources**

If the source has an official translation and is also published in English, then in the combination of the English-language and transliterated part of the list of references, you must specify the official translation in English.

For example, if an article:

Баилов Е. А., Сихов М. Б., Темиргалиев Н. Об общем алгоритме численного интегрирования функций многих переменных // Журнал вычислительной математики и математической физики -2014. -Т.54. - № 7. - С. 1059-1077.

It has an official translation:

Bailov E.A., Sikhov M.B., Temirgaliev N. (2014) General algorithm for the numerical integration of functions of several variables, Computational Mathematics and Mathematical Physics. Vol. 54. P. 1061–1078.

8. Address: 010008, Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan, Satpayev St., 2., L.N. Gumilyov Eurasian National University, Main Building, room 402). E-mail: vest_hist@enu.kz. Сайт: <http://bulhistphaa.enu.kz>

9. Articles submitted to the editorial Board are sent for anonymous review. All reviews of the article are sent to the author. Articles that have received negative reviews are not accepted for re-consideration. Corrected versions of articles and the author's response to the reviewer are sent to the editor. Articles with positive reviews are submitted to the editorial Board for discussion.

10. Payment. Authors who have received a positive conclusion for publication should make payment on the following requisites (for ENU employees - 4,500 tenge for electronic version and 5500 tenge for electronic and print versions; for outside organizations - 5,500 tenge and 6500 respectively):

Requisites:

**РГП на ПХВ «Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева»
БИН 010140003594**

**1) АО «Банк ЦентрКредит»
БИК Банка: KСJBKZKX
KZ978562203105747338**

Кбе 16

Кнп 859 – for articles

**2) АО «Bank RBK»
БИК Банка: KINCKZKA
ИИК: KZ498210439858161073**

Кбе 16

Кнп 859– for articles

**3) АО «Народный Банк Казахстан»
БИК Банка: HSBKKZKX
ИИК: KZ946010111000382181**

Кбе 16

Кнп 859– for articles

Редактор: С.Б. Макыш
Шығарушы редактор, дизайн: Қ.Ж. Жұмабекова

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ хабаршысының
экономика сериясы
-2020. -№1. - Нұр-Сұлтан: ЕҰУ. -198 б.
Шартты б.т. - 11 Таралымы - 25 дана

Мазмұнына типография жауап бермейді.

Редакция мекенжайы: 010008, Нұр-Сұлтан қ.,
Сатпаев көшесі, 2.
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-457)

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің баспасында басылды